

VIGILIA

FELELŐS SZERKESZTŐ:

SÍK SÁNDOR

ALBERTINI PÉTER
BENEY ZSUZSA
CAVALLIER JÓZSEF
DÉNES GIZELLA
FÉLEGYHÁZY JÓZSEF
KOVÁCH ZOLTÁN
MAGYAR FERENC
MIKES MARGIT
RÓNAY GYÖRGY
SOULARY JOSEPHIN
SZENNAY ANDRÁS
SZIGETI ENRDE
ZALA JÓZSEF
ZEMPLÉN GYÖRGY

írássai

1961 SZEPTEMBER

Ára 5 forint

TARTALOM

	Oldal
Szennay András: Jócselekedetek és büntudat	513
Mikes Margit: Tavaszi üzenet (Vers)	520
Rónay György: Heinrich Böll	521
Zala József: Aratnak (Vers)	534
Félegyházy József: A megújuló Egyetemi-templom	535
Josephin Soularý: Két menet (Vers, Benamy Sándor fordítása)	542
Dénes Gizella: Anna és a többiek (Elbeszélés)	543
Beney Zsuzsa: Elégia egy leány halálára (Vers)	546
Albertini Péter: Percek közt, Esti fohászkodás, Ének apám halálának évfordulójára (Versek)	547
Mihelics Vid: Eszmék és tények	549
Egls István: A kis út (Az álmok értelmezése)	553

N A P L Ó

Vox humana (*Szigeti Endre*) 555; Enchiridion liturgicum — gondolatok Radó Polikárp könyvéhez (*Zemplén György*) 557; Az egyistenhit a polinéziai ősvallásban (*Magyar Ferenc*) 559; Az olvasó naplója (*Rónay György*) 561; Színházi őrző (részlet) (*Possonyi László*) 565; Képzőművészet (*Haits Géza, Dévényi Iván*) 567; Zenei jegyzetek (*Rónay László*) 569; Filmekről (*Ujlaky Andor*) 571; Thomas Mann és Kerényi Károly levelezése (*Cavallier József*) 572; Példák könyve (*Kovács Zoltán*) 575; Jegyzetlapok (r. gy.) 576 555

Felelős szerkesztő:

Sik Sándor

Szerkeszti: Mihelics Vid.

Főmunkatársak: Doromby Károly, Pfeifer János, Possonyi László, Radó Polikárp

Felelős kiadó: Saád Béla

Kiadja a Vigilia munkaközösség.

Kéziratokat Budapest 4. Postafiók 152. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Kiadóhivatal: Budapest V., Kossuth Lajos utca 1. A Vigilia postatakarékpénztári csekk száma: 37.343. Külföldi előfizetések: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Ügyfélszolgálat.

Megjelenik minden hónap elején.

Ára: 5,— forint.

JÓCSELEKEDETEK ÉS BÜNTUDAT

Az emberi élet tele van a hétköznapiak sok-sok apró, sőt nem egyszer súlyos bűneivel. Az erőszak és gyűlölet, az árulás és csalás, a házasságtörés és gyilkosság súlyosnak minősített vétkei mellett a számos „apróbb” hazugság, színlelés, kötelességmulasztás stb. a lelkek mélyén sűrűn váltanak ki lelkiismeretfurdalást, büntudatot.* Ezért egészen természetesnek vesszük, midőn bírósági tárgyalásokon a bírónak egyik legelső kérdése, melyet a vádlotthoz intéz: bűnösnek érzi-e magát? A bűnnek, a rossz cselekedetek valóságának mind valláserkölcsei, mind pedig büntetőjogi számbavétele, az ezekre figyelmező nevelés vései be már gyermekkorunkban lelkünk érzékeny viasztáblájára a kemény felszólítást: „Kerüld a rosszat!” Sajnos, a számos bűn, kerülendő cselekedet lehetőségeinek ijesztően nagy száma s nem utolsó sorban a tilalomfáknak, a „ne tedd”-eknek úton-útfélen hangoztatott negatív szemléletmódja nem egyszer elhalványítja lelkünkben a felszólításnak legalább oly fontos második részét: „...és tedd a jót!”

A tapasztalás azt igazolja, hogy nem csekély azoknak a keresztény embereknek száma, akiktől, ha megkérdezik, mi tulajdonképpen az erkölcs — negatív választ fognak adni. Az erkölcs — mondják nagyon sokan —, például, hogy ne ölj, ne paráználkodjál, ne lopj stb. S további kérdezősködésre többen ezt mondanák: az erkölcs annyi, mint kerülni a rosszat s cselekedni a jót. Azonban a „kerülni a rosszat” szemünkben sokkal nagyobb jelentőségű, mint tenni a jót. Az „erkölcstelen ember” inkább az, aki rosszat cselekszik, mint az, aki nem teszi a jót. Természetesen, jó valóságérzéssel rendelkező lelkiismeret szükséges ahhoz, hogy valaki számot vehessen minderről. Ezért a kellő mértéktartást kívánjuk követni, s anélkül, hogy a bűn s a nyomában járó egészséges, Istenhez visszavezető büntudat realitását és fontosságát kétségbevonnánk, a következőkben a Szentírás által is oly sokat hangoztatott jócselekedeteket szeretnők előtérbe helyezni. Azt azonban már előljáróban is megjegyezhetjük, hogy a büntudat problémájával — más aspektusban — itt is szűkebben szembe kell néznünk.

Mint mondtuk, a „kerüld a rosszat” tilalomfái könnyen elvonhatják a figyelmet a felszólítás legalább annyira nyomatékozott második részéről: tedd a jót! E feledékenységnek azután sajátos következménye, hogy csak keveseket és ritkán hat át az elmulasztott, meg nem tett jó miatt érzett illő és szükséges, a jövő pozitív irányítása szempontjából jelentősen ösztönző büntudat. Pedig mindaz, aki lelki világában, külső cselekedeteiben nem jut el a felszólítás második részének tudatos felismeréséhez, a kereszténységet csak félig, sőt eltorzított formájában lesz képes a gyakorlatban megvalósítani.

Krisztus tanítása — mint mindig — itt is egészen világos és egyértelmű. Az evangéliumok lapjairól csak egy jelenetet emelünk ki. Szent Máté evangéliumában, az utolsó ítélet szemléletes leírásában ezeket olvashatjuk: „... így szól a király a jobbán állókhoz: Jöjjetek Atyám áldottai!

* A téves, beteges és helyes, normális büntudat problémájának az utóbbi években jelentős irodalma van. Jelen értekezésünk az általunk ismert feldolgozások egyikének tárgyalásmódját sem kívánja követni.

Vegyétek birtokba a világ kezdetétől nektek készített országot. Éheztem ugyanis és ennem adtatok, szomjaztam és innom adtatok, vándor voltam és befogadtatok, mezítelen voltam és fölruháztatok, beteg voltam és meg-látogattatok, börtönben voltam és fölkerestetek. — Erre megkérdezik az igazak: Uram, mikor láttunk éhesnek, hogy tápláltunk volna? Mikor láttunk vándornak, hogy befogadtunk volna... A király pedig így felel: Bizony mondom nektek: amit a legkisebb testvéreim közül eggyel is tet-tetek, velem tettétek" (25, 31—40). S ha tovább olvassuk, azt is megtud-juk, hogy a mindezen tettek elmulasztásában vétkes bűnösök az örök büntetésre jutnak.

Ellentétben mindazon „erkölcs-prédikálókkal”, akik úgyszólván egye-bet sem tesznek, mint kizárólag az elkövetett bűnök súlyosságát cse-velte, az érték járó büntetést emlegetik, Jézus Krisztus erős nyomatekkel az elhanyagolt, illetőleg megcselekedett jótettek fontosságát emeli ki. E krisztusi szemléletet alapul véve tehetjük mi is a következő kettős megállapítást: 1. az embert a lelkében feltámadó büntudat ne csak nega-tíve, azaz a bűnök kerülésére, hanem pozitíve, a jó megcselekvésére is ösztönözze; 2. nem csupán az elkövetett bűnök, hanem az *elmulasztott jócselekedetek nyomán* is éreznünk kell lelkünkben a jó felé irányító, a szeretet gyarapodását szolgáló büntudatot.

Krisztus, mint oly sok esetben, a fenti jelenet leírásában is az emberi élet, az emberi lélek mélységes ismeretéről tesz bizonyosságot. Az adott helyzetben például a valós, a teljességre törekvő keresztény életet s a merő „kötelesség-erkölcsöt” állítja egymással szembe. Korának farizeusai — s azóta is sokan — valamiféle különleges „kötelesség-vallást” alkottak önmaguk számára. Az ebből fakadó „kötelesség-morált” azután — többek között — jó védőfalként használták fel a vallásos meggyőződés, az élet követelte számos, nem a szoros értelemben „előírt”, „kötelező” parancs-nak semmibe vevésére, továbbá a jócselekedetek elhanyagolása nyomán feltámadó büntudat ellen. Oly magatartás ez, mely például pontos napi-rendet, aprólékos időbeosztást, nagyszámú kötelességnek elvégzését írja elő önmaga számára, s ha mindezeket — a saját megítélése szerint — maradék nélkül teljesíti, akkor teljesen nyugodt lehet a lelkiismerete. Miközben az ilyenek naív önbizalommal állítják, hogy „semmit sem vet-hetnek szememre, mivel megtettem kötelességemet”, ugyanakkor nem veszik észre, hogy például gyermekük felügyelet nélkül az utcán kóborol, hogy feleségük, aki számára a „köteles gondoskodáson” kívül nem jutott jó szavuk, magára maradvra küszködik, hogy lelke mélyén ellen tudjon állni a figyelmes jóbarát kísértő közelségének.

Az ilyen konvencionális kötelességteljesítésnek szomorú „eredménye”, hogy a szív, a lélek kiszikkad, megkeményszik. Nincs füle a finomabb, halkabb hangok meghallására, nem képes mást észrevenni, csak a szoros értelemben vett kötelességek parancsszavát, s nem tudja felfogni: mit vár tőle az Isten, és mit várnak az emberek, a formákba merevített köte-lességeken túl. Pedig az Úr Jézus — mint az utolsó ítéletről szóló tanítása is élénk tárja — épp ezt a „többet” kívánja, erről szól a formalizmusban megrekedt kortársai előtt. A végső számonkérésnek e közérthető leírása világít rá Krisztusnak egy másik kijelentésére is: „Miután megtettetek mindent, amire parancsot kaptatok, mondjátok: Haszontalan szolgálak vagyunk, nem tettünk többet, mint ami kötelességünk” (Lk. 17, 10).

Jól tudjuk, hogy a keresztény élet alaptörvénye a *szeretet parancsa*, s ezért a keresztény életet a szeretet szellemének kell átjárnia. Természe-tes tehát, hogy a lélek- és szeretet-nélküli, a kizárólagos „kötelesség-

erkölcs"-nek megszokottsága komoly veszélyt jelenthet a valódi keresztény lelkiség számára. A kötelesség-morál szabályozta magatartás ugyanis csak ritkán vagy egyáltalán nem lesz fogékony arra, hogy valami „rendkívülit”, a kötelesség sablonjától eltérőt tegyen. Az ilyeneknél még a szeretet cselekedetei is előbb-utóbb „rutin-gyakorlattá”, az emberi udvariasság, a társas együttélés által előírt külső formákká válnak. Az ilyen „szeretet” pedig már nem keresztény erény, hanem mesterség, begyakorolt attitűd csupán, mely képtelen a szív spontán megnyilatkozásait észrevenni, a lélek hangját meghallgatni, s visszariad minden áldozattól, Istenért, emberekért vállalt jócselekedetektől.

Ennek a formák közé merevedett magatartásnak előbb-utóbb, a lélek magáraeszmélésének pillanataiban, szükségszerű következménye: az *elmulasztott jócselekedetek nyomán járó büntudatnak felébredése*. Mint amikor valami titkos fiókba rejtett, tán el is felejtett kép egyszer, nagytakarítás alkalmával napvilágra kerül, úgy támadnak fel olykor a lélekben a számos elmulasztott jócselekedetről tanúskodó, vádló gondolatok. Esetleg a kisebb jelentőségű dolgok, például a merő udvariasságból adott szó, ígéret mulasztásai, melyek tán könnyeket fakasztottak, reményeket döntöttek meg, esetleg még tragédiákat is okoztak. Azután a félig megvalósított tervek, az elgondolt, de a megvalósítás számára erőtlen jószándékok, elhatározások. De akadnak köztük már eleve, születésük pillanatában súlyos mulasztások is: betegek látogatásának, gyógyításának elhanyagolása, didergő ruhátlanok, éhezők nyomorának érzéketlen nézése...

Fiatalabb korban még könnyen ringathatja magát valaki illúziókban. Könnyen elfelejteti vele az elmulasztott jócselekedeteket a néhány végrehajtott, esetleg látványos „hőstett”. Sőt: az eltervezett, remélt dolgok, a „festett egék” is hajlamossá tehetnek rá, hogy ne gondoljunk arra, ami a valóságban hiányzik. Múlt és jelen hiányaiért ifjabb korban vigaszt nyújthat a sokat ígérő jövő. Minél idősebbé válik azonban valaki, annál inkább foszlanak szét az álmok ködös felhői. Az érett kor felső határán s az öregkorban azután a valóság számvetése komoly krízisekhez is vezethet. Krisztusnak az utolsó ítéleten számonkérő szava mind többször csendül meg a lélek fülében. Ilyenkor dőbbsenhet rá számos ember, hogy hosszú időn át kínosan vigyázott a bűn, a rossz kerülésére, ezernyi apró kötelességének végrehajtására, s mindez teljesen felemésztette energiáit; élete fája tán szépen zöldelt, de gyümölcstelen maradt.

Persze, ha most itt pontot tennénk gondolatmenetünk végére, akkor feltétlenül a pesszimizmusz rabulejtő, lelketlő magatartásának zsákutcájába jutnánk. *Jean Guittou* egy tanulmányában a „megtestesült ártatlanság” mintáját, *Thellier de Poncheville*-t idézi (*Monde moderne et sens du péché*, Paris, 1957.), aki naplójában a közepszerűség gyötrő gondolata miatt panaszkodik. A tökéletlenség, kibontakozatlanság érzései a pesszimizmusz felé sodró büntudatot támasztanak lelkében. Az emberekkel szemben tanúsítandó helyes magatartás elárulójának érzi magát, s feltörő büntudatában köröskörül nem lát egyebet, mint sötétséget. Hogy konkrétabbak legyünk, személyes tapasztalatra is hivatkozhatom. Ismételten álltam már idősebb házaspárok egyikének betegágyánál. Többször hallottam elhangzani hol a férjnek, hol a feleségnek ajkáról a keserű önvádat: „Nem voltam számodra az, akinek lennem kellett volna. Nem tettelek boldoggá. Akadálya voltam képességeid kibontakozásának, gátoltalak munkád eredményességében. Nem támogattalak eléggé...”

A fenti naplóíró, az önvádoló öregek s általában a büntudattól nem a jó felé irányított, hanem lehangolt lelkek számára azt tudjuk csak ajánlani, hogy nyissák ki a Szentírást és tanulmányozzák benne azoknak életét, akiket Isten valami „nagyra” választott ki, akiknek saját erejéből mintegy kölcsönzött, hogy végre tudják hajtani mindazt a jót a földön, aminek elvégzésére hivatva voltak. Gondolhatunk itt például Mózesre, az ószövetség számos vezéregyéniségére, az apostolokra, Szent Pálra. Ezekre figyelve könnyen észrevehetjük, hogy kiválasztásuk előtt, s nem egyszer még utána is gyarló, botladozó emberek voltak. Dadogó, hivatásuk elől menekvő, az igazakat üldöző, hitszegő, sőt olykor még Istent is megtagadó emberek. S mégis: attól a pillanattól kezdve, hogy valós érintkezésbe kerülnek az Istennel, az isteni kegyelemmel, attól kezdve, hogy énüket, cselekvéseiket mintegy kitárják az Isten kegyelme számára, már nem a múlt elkövetett rossz vagy elmulasztott jócselekedeteinek örökös számbavétele szegi szárnyukat, már nem a büntudat sötét felhőfűggyöne árnyékolja be bénítón lelküket, hanem egészen átadják magukat a kegyelem irányításának. S ennek a szüntelen átadásnak örökös aktivitásában sohasem válnak passzív bábokká, hanem hol mint energikus népvezérek, törvényadók vagy bírák lépnek fel, hol pedig az Isten ügyéért és embertársaikért minden megpróbáltatást, szenvedést vállaló hőskölként mutatkoznak be előttünk. Tán még önmaguk előtt is rejtett, lappangó természetes erőforrásaik valójában csak ilyenkor, a kegyelem „varázsvesszejének” érintése nyomán kezdenek feltörni. Valaki belső kétségek, gyötrődések között, bűnei és elmulasztott jócselekedeteinek tudatában tette e bizakodó kijelentést: „Büntudatom nem csökkentheti hitemet és a kegyelem működését bennem. Ezért szívem egyszerre lehet szomorú és vidám, gyenge és erős, büntudattól indítottan bizonyos az isteni kegyelem erejének hatásában. S mindezt a bizakodást nemcsak a jövőre vonatkoztatva, hanem a ma gyengeségei között is érezheti. Jézus ugyanis világosan mondta: Nem azért jöttem, hogy az igazakat hívjam, hanem a bűnösöket” (Mt. 9, 13).

Kétségtelen, hogy az a keresztény élet, mely csak a negatívumokra, a bűn kerülésére koncentrálódik, mely nem sugározza a szeretetet minden tevékenységében — elhibázott keresztény élet. A szeretetet árasztó kegyelmi élet: élet Istenben, sőt az Isten élete bennünk, aki velünk és általunk munkálkodik. A kegyelem nem számolja fel mintegy automatikusan azt, ami rossz bennünk, egyetlen keresztény ember sem mondhatja, hogy mentes a bűntől, a mulasztások veszélyétől, a gyengeségektől. Mindennek tudata azonban nem keseríti el, ha bízik Istenben. A magárahagyott ember mindig szerencsétlen, az illúzióknak válik zsákmányává. Az isteni kegyelem erejében bízó keresztény ellenben képes és erős lesz képességeinek eredményes kibontakoztatására, a benne szunnyadó jó csíráinak kikeltésére.

Gondolatmenetünk során e pontnál a *modern pszichológia* egyik népszerű témájához: az emberi képességek, az emberi tevékenység kibontakozásának megfigyeléséhez, e kibontakoztatás nagy fontosságának számbavételéhez jutottunk el. *Freud* még azt állította, hogy mindaz, ami gyermeki fokon, regresszív módon megmaradt az emberben, az élettől való félelem, a cselekvést bénító felelősségtől való menekvés: nem egyéb, mint vágyódás, menekülés az anyai vigasz, a biztonságot nyújtó anyai öl felé. Az ember bizonyos értelemben mindig kiskorú gyermek marad, aki büntudatot érez éretlensége, gyengesége, akció-képtelensége miatt. *C. G. Jung* tovább lép eggyel. Szerinte — amint azt *Symbolik des Geistes* c. munká-

jában kifejti — az ember testi és lelki fejlődésének célja az egyéni képességek ön-kibontakoztatása, az individuáció.

Az újjászületés azonban, melyről Krisztus „vízből és Lélekből, a kegyelem erejéből” szól, mindenképp túlnő a freudi „nagykorúvá-válás” s a jungi integráció fogalmain. A kegyelemben való újjászületés — hogy úgy mondjuk — egy csapásra teljes lelki nagykorúságot eredményez, következésképp felszabadít minden pesszimizmus felé húzó büntudattól, s az ennek nyomában járó cselekvésképtelenségtől, lehangoltságtól.

Épp ezért nyugodtan állíthatjuk, hogy minden oly törekvés, mely a kereszténység, a keresztény morál nevében az embert letörni, lelkiileg mintegy elnyomni kívánná: nem keresztény, következésképp nem követendő magatartás. A keresztény ember tudatában lehet gyengeségeinek, de Szent Pállal együtt vallja, hogy Krisztus ereje, kegyelme épp e gyengeségből emeli fel s teszi erőssé (v. ö. 2 Kor. 12, 9—10). S ezen a ponton mutatkozik meg előttünk a valódi, helyes és a helytelen, alaptalan büntudat közötti *döntő különbség*. Bűnösnek — a jócselekedetek elhanyagolása, a szó teljes értelmében vett keresztény aktivitás szempontjából — akkor érezhetjük magunkat, ha a kegyelemről, a nekünk juttatott, gyengeségeinkben erőssé tevő talentumokról Isten számonkérő szavára nem tudunk megfelelő módon elszámolni. Senki sem gondolhatja azonban, hogy itt kizárólag „csak valami lelki”, azaz belső ügyről van szó. Természetesen erről is, hiszen az Isten a szándékot, a „szíveket és veséket” vizsgálja. Ide sorolandó azonban mindaz, ami „kifelé”, az embertársak, a társadalom felé is számadást jelenthet. A talentumok kamatoztatásának számonkérésénél ugyanis a testi és szellemi étel-ital nyújtásáról, betegek ellátásáról, szegények ruházásáról, vendégek befogadásáról egyaránt el kell számolnunk Isten előtt.

Tehetséges író panaszkodott fel egy alkalommal, hogy valahányszor íráshoz lát, mindig nyomasztó büntudat érzése veszi hatalmába; ilyenkor úgy véli, hogy a papír teleírása helyett inkább „kenyérkereső” munkát kellene végeznie. Kétségtelen, hogy az ilyen beállítottságú büntudat alaptalan és helytelen, hiszen a talentumokról szóló tanítás reá, mint íróra, a másokat szellemi táplálékkal felfrissítő alkotóra vonatkozik. Neki írói tehetségéről kell Isten előtt számot adnia, hiszen kinek ilyen, kinek pedig olyan adománya van Istentől — mint Szent Pál is írja —, melyet kamatoztatnia kell.

Ilyen tévesen értelmezett, a jó és helyes cselekvést fékező büntudat számos *hivatás, vagy munka előli „menekülésnek”* válhat forrásává. A „méltatlanság” tudata, mely — tán egészen kiemelkedő lelkeket, szenteket leszámítva — nem egyéb, mint önmagunk kivonása a felelősségteljes munka alól, mögötte ugyanis nem egyszer kényelemszeretet, a fáradságtól való irtózás lappang. Sajnos, sűrűn tapasztalható tény, hogy az emberek menekülnek attól, hogy az itt és most megtehető jó elvégzését vállalják. Egy-két példa: egyszer palástolják érzelmeiket, holott azokat kifelé is meg kellene mutatniuk, máskor viszont olyan érzelmeiket igyekeznek képmutató módon kifejezni, melyek hiányoznak lelkükből. Nem egy házasság szenvedett már hajótörést, mivel a férj a mézesetek elmúltával férfiúi mivoltához „méltatlannak” tartja, hogy felesége iránti szeretetéről szavakkal is megnyilatkozzék. A baj azután azzal folytatódik, hogy a feleség szintén „röstel” férje előtt ily irányú igényéről őszintén szólni.

A tragédia végül ott tetőződik, midőn az elhanyagolt feleség, a munkájába beletemetkező férj az elmulasztott apró jócselekedeteket másoktól kapja meg, hibáikra kellő szelídséggel mások vezetik rá őket, erényeiket mások hangoztatják, s ezek a „mások” elszakítják egymástól a házastársakat.

A „tedd a jót” imperativusának elhanyagolása különösen komoly büntudat-konfliktusokat okozhat a szorosan értelmezett *hivatásbeli kötelességeken túlmenően*, a hivatással együtt járó, bár nem kötelező feladatok elhanyagolása miatt. Például az orvos, az ápoló nővér joggal és okkal teheti fel magának a kérdést: vajon valóban megadja-e hozzáforduló betegének mindazt, amit meg kell adnia? Vagy tán nagyon szűkre szabja ezt a „kell”-t, midőn megelégszik a rutin-vizsgálat megejtésével, a gyógyszer felírásával, illetve beadásával? Persze, egészen egyszerű esetekben ez is elegendő. De a pusztá fájdalomcsillapítás — testi vagy lelki eredetű bajoknál egyaránt — igen sok esetben nem elégséges. Az egész test-lélek embert szem előtt tartó „médecine de la personne” igazi életfeladat lehet az orvosi hivatás, az egészségügyi dolgozók számára. Nem adhatunk ezért igazat annak a nőgyógyásznak, aki „szakmája szerény mesterének” vallotta magát, s véleménye szerint akkor látja el jól dolgát, ha kizárólag a „mestersége” által megkövetelt kötelességeit végzi el. Ami pedig a személyt, az egész emberi szervezetet s a lelket illeti, azzal — mint mondotta — törődjenek a kollégák, bel- és ideggyógyászok, esetleg a lelkipásztorok. Kiki a maga mesterségét! Kollégái körében, de talán saját lelkében is — érthető módon — nem kis megdöbbenést váltott ki, midőn e kijelentése után hamarosan „szakmunkához” látva, egy felülvizsgálatra jelentkező asszonyról megállapította, hogy nem gravid, majd — mint aki jól végezte dolgát — tovább állt. Egy-két órával „kötelességvégeztése” után értesítették, hogy a kérdéses asszony öngyilkosságot követett el. A személyes foglalkozás betegével, a „tedd a jót” elvének megvalósítása, könnyen feltárhatta volna orvosunk előtt, hogy az asszonynak évek óta egyetlen vágya az anyaság volt, s a rövid „szakmai” vizsgálat kurtán közölt eredménye életének értelmétől fosztotta meg a zaklatott idegállapotú nőt. (Az esetet *Paul Tournier* svájci orvos közli.) Úgy véljük, hogy a „tedd a jót” pozitívumának elhanyagolása az ilyen és hasonló esetben egyáltalán nem téves, nem alaptalan büntudatot fog a lélek mélyén eredményezni.

S ha már épp egy orvos-példát ragadtunk ki az élet nagy példatárából, tán hasznos lesz megjegyezni, hogy sokak között elterjedt a felfogás, mely szerint az *orvosok, pszichológusok és az egyház teológusai* merőben ellentétes állásponton helyezkednek a büntudat problémájával kapcsolatban — lépjen fel ez a büntudat akár az elkövetett bűnök, akár az elhanyagolt jócselekedetek miatt. Pedig ez az ellentét kétségtelenül „mondva csinált”. Egyrészt ugyanis mindkét oldalról — akár csak más vonatkozásban a büntetőjogi praxis — elismerik a büntudat valóságát, másrészt pedig mind az egyház teológusai, mind pedig az orvostudomány — kiváltképp az ideggyógyászat — egyaránt nem növelni kívánják a büntudatot. Ellenkezőleg, azzal, hogy a hibát tudatoossá teszik, s a pozitívum, a jó felé ösztönöznek, oly elveket vallanak és módszert követnek, mely felszabadít a nyomasztó büntudattól s ezáltal a léleknek mintegy szárnyakat ad. Ami ellen az egyházi tudományosság is harcol e téren, az a téves felfogás, mely a vallásban nem lát egyebet, mint fenyegető szankciókkal megtűzdelt tilalom-gyűjteményt. Az ilyen téves elképzelés mondatta egy fiatal-emberrel: „Vallás és erkölcs egyenlő azzal, amit nem szabad tenni”.

Az ilyen — alapjában elhibázott — vallási képzet nyomán válik nem egy ember neurotikus képzelődővé, nyomasztó büntudattól roskadozó, passzivitásba süllyedt lélekke.

A „ne tedd a rosszat” csak a fél ember magatartása. Az egész ember, a teljes értékű keresztény a bűnt kerülve, egyszersmind „szárnyaló szívvel jár Isten parancsainak — a jócselekedeteknek — útján” (*Szent Benedek*). Ezen az úton pedig — amint azt *P. Beirnaert* összefoglalja (*Études*, 1950. 7—8), hármass feladatra összpontosítja figyelmét:

1. a tiszta és világosan látó *lelkiismeret kialakítására*. Ennek érdekében a jót, mely felé törekszik, igyekszik minél jobban megismerni, s az alantas, rosszra irányuló, legjobban szándékait is megzavaró motívumokat lelkéből kiirtani. Legyen mindig kész a jóra s adja át magát egészen hivatása teljesítésére. Legyen éberem örködő, mint az evangéliumi példa szüzei.

2. az *akarat nevelésére*. Nem elégséges a jót csupán látni, meg is kell azt tenni. Tiszta és éber lelkiismeret, hűséges kivitelezés: kölcsönösen támogatják egymást.

3. végül a keresztény ember személyes, családi, szociális és vallási ideáljait a felebarát szeretetének áldozatos szolgálatában valósítja meg, követve Mestere példáját, aki „körül járt, jót tevén”.

Gondolatmenetünk végén a számos levonható *gyakorlati következtetés* közül egyet szeretnénk kiemelni: a *gyermekkori erkölcsi nevelés*, a jócselekedetek „beiskolázásának” fontos feladatát. A felnőttek, elsősorban a szülők és nevelők, a gyermekek erkölcsi nevelését minden vonatkozásban — engedelmesség, igazságosság, igazmondás, szeretet, szemérem stb. — pozitív módon a jó felé, annak kedvvél való végzésére és ne a büntető szankcióktól való rettegés negatívumának hangsúlyozásával végezzék. Ez természetesen nem jelent annyit, hogy sohase büntessék a gyermeket. Akiik ugyanis így tennének, azok elé oda lehetne helyezni annak a belga újságnak karikatúráját, melyen a következő jelenet „zajlik le”: jobbról a tanítónő igyekszik felkelni a földről, balról egy fiú fekszik „knockoutolva”, a középen pedig fenyegető tekintetű fiú, kezében egy törött széklábbal keresi következő áldozatát. Mellette fél térden az iskola pszichiatriai tanácsadónője, aki védőn karolja át a kis gonosztevőt s a tanítónő felé fordulva így szól: „ugye, a lényeges mindenekelőtt az, hogy megakadályozzuk e szegény fiúnál a büntudatkomplexum feltámadását!” Amint e kis karikatúra is — kiélezve a modern pszichiatria elhajlásait — tanítja: az ilyen „gyermekvédelemről”, „pozitív nevelésről” szó sem lehet. Azt azonban — több neves szerzőt (pl. *J. Vieujean*, *De Greef*, *H. Zulliger*) követve — állítjuk, hogy öt-hatéves korig egyetlen gyermek előtt sem kellene beszélni például a pokolról, az örök kárhozatról. Ez — éppen a gyermek nevelése érdekében — teljesen felesleges. Anélkül, hogy a szülők ilyen eszközkhöz folyamodnának, beszéljenek gyermeküknek inkább a benne lakó természetes, a kereszttségben Istentől megerősített jóságról, buzdítsák, hogy engedelmeskedjék, legyen jó a szülei vagy más személy, nem utolsó sorban pedig Jézus iránti szeretetből, aki mindent lát, aki mindenkit, így őt is nagyon szereti. A fejlődő ifjú lélekben így a helyes értékrend fog mindjobban uralomra kerülni, irányítója pedig nem a lefelé húzó, esetleg betegessé váló büntudat, hanem a jóért való lelkesedés, saját tetteiért való felelősségérzet lesz.

Befejezésül összefoglalóan elmondhatjuk: a bűn kérdése nem kizárólagos, de még csak nem is a legfontosabb problémája a keresztény erkölcsi életnek. A bűn valóság, mely mindenütt felütheti a fejét, de egyáltalán nem vonzó valóság. Ugyanakkor pedig valóság a jó, az erény is, mely mindenütt jelen van. Néha csak csirájában, alig észrevehetően, a kegyelem éltető sugarára azonban virágzó életté fejlődhet. Szeretni a jót, az erényes, jócselekedetekkel gazdag életet és távol tartani magát az embernek a bűntől — ugyanazt jelenti. S ez egyszersmind annyit is jelent, hogy amilyen mértékben csökken a lélekben a bűnhöz való ragaszkodás, oly mértékben lesz könnyebb számára a jót cselekedni. Amilyen mértékben fog lelkéből a bűn nyomán támadó bűntudat távozni, oly mértékben lesz kevesebb oka rá, hogy a jócselekedetek elhanyagolása miatt bűntudatot érezzen. Mert az erkölcsi élet a kegyelem hatására az erényeknek, a jónak gyakorlásában bontakozik ki, a jónak szeretete magának az Istennek szeretete, az Isten iránti szeretet pedig minden jócselekedet forrása. „Akik hisznek az Istenben, törekedjenek arra, hogy jócselekedetekben elől járjanak. Ez válik az emberek javára és hasznára” (Tit. 3, 8).

TAVASZI ÜZENET

*Leveled itt van a kezemben,
minden szava visszhangzik bennem.
„Fehér hótörzsek a fagyban!”
— írod kedvetlen. — „Itt vihar van.”
Mindeniütt veszélyt szimatolva,
a szívem aggódás szorítja.
A végtelen,
a fénytelen
 eget nézed s mind ami fájhat
megragad, sírsz! megüt a bánat.*

*Látod itt nálunk már tavasz van,
fecskék cikáznak a magasban.
Mint megújuló ingáját,
a trópusokról ide szállnak
s itt köröznék a drága fecskék.
Mintha én is közöttük lennék,
nagy örömük
égén velük.
Elfelejtik, hogy mit szenvedtek,
fészket raknak és énekelnek.*

*A gally pattogzik, sercen, zöldel
s együtt éledek én a földdel.
Mint mérész hadak úgy robognak
tél sötétjéből ki a magvak.
Füttyszó, sípszó, zendül az ének,
dolga van tízezer zenésznek.
Szédülök én,
ahogy felém
harsog ez az ujjongó mámor:
a mindenség öröme lángol.*

*Ott is tavasz lesz nemsokára!
Nézz az éledő új világra,
s gondold a vígdalú fecskékre,
a kitartásra, a hűségre.
Szívük motorja hozta őket,
míg elérték a drága földet
s itt kezdenek
új életet.
Fájnak a megpróbáltatások?
Bizz! Merj! s legyőzöd a világot.*

Mikes Margit

HEINRICH BÖLL

A fiatalember első szabadságán van otthon; ágyában heverészik, cigarettázik s azt tervezgeti, hogyan tölti majd a délutánt. Hallja, hogy csöngetnek, és édesanyja átveszi a postát. Fölkel, reggelihez ül; anyja hozza a kávé, az újságot, a leveleket. Az újság lengyel—német határ-villongásokról ír. S a levelek alatt ott a fiatalember behívója. Nyolc heti hadgyakorlatra, a keleti határra. „Ez az a nap, mely valóban feledhetetlen az életben, noha sokféleképpen ki akarták törölni az emlékezetéből. De az én emlékezetem jól működik.”

Nemcsak *A levelezőlap* (Die Postkarte) hősenek életében van egy ilyen „feledhetetlen nap”. Heinrich Böll legtöbb hőse a novella Bruno Schneiderjének rokona, sorstársa. Rájuk virrad egy nap, kapnak egy levelezőlapot, s életük hirtelen, döntően megváltozik tőle. A nyolc hét évekre nyúlik, a hadgyakorlatból háború lesz; aki túléli és visszatér, már nem azonos azzal, aki egy meleg nyárvégi délutánon strand helyett a frontra indult, zsebében a behívóval. Az *Ádám, hol voltál?* Feinhalsának sorsa jelképes: épp bőrrel ússza meg a háborút (ami „nem igazi kaland, csak holmi kalandpótlék; a háború betegsége: mint a tifusz” — ahogy a regény Saint-Exupéry *Pilote de guerre*-jéből vett mottója mondja); elér hazáig, s ott, a szeme láttára lövik széjjel szülőházát; ott, az összeomló ház küszöbén veti szét őt is a gránát. Nem lehet *ugyanoda* visszatérni; nincs többé *ugyanott*. Aki elment, akit egyszer behívtak, az mindenképpen *máshová* tér vissza. Vagy a halálba, mint szegény Feinhals a sokféle halálveszedelemből; vagy egy másik világba, a romok, az üresség, a hajdani házak törmelékei fölött tornyosuló kék levegő világába, mint az *Egy árva szót se szólt* (Und sagte kein einziges Wort) Bognerja. Máshová tér vissza; és más az is, aki visszatér. Törött ember; megpattant benne valami rugó. Olyan, mint *A sápadt Anna* (Die blasse Anna) hőse. „Csak 1950 tavaszán kerültem haza a háborúból, s a városban nem találtam senkit, akit ismertem. Szüleim szerencsére hagytak rám pénzt. Szobát béreltem a városban, ott heverészttem ágyamon, cigarettáztam és vártam, és nem tudtam, mire várok.” Ilyen belsőleg, lelkileg megrokkantan jön vissza az *Egy árva szót se szólt* Bognerja is, aki az ital kábulatával próbálja feledtetni a háború halálos „unalmát” s nyomorúságos pumpolóvá lett, akiből kiveszett az életerő, az erkölcsi felelősségérzés és embermértőségének minden tudata. S ilyen, korrekt jólszituáltságában, a *Biliárd fél tízkor* (Billard um halb zehn) építész-mérnök Robert Fährmelje is: „Építész vagyok, és voltaképpen házakat kellene építenem, de sosem építettem, mindig csak robbantottam”... De ilyenek az otthon maradtak is: a hadiözvegyek, az anyák, akik kőgópincékben, bombázáporban születtek világra gyermeküket, s a fiatalok, akik ezekben a háborús és háború utáni inséges, züllött években nőttek föl. Ilyen a *Magukra maradtak* (Haus ohne Hüter) férfitől férfihez sodródó szerencsétlen, inysorvadásos Brielachnéja; de ilyen a költő, Raimund Bach özvegye is, a kiegészített, kilügzött Nella: „Az az érzés, mintha csak úszna, ez izgatta; a körülményektől vezetve ide-oda sodródni, érezve, hogy csaknem minden többé-kevésbé értelmetlen: mintha álmodna és rossz filmekből nézne részleteket, amelyeket a vágó dobott ki, össze nem függő, rosszul fényképezett, rosszul megvilágított részleteket, közepes színészekkel.” Heinrich Böll 1917-ben született: a saját nemzedékéről ír, vele egykorú és fiatalabb kortársairól, akik egy nyárvégi napon, amikor éppen örülni akartak az életnek és a

fiatalságnak, megkapták „a levelezőlapot”, a behívót, mely egyszer s mindenkorra megváltoztatta az élet, és az életük minőségét.

Addig jóformán nem is éltek még: diákok vagy tanoncok voltak, és számukra a kilépés az életbe, az érettségi vagy a fölszabadulás ezt jelentette: belépés a háborúba, az iszonyatba, a tébolyba, a tébolyba való belefásulásba (Bogner egyszer órákat fekszik éjszaka a hullák közt a fronton, mert a halottak nem olyan csüggesztően unalmasak, mint az élők); belépés egy kalandba, mely nem kaland, csak betegség és pestis. A megdöbbenő novella, a *Wanderer, kommst du nach Spa...* sebesültjét annak az iskolának a rögtönzött kórházába viszik, ahol nemrégén még diák volt; aki a hordágyon üvöltő embert megitatja a maradék vízzel (mert több víz nincs, a város ég), ugyanaz az iskolaszolga, akihez nemrég tízpercekben lejártak tejet inni és suttyomban cigarettázni; s a rajzterem műtőnek elkerített részében a táblán még a saját írását látja: „Még ott állt a mondás, amit annyit kellett leírunk abban az elképzelhetetlen életben, mely még csak három hónapnyira volt mögöttünk: *Wanderer, kommst du nach Spa...*” Rosszul osztotta be, és meg is rótták érte: csak ennyi fért a táblára, a *Sparta* szó másik fele már lemaradt. Vándor, vidd hírül a spártaiaknak... Hétszer egymás alatt, hétféle írásfajttával; s a tábla árnyékában, a rögtönzött műtőasztalon és a rajzterem rögtönzött kórházában, ahová besüt az égő város fénye, némán vagy szomjukban és kínjukban ordítva ott vannak azok, akik „megtették, amit megkövetelt a haza”. Milyen irgalmatlanul gonosz-mostoha haza, hogy ezt követelte fiaitól! Ezt: „...megrándultam, mert szűrást éreztem a jobb felső combomban; föl akartam támaszkodni, de nem tudtam; végigpillantottam magamon és láttam: kitakartak, és nem voltak karjaim, és jobb lábam se volt, és hirtelen hátraestem, mert nem tudtam föltámaszkodni, és ordítottam!!... A *Biliárd fél tízkor* bolond öregasszonya mondja majd a denklingeni szanatóriumban az eszelős „Schussfeld” generálisnak, aki mindent fölrobantott, ami az útjába került: „Miért nem jutott eszetekbe, hogy nyomban érettségi és vizsga után gépfegyvereket állítsatok föl a gimnáziumok, kereskedések és műhelyek folyosóin, s ott helyben halomra lőjétek a fiatalokat?”

Ugyanez az öregasszony mondja: „*Verlorene Kinder, das ist schlimmer als verlorene Kriege.*” A vesztett háborúnál súlyosabb veszteség: az elveszített nemzedékek.

Elveszített gyermekek: akik nyugati és keleti hadszínterek földjében porladoznak, két esztelen világháború áldozataiként; és gyermekek, akik élnek ugyan, de mégis valahogyan elveszettek, önmaguktól elidegenítve, törött rugóval, vagy egy örök sebbel a szívükben. Mert a legtöbb élet mélyén ott lappang Böllnél valami életreszóló borzalom: egy emlék, egy élmény, mely épp oly eltörölhetetlenül megjelölte őket, mint a sápadt Anna arcát annak a kirakatnak az üvegtörmeléke, ahová a robbanás légnyomása bevágta. Valami seb, amit emberségük legmélyén kaptak; egy élmény, hogy vannak olyan nyomások, melyek alatt az ember megszűnik ember lenni, és ez az élmény iszonyatos.

Ruth Fähmel, Róbert lánya (*Biliárd fél tízkor*) egyszer óráközi szünetben bent maradt valamiért az osztályban; látta, halálos rettegésben lapulva a pad alatt, amint Krott tanító beoson a tanterembe s ellopja és fölfalja a hentes gyerekének, Gretznek a tízóriáját. Ruth tudta, hogy ha Krott észreveszi őt, ráront és megöli, amiért tanúja volt a lopásának, emberi méltóságából való kivetkezésének; és amikor Gretz panaszt tett,

a tanító vallatóra fogta az osztályt és egy pillanatilag Ruthot gyanúsította, mert Ruth sírt, amiatt, amit látott, és amiatt, hogy a világ ilyen iszonyú tud lenni. Ez az, amit nem lehet elfelejteni; Ruth most már mindörökké ezzel a sebbel él, a borzalomnak ezzel a stigmájával; és mindig lesz egy-egy pillanat az életében, amikor fölremlik előtte ez a kép, fölsejlik benne a kislánykori rettegés, és kibuggyan belőle a borzalom.

Vagy ott van Marianne, akit a legifjabb Fählme, Joseph szeret: amikor a hitlerizmus összeomlik, apja, a náci tiszt a szeme láttára lesz öngyilkos, anyja pedig előbb kicsi fiát akasztja föl az ajtó szemöldökfájára, aztán Mariannának teszi a nyakába a kötelet, eszelősen azt hajtogatva: „*Er hat es befohlen*” — Ő így parancsolta... és a szegény kislányt, aki az egészről azt hiszi, hogy valamiféle hintajáték, az utolsó pillanatban mentik ki kezéből.

Vagy ott van Walter Fenrich, Az ifjú évek kenyerében (Das Brot der frühen Jahre), az éhség örök stigmájával megjelölve; Walter, aki már révbe jutott, állása van, bankbetétje, félig-meddig menyasszonya is: de a *Wirtschaftswunder* bőségében valahol a lelke mélyén még mindig fiatalságának csillapíthatatlan éhsége gyötri; még mindig nem győz betelni kenyérrel, „még mindig éhínségtől retteg”. Az éhségtől, amely miatt egyszer, tanonc korában lopott, hogy a feketepiacon cigarettát és kenyeret vehessen magának. Gazdái, Wickweberék „megbocsátottak” neki, mert éppen akkor halt meg az anyja; de amit megbocsátottak, azért nem felejtik el: időnként az emlékezetébe idézik, és időnként elmondják valakinek. Így tudják meg Mullerék is, abban a kisvárosban, ahonnan Walter származik.

Muller lánya, Hedwig tanítónő akar lenni, nem éppen hivatásból, hanem mert meg kell élni valamiből (Böll legtöbb hőse ilyen: nem szereti a foglalkozását, és csak azért űzi, hogy megéljen); a városba érkezik; Walter szerez lakást neki, ő megy ki elé az állomásra is, és abban a pillanatban, amint meglátja, csillogóan érzi, hogy egymásnak rendeltettek. Nem a „meglátta és megszerette” naívan romantikus, vagy meszterkelten moderneskedő írói fogásáról van itt szó, hanem valami, szinte atavisztikus egymásra-ismerésről, és arról, hogy ebben a fölismerésben Walter kitör abból az egyenesbe jutott, bankbetétes-autós életből, amelyben észrevétlenül ő is a „túloldalra” sodródott, azoknak az oldalára, akiknek mindig volt kenyerük és akik sosem éheztek. Az elbeszélés, mint Böll regényei általában, egyetlen nap története: ez alatt számolja föl eddigi életét Walter, letörleszti a hajdan elcsent főzölapok árát, szakít Wickweber lányával, Ullával, nem törődik többé a megjavításra váró mosógépekkel, elromlott kapcsolásokkal és kiégett tömítésekkel; csak Hedwiggel törődik és a saját életével: azzal, hogy a hamis életből visszataláljon az igaziba, a kislány mellé, akit ott látott Muller folyosóján, mikor a dolgozatokat cipelte haza neki, s aki, szegény, küszködő kisvárosi tanár lánya, szintén tudhatta, milyen az, amikor az ember éhes és kenyérre vágyik.

Ulla természetesen nem érti, miért szakít vele Walter; Ulla, aki sosem éhezett, csak a pénz indokait érti; talán pénze van a lánynak? — kérdezi Waltertől, ahogy a kávéház zsúfolt melegében ülnek.

„— Nem — feleltem —, nincs pénze; de tudja, hogy loptam. Valamelyik-tek elmesélte valakinek, s az tovább mesélte a bátyjának. Épp az imént emlékeztetett rá Wolf (Ulla testvére) is.

— Igen — mondta —, jól tette: úgy kikupálódta, hogy kezded elfelejteni: főzölapokat csentél, hogy cigarettát végy magadnak.

— És kenyeret — mondtam —, a kenyeret, amit te, meg az apád nem adtatok meg nekem; csak Wolf adott néha. Fogalma sem volt róla, mi az éhség,

de mindig nekemadta a kenyérét, ha együtt dolgoztunk. Azt hiszem — mondtam halkán —, ha akkor csak egyetlen egyszer adsz kenyeret nekem, képtelen volnék most itt ülni és így beszélni veled.

— Mindig túlfizettük a munkásokat, és aki nálunk dolgozott, mindig megkapta a kalóriacsomagját és délben az ingyen levesét.

— Igen — mondtam —, mindig túlfizettétek a munkásokat, és aki nálatok dolgozott, mindig megkapta a kalóriacsomagját és délben az ingyen levesét.

— Te piszok — mondta. — Hálátlan piszok...

— ...Tanulmányozd át mégegyszer a bérlistákat — mondtam. — A listákat, amiket vezettél; olvasd el mégegyszer a neveket, hangosan és áhítattal, ahogyan litániát mond az ember; mondd ki őket és tedd hozzá minden névhez: bocsáss meg — aztán add össze a neveket, szorozd meg a nevek számát ezer kenyérrel s az eredményt megint ezerrel: ami kijön, annyi átok nehezedik az apád bankbetétjére. Az egység, amivel számolunk, a kenyér, azoknak az ifjú éveknek a kenyere, melyek mintha sűrű köd alatt hevernének emlékezetemben; a leves, amit adtatok, higan lötyögött a gyomrunkban, s melegen és savanyún kérődztek föl, mikor esténként hazafelé zötykölődtünk a villamoson... Ó, Ulla, hát el akarod hitetni velem, hogy a levessel meg azzal a kis túlfizetéssel mindent megtettetek? Igazán el akarod hitetni?... Nekem aztán valóban mindegy, mit meséltetek ezeknek az embereknek az én legendás lopásomról; de komolyan el akarod hitetni velem, hogy nekünk, akik a bérlistákon voltunk, nem kellett volna mindannyiunknak, de mindannyiunknak időnként egy kis külön kenyeret adnotok?"

Kenyeret, mert a háború utáni nyomorúságos években ez volt a legnagyobb kincs, ebből volt a legkevesebb, ez volt a legdrágább. De a kenyér ugyanakkor többet jelent puszta kenyérnél; egyszerre valóság is, de jelkép is, mint Böllnél annyi minden. A kenyér egyúttal az emberi melegség is, a részvét, az érdeklődés a másik iránt, az emberi közösség érzése; „kenyér” egy jó szó, egy simogatás, egy csokor virág egy szegény munkáslány ravatalán — a „kenyér” az, ami az embereket két táborra osztja. Az egyik oldalon vannak a Wickweberek, a kenyértelenség haszonélvezői, a másikon azok, akik éhesek és nincs kenyérük, és összetartoznak a kenyérnek, vagy a kenyér éhségének közösségében. Az egyik oldalon a hatalom, vagy a gazdasági hatalom, a pénz önteltjei, a másikon azok, akiket „a védtelenség nemessége” jellemez.

Adel der Wehrlosigkeit: a fogalom majd csak a *Biliárd fél tíz*kor-ban bukkan föl; de akiket jelöl, azok már ott mozognak Böll korábbi regényeinek és elbeszéléseinek lapjain. Ahogy majd a *Biliárd* nevezi őket: ők a „bárányok”, a *Lämmer* — a *Biliárd* üldöztötteinek és szenvedőinek: Ferdinek, akit megölnék, Schrella apjának, akit eltüntetnek, Schrellának, akit véresre vernek, Edithnek, aki nem eszik „a Tulok szentségéből”, Mariannának és a züllött asszony gyerekének, Hugónak még közösségi nevükön nem nevezett bátyjai és nénjei: a *Lohengrin halála* (Lohengrins Tod) széntoltvaj gyerekei, az *Ádám, hol voltál* kis magyar tanítónője, a *Balekék mérlege* (Die Waage der Baleks) kisemmizettjei, *Az ifjú évek kenyere* Hedwigje, a *Magukra maradtak* töprengő, komoly, anyagi gondokkal küszködő kis Brielachja, az *Egy árva szót se szólt* komoly, szomorú Kátéje, vagy a hadirokkant és félárva családja a pályaudvar közelében, a romok közt, az összetakolt bodegában, ahol Kátenek akkor is adnak enni, ha történetesen nincs pénze...

* * *

„Bárányok”, *Lämmer*, megaláztatottak és megszorítottak. Az éhség megaláztatottjai és megszégyenítettjei, mint Walter, aki lop, hogy kenyérhez jusson. A nyomorúság megaláztatottjai, mint Brielachné, aki eladja magát a péknek, mert úgy talán rendbe tudja hozatni a fogait. Vagy a

helyenként szívszorító *Egy árva szót sem szólt* Käteje, a lakástalanság megalázottja, akitől elköltözik az ura, mert nem bírja a gyerekek zaját, az egy-szobába-zsúfoltságot, s aki üres telkeken, városszéli mezőkön, vagy sivat hotelszobákban találkozik ezzel a szerencsétlen emberrel. Három élt és két halott gyerek anyja, és szegény, nagyon szegény; tehát ő az, akit a jólsituált „rendes emberek” megszégyenítene (a megalázott szegények és a dölyfös *bien-pensant*-ok örök, fájdalmas és lázító ellentéte); ő az, akire a napiáldozó Frau Franke erénygöggje magasából, nőmozgalmi tekintélye ormáról és igaz-volta tudatában csak fitymáló szánakozással tud nézni, mert az ura iszákos, mert az ura elhagyta, mert szegény, mert három élő és két halott gyermek anyja és újra teherben van; lenézi, kárhoztatja és megakadályozza, hogy tisztességes lakást kapjon ahelyett az egyetlen, piszkos és ócska szoba helyett, amelyben a három gyerekével él s próbálja dúdolással elfojtani a szomszédok házasesetének a vékony falon áthallatszó intim zajait, hogy legalább a gyerekek ne hallják; — megakadályozza, hogy lakást kapjon egy újonnan épült házban, mert az új iakások „rendes” embereknek valók, és mert Käte nem tanúsít elég tiszteletet irányában. A bárányok ki vannak szolgáltatva a báránybőrbe bújt farkasoknak, a *bien-pensant* szívteleneknek; egyetlen „tréfájuk” velük szemben a gyűlölet.

Ahogy Walter mondja Ullának: az az ökredezés, hazamenet a villamoson, szájukban a savanyú leves-ízzel, „az a kiszolgáltatottság ökredezése volt, s az egyetlen tréfa, amit üzhettünk, a gyűlölet”. Erről a gyűlöletről vádolja magát Käte is, amikor a pályaudvar melletti romos, néptelen templom lelkészének meggyónik, és ez kísérti meg még ezt a lenézett kültelki papot is, amikor egy-egy karrierjét ügyesen építő pályatársával találkozik. Mert Böll világában nem egyfelől papok és másfelől világiak, nem is egyfelől hívők, másfelől nem-hívők állnak, hanem — mint egyik francia ismertetője, Henri Plard találatosan megállapítja — az egyik oldalon vannak az egoisták, s a másikon az altruisták, az egyiken „a Tulok”, a háborús erőszak (és végső fokon a náciizmus) hívei, a másikon a „bárányok” (és végső fokon a kegyelem eljegyzettjei). S ez a két kategória nem esik egybe Böllnél, mint ahogy nem esik egybe Bernanosnál, Graham Greene-nél vagy Bruce Marshallnál sem, a hívő és nemhívő, vagy a katolikus és nem-katolikus kategóriáival.

Ebből természetesen akárcsak azokkal, Böllel kapcsolatban is sok félreértés és megnevezés származik, elsősorban katolikus oldalon. Egyik kritikusa írta annak idején, a *Magukra maradtak* megjelenésekor (és érdemes idéznünk Karl Kornnak ezeket a mondatait): „Nem kell különösebb prófétai képesség annak megjósolásához, hogy a könyvet félre fogják érteni és éppen bizonyos katolikus körök fognak megbotránkozni rajta. Böllnek szeme van hozzá, és csak a mélységes közösség folytán lehet ilyen éles szeme hozzá, hogy meglássa a feszültséget, ami a pápás szentségi hatalmában és a papok emberi gyöngeségében és esendőségében rejlik.” A kérdésnek — a berdjajevi „kereszténység méltósága — keresztények méltatlansága” problémának — elvi megoldása kétségkívül könnyű és kézenfekvő; ám a gyakorlatban annak, aki valóban, és oly mélyen „belül” van, mint Böll, ez a — bernanosi szóval — „botrány” egyben állandó szenvedés és állandó indulat forrása is, amit természetesen a *bien-pensant* mentalitás és konformizmus mindig idegenkedve néz, ellenségesnek minősít és igyekszik kivetni az „akolból”. Hogy — Henri Plard szavával — Böll „meglátja a fönnálló rend alatt a rendetlenséget és a szervezett felebaráti szeretet alatt a közönyt, vagy ami még rosszabb, azt a törekvést, hogy a lehető legolcsóbban vásároljuk meg magunknak a nyugodt lelkiismeretet”:

ezt mindig terhére fogják róni mindazok, akik valóban olcsón akarják megvásárolni jólelkismeretüket a katolikus élet bizonyos szervezeteiben való, és nem mindig szeretet-sugallta tevékenységükkel. S akik a Jó Pásztor példájára nem az egyetlen tévelygő juh után mennek, hanem a kilencvenkilenc igaz körében élvezik a feléjük áradó szeretetet, hódolatot vagy elismerést, mindig gyanakodva fogják szemlélni azt, aki az egyetlen tévelygőért emel szót és az érte való felelősséget hangoztatja. Böll pedig ezt teszi, s ezzel — ismét Henri Plard-t idézzük — „elkülöníti magát egy bizonyos könnyen megbékélő és konformista irodalmi katolicizmustól, és annak a paradox mondásnak a javallásával, hogy végül minden kegyelem’, a másik oldalhoz, a félelmetes katolikusokhoz’ csatlakozik, Bernanoshoz és Graham Greenehez” — és a névsort még bőségesen kiegészíthetjük.

Hogy hisz, hogy mélységesen hisz: kétségtelen; „tagadhatatlanul keresztény és katolikus (tegyük hozzá: saját hitvallása szerint is az); hite azonban közelebb áll a nagy oroszokéhoz, mint a Nyugat jámbor irodalmához, s ezzel megintcsak arról a non-konformizmusról tanúskodik, amely egyénisége alapvonásának látszik”. Van viszont méltatója — Wolfdietrich Rasch, münsteri egyetemi tanár —, aki alighanem már bizonyos modernebb, befelé nyitabb és konvencióktól mentesebb, bernanosi—greene-i szemléleten nevelkedve, éppen ebben a non-konformizmusban, ebben a hevesen feltörő, sokszor nyers, de mindenképpen „evangéliumi” igényben látja Böll jellegzetesen katolikus voltát, s éppen így megnyilvánuló katolikus hitében azt a nem-tévedő iránytűt, amely a világ zűrzavarában eligazítja, viszont „sosem ad neki holmi kényelmes fedezéket vagy öntelt magabiztosságot”; nem emeli ki a valóságból és nem teszi közömbössé semmiféle emberi szenvedés, semmiféle emberi szeretet-igény iránt. Ugyanakkor „vallásossága teszi oly érzékennyé a jámborság kiüresedett, külsőségesé vált formáival szemben; mert ez is olyan látszólagos, öntelt valóság, amit Böll könyörtelenül leleplez és föltár — s ezzel is kényelmetlen és botránykó másoknak”.

Leleplez és föltár, akárcsak a merőben más természetű és indulatú Bernanos (szintén örök botrányköve minden konformista langyosságnak és igénytelenségnek); mert mint Bernanosnak volt, neki is ez a legmegrázóbb élménye: egyfelől az Üzenet, melyben nemcsak hisz, hanem mélységes és meleg szeretettel szereti is, másfelől a szomorú tény, hogy mindaddig mily kevés tudott valósággá válni belőle. S ha fölteszi a „miért?” kérdését, Böll az okot nem annyira az egyszerű lelkek, a vezetettek emberi gyöngéiben véli fölfedezni, hanem inkább abban, hogy sokan a vezetésre hívtak közül nem voltak elég erősek vagy bátrak világosan és egyértelműen ellentmondani a rossznak, és nem tartották mindig eléggé szemük előtt, hogy ha pásztoroknak hívtak és vállalták a pásztorságot, akkor egyszer s mindenkorra a juhok mellett van a helyük.

* * *

Ezek a juhok — ezek a „vámosok” — azok, akik szerényen surrannak be szegényes, szegényszagú, romos templomokba, mint Hedwig, mint Käte, mint a pályaudvar melletti bodega mindig mosolygó, szép, fiatal kiszolgálólánya; meghúzódnak egy-egy hátsó padban, egy-egy oszlop árnyékában, mint az iszákos Bogner, a főzőlap-tolvaj Walter, a szomorú Käte, vagy a *Magukra maradtak* templom-súroló Boldája és morálist tanulmányozó Glumja; és Böll nemcsak azért van velük, mert elnyomottak és szegények és megvetettek, hanem azért is, mert elnyomottságuk, szegénységük és megvetettségük mélyén, fáradt arcuk egy-egy főlsgárgzó

mosolyában, szívük áldozatkész melegében, szenvedésük áldozatában, a „megalázottság és megszorítottság” szürkességében meglátja bennük azt, amit a tetszetős mozgalmak és látványos megmozdulások szervezői, a külszín, a mutatós társadalmi homlokzat építői s a maguk karrierjének egyengetői nem látnak meg: a kegyelmet. Éppen ezért vannak viszont távol tőle emezek: azok, akik feddhetetlennek tudják magukat s úgy vélik, egy kis túlfizetéssel meg egy üres levestel *mindent* megtettek — a Frau Frankék és a Wickweberek, akik az első sorokban ülnek és rendezett életük önelégültségében bizonyára azt mormolják magukban: „Hála neked, Uram, amiért nem vagyok olyan, mint ez a tolvaj Walter, ez az iszákos Bogner, ez a nyomorult Käte”... Ott ülnek a maguk „erkölcsösségének” göggyében; pedig mily vitatható az ő rideg, polgári erkölcsük! Böll ezt is leleplezi.

A *Magukra maradtak* remekbe szabott nagymamája időnként elviszi unokáját, Martint, a költő Raimund Bach kisfiát a Vohwinkel pincébe ebédelni. A gyerek látja ott a kéjesen faló nagy-zabálókat, tömött tányérjaik véres húsai fölé hajolva; és minden alkalommal rosszul lesz, mert azt képzei: a zabálók *gyermekgyilkosok*, leöldösött kisgyerekek rózsaszínű húsát zabálják.

„Mikor ötéves volt, azt mondta neki egyszer a Nagymama: Na, most meg fogom neked mutatni, hogyan kell tisztességesen enni — és akkor vitte őt először a Vohwinkel pincébe. Akkor ragadta meg az a kényszerítő elképzelés, hogy a konyhából lemészárolt gyerekek húsát hordják az étterembe, hogy türelmetlen gyilkosok várakoznak a talákon gőzölgő rózsaszín húsrá, és ötéves kora óta élesen figyelte, hogyan esznek, mit esznek a felnőttek, és merész gondolatkapcsolással arra az eredményre jutott, hogy ami ott történik, annak *immorálisnak* kell lennie... Libacsontot ropogtattak és szopogattak, húst ettek, véres frissen-sülteket vagdaltak a szeme láttára, és ő valamennyitől undorodott. Sokat adtak ki abból a titokzatos valamiből, aminek *pénz* volt a neve. Sok papírpénzt és sok aprópénzt — mi lehet más olyan drága, mint a gyerekhús?”

A kisfiút nyugatalanítja a dolog; Glumtól kér felvilágosítást, ettől a házukban lakó különös, fogatlan, náci haláltáncot megjárt embertől: mert Glum egy *Morálteológiát* is olvasgatni szokott, s ő sajátos gyereklogikával kikövetkezteti, hogy „a *Morálteológiának* valami köze van az *immorális*hoz”. Glum válaszol is a gyereknek: „Nézete szerint a Vohwinkel pincében a gyilkosok nem gyerekeket ettek, sőt, szerinte *egyáltalán* semmi *immorális* sem történt ott — de Glum könyve régi volt, talán túlságosan régi, és talán ezért nem állt benne semmi ezekről a gyilkosokról.”

Súlyos, elgondolkoztató mondatok. Van egy morális, amely szerint a Vohwinkel pince zabálói semmi *immorális*at nem cselekszenek, utóvégre enni nem bűn; és Frau Franke sem cselekszik semmi *immorális*at, mikor szép, bőséges lakásában terpeszkedik az egyetlen zugba zsúfolt Bogner-család szomszédságában; és nem cselekszik semmi *immorális*at az az angol „generális vagy gengszter” sem, akinek tizenhárom szobás villája üresen áll a város szélén, míg ő Olaszországban időzik és Dante-kutatásokat végez; mert az ő moráljuk szerint csak az *immorális*, aki a polgári illemtörvények szabályai ellen vét. Brielachné, a hadiőzvegy, akit szerencsétlen sorsa már a negyedik férfihez sodor, és ugyanakkor egyre elfásított szenvedésekbe, egyértelmű véleményük szerint *immorális*; a péket azonban, aki megvásárolja magának Brielachné, egyáltalán nem minősítik ezért *immorálisnak*. Frau Franke szemében Käte, mert megfelelő lakás híján kénytelen olcsó szállodákban élni házaseletet az urával, kétségkívül *immorális*; sőt, a Willibrord páterszerű papok szemében *immorális* a maga

módján az összebombázott Hétfájdalmú Szűzanya templom parasztos arcú, fáradt lelkésze is. Csakhogy ez a morális — Böll egész műve tiltakozva, figyelmeztetve, lázongva ezt hirdeti az ábrázolás nyomasztó, lelkiismeretet megrázó és fölrázó erejével — „rég, talán túlságosan régi”; mert akármit mond a derék Glum: a Vohwinkel pince pénzes zabálói, a mások kenyeréből meggazdagodó Wickweberek, a feszesen ájtatos, mások nyomora iránt közönyös Frau Frankék igenis *immoralisok*; és a kis Martin Glum ellenére is jól sejti, hogy ha nem is áll róluk semmi a *Morálteológiában*: gyilkosok, gyermekgyilkosok. Nem leölt kisgyerekek húsát zabálják; de miattuk, az ő önzésük vagy közönyük miatt ölnek meg még meg sem született kisgyerekeket, mert nincs miből etetni és ruházni és nevelni őket; és miattuk van, hogy gyerekek egyáltalán meg sem foganhatnak, mert nincs hely, ahol férj feleségével együtt lehet, ha szegény és kibombázott, legfőlőbb néha egy-egy mocskos, sivár hotelszobában, amennyiben a férj föl tud hajtani valahol annyi pénzt, amennyit egy hotelszobáért kérnek.

Käte gyerekei csak akkor lélegzenek föl, csak akkor játszhatnak kint a folyosón, ha Frankéék nincsenek otthon; azon a szombat délutánon például, amelyen az *Egy árva szót se szólt* kezdődik, mert ezen a hétvégen elutaztak „a katolikus nőszövetség ülésére”.

„Az ajtók zárva, s a fogason csak az az ócska kalap lóg, melyet Franke úr akkor hord, ha lemegy a pincébe. Az új tapéta az ajtónkig ér s az új festés az ajtóbenyíló közepéig, ahol a mi lakásunk bejárata van: egyetlen szoba ez, deszkafallal kis zugot kerítettünk el belőle, ott alszik a legkisebb gyerekünk, ott tároljuk a lim-lomot. De Frankééknek egymaguknak négy helyiségük van: konyha, nappali szoba, hálósoba és társalgó, ahol Frau Franke a számtalan látogatót és látogatónőt fogadja. Nem is tudom, hány bizottságnak a tagja, nem is tudom, hány választmányé, nem érdekelnek az egyesületeik...”

... Féltem a gyerekeimet, mert semmitől sem tudom megoltalmazni őket: sem az emberek szívtelenségétől, sem Frau Franke szívtelenségétől, aki minden reggel áldozik ugyan, de valahányszor valamelyik gyerekem WC-n volt, kirohan dolgozszobájából és ellenőrzi a WC tisztaságát, és zsémbelődni kezd a folyosón, ha egyetlen csöppnyi víz érte a tapétáját; már csak ha hallom, hogy valamelyik gyerek lehúzza a WC-t, kiver a verejték”...

Azon a vasárnapon — (mert az *Egy árva szót se szólt* szintén egyetlen nap története) — két ünnepség is van a városban: egy katolikus, körmenettel, ünnepi beszéddel a katedrális előtt, s egy másik: a droguistaké; s ők, szegény *Lammok*, hallgathatják a pályaudvar melletti ócska szálloda sivár szobájában mindkettőnek a zajait: a hangszórókból feléjük harsogó kegyes közhelyeket, meg a droguisták reklámszóró repülőinek zúgását: ahogy tarka ejtőernyőket engednek le és színes gumigolyákat, egy óvszer-firma hirdetéseit; miközben a szerencsétlen asszony most már biztosan tudja, hogy hatodik gyermekét hordja méhében. De ünnepségek és mozgalmak lármájában ki törődik ezzel a megszületendő kis élettel; ki törődik velük, ki gondol rájuk; árva „juhokat”, ki legelteti őket?

* * *

Ezt kérdezi Schrella is, az építész Róbert Fähmel hajdani iskolatársa, amikor a *Biliárd fél tízkor* egyetlen napján — 1958. szeptember 6. — hazatér a hosszú emigrációból, amibe a nácik kényszerítették. Részt vesz a Fähmel nagypapa nyolcvanadik születésnapjára tartott ünnepségen; a Prinz Heinrich szálló erkélyéről a családdal együtt ő is végignézi a fasiszta parádékra félelmesen emlékeztető fölvonulást. Látja lent sűrőgni-forogni *ugyanazokat*, akik annak idején szöges korbáccsal véresre verték: Nettlingert, aki pillanatnyilag „demokrata meggyőződésből”, és Vacanót, aki

„javíthatatlanul” ragaszkodik régi elveihez; és még csak nem is az döb-benti meg, hogy mindenütt *ezeket* látja, hanem az, hogy *a többieket* nem látja sehol. Fölidézi egy emigrációs emlékét: „Egyszer egy öregember azt mondta nekem a Hyde-parkban: „Ha hisztek benne, miért nem teszitek, amit parancsolt?” Butaság; nem reális dolog, ugye Róbert? Legeltesd bárányaimat, Róbert; de ők csak farkasokat neveltek”...

Hol vannak a juhok pásztorai? Kétségkívül vannak pásztorok; és bizonyos, hogy nem ilyen helyeken találkozni velük. Ott van például a pályaudvar melletti Hétfájdalmú Szűzanya templom lelkésze; vagy ott van Serge, aki kölcsönöket ad Bognernek, hogy a feleségével találkozhassék, és másnap tapintatosan úgy tesz, mintha semmire sem emlékeznék, nehogy megalázza ezt a folyton porig alázott embert. S ott van Schrellák egykori iskolatársa, Enders. De hol van ez az Enders? Róbert, Schrella tudakozódására elmondja, hogy Enders a háború alatt remek prédikációkat tartott, és most eldugták egy isten-háta-mögötti faluba, ahol nem értik és hülyének nézik, mert azt hirdeti, hogy minden ember testvér. Kommunistának tartják, óvakodva szemlélik; „Enders legeltetné a juhot, de csak bakokat adnak a keze alá; gyanús, mert túl sokat prédikál a hegyibeszédről”...

Akiket úton-útfélen látni: azok megint a szervezők, a mozgalmak lázában égők, mint a *Magúkra maradtak* Willibrord pátere. Ő a katolikus értelmiségieket szervezi, megbeszéléseket rendez, *Tagungokat* tart, ahol hajdani lelkes náci ideológusok és irodalmárok tartanak referátumot „a szellemi alkotó ember viszonyáról az egyházhoz és az államhoz a technika korában” s a jelenkori líra helyzetéről. A páter brernichi „napjainak” egyik előadója az a Schurbigél, aki „a háború után fölfedezte a hit ellenállhatatlan gyönyörűségét (gyakran történt ennél hivatkozás Saulus példájára); barátai meglepetésére hívő kereszténnyé és katolikus művészek fölfedezőjévé vált”; Nella azonban, a keleti fronton elesett Raimund Bach költő özvegye még jól emlékszik rá, hogy a harmincas években gyakran megfordult náluk: „... késő éjszakáig maradtak vendégek, politikai vitákkal töltötték az időt, vitatkoztak Schurbigéllel, aki fölszólította őket, hogy lépjenek be az SA-ba és töltsék meg az SA-t keresztény szellemiséggel; élesztő, meg kovász volt a szavajárása, meg ilyen mondatok: a nemzeti szocializmust keresztény eszmeiséggel áthatni”... A másik előadó pedig, aki bemutatkozóját tartja Brernichben, nem más, mint Gäseler: *ugyanaz* a Gäseler, aki egy pökhendi parancsával Kalinovkánál Raimund Bachot a halálba küldte, „teljesen legálisan, az elképzelhető legkevésbé föltűnő módon: a háborúban gyilkolta meg”; *ugyanaz* a Gäseler a Gäseler próbál most Nellának udvarolni; *ugyanaz* a Gäseler viszi Nellát elegáns autóján Brernichbe, s amikor az asszony kiejti a Kalinovka nevet, egy arcizma rándulása nélkül, zavartalan eleganciával mondja:

„... — azt hiszem, én is voltam ott. 42 nyarán Ukrajnában voltam. Ugye furcsa... Elfelejték mindent, tervszerűen elpusztítom az emlékeimet. El kell felejtetni a háborút.

— El — mondta Nella. — Az özvegyeket és árvákat is, minden piszkos dolgot, és szép, tiszta jövőt építeni. Betétkönyvet nyitni a Betéti Bankban. Elfelejtjeni a háborút és emlékezni a tábornokok keresztnevére. (Gäseler ugyanis az imént bizalmaskodva mint Erwint emlegette Rommelt.)

— Istenkém — mondta Gäseler —, megtörténhetik, hogy az ember visszakerül a korábbi évek szóhasználatába.

— Igen — mondta Nella —, éppen ez az: a korábbi évek szóhasználata.

— Olyan nagy hiba ez?

— Hiba? — kérdezte Nella. — Hiba az, ha egy vásott kölyök almát csen, de én nem hibának, hanem egészen más valaminek fogom föl azt, hogy a maga

beszédéből a korábbi évek szóhasználatára olyan világosan kihallatszik... Ha becsületes volna és a háborút dicsőítené, ha őszintén föltárná, mennyire vágyott arra a győzelemre, amit megakadályoztak — de hogy ilyen címen tartson előadást: „Mit várhatunk a jelenkori lírától”, ez egy kissé hátborzongató.”

Ezek a hajdani, többé vagy kevésbé véreskező nácik egyetlen vállrándítással változnak Saulusból Paulusszá, s időnként ijesztően visszaesnek a korábbi évek „szóhasználatába”. A mozdulat, ahogy az egykor megkorbácsoltnak udvariasan tüzet adnak, *ugyanaz* a mozdulat, amellyel annak idején a labdát vágta az arcába, és öklükkel vágta az arcába és kézigránátjaikat hajigálták.

Schrella megérkezik (*Biliárd fél tízkor*); a határon azonnal elfogják, mert még mindig „gyanús”, egy diákkori merénylet kísérlete miatt, amit naívan és gyakorlatlanul szadista és náci tornatanárunk, Vacano ellen terveztek. A börtön, ahová dugják, *ugyanaz*, ahová a nácik vetették áldozataikat; „ezeket a falakat, az udvar fölött ezt az eget látták utoljára Ferdi szemei, s talán ugyanennek a direktornak a szava volt az utolsó emberi hang, amit hallott”... Schrellát most sietve kiszabadítja a finom szivarokat szívó, tekintélyes és ismét hatalmas Nettlinger: *ugyanaz*, aki régen a szöges korbáccsal verte; érdekes helyzet: „Föltétlen politikai ellentét az iskolatársak közt; üldözés, kihallgatás, szökés, vérre menő gyűlölet — de huszonkét év múltán éppen a félelmes üldöző az, aki a hazatérő szökevényt fogságából kiszabadítja.” Látszólag szerepváltozás; de Schrella tudja, hogy a szerepek ugyanazok. „Mert annak idején az volt az ártalmatlanná tevés, hogy becsuktak, ma pedig az, hogy kiengednek.” S ami az egészben a legfélelmesebb: Nettlinger még csak nem is gonosztevő, még csak nem is cinikus; már-már „jóhiszeműen” *ugyanúgy* demokrata ma, ahogy hajdanában náci volt, rendszeresen, szorgalmasan, kötelességtudóan. Ahogy Schrella gondolja, riadtan Nettlinger ökölsújtásszerű tüzetkínálásától: „Udvariasságod rosszabb, mint udvariatlanságod valaha is volt; serénykedésed ugyanaz maradt: ugyanezzel vágta arcomba a labdát, és most ugyanezzel adsz nekem tüzet... És: „Jótéteményeitek majdnem szörnyűbbek, mint a gáztetteitek.”

De ezek a kegyetlenek, ezek a közvetett és közvetlen gyilkosok, Nettlingerek és Gäselerek és Schulbigerek és gyermeküket fölakasztó anyák (mert *Er hat es befohlen*) azonnal az isteni irgalomra hivatkoznak, ha róluk van szó. Schulbiger Saul példájára hivatkozik; Nettlinger azt mondja Schrellának, aki gáztetteiknél szörnyűbb jótetteikről beszél: „Ti pedig kegyetlenebbek vagytok Istennél, aki megbocsátja a megbánt bűnöket”; s mikor gyermekgyilkos édesanyja eljön Mariannéért és el akarja vinni őt nevelőszüleitől, Marianne pedig iszonyodva tiltakozik:

„— Ez lehetetlen, mondták, ez a cinizmus természetellenes. — Igen, feleltem: Ő parancsolta így: ez volt a természet ellen. — Azt mondták: Hiszen több mint tíz éve, hogy megbánta; és én azt feleltem: Vannak dolgok, amiket nem lehet megbánni. — Keményebb akarsz lenni, mint ítéletében Isten? — nem, mondtam, nem vagyok Isten, tehát nem lehetek olyan szelíd, mint ő.”

Nemzedékek elpusztítását, lelkek mérgezését, népek megtiprását, világ-gyűjtogatást nem lehet elintézni azzal, hogy valaki leveti a régi, vérfoltos egyenruhát és elegáns polgári ruhát ölt magára. Nem elég új ruhát ölteni; az új embert kellene magukra ölteni, s levetni a régit. Ők azonban mintha pusztán csak ruhát cseréltek volna: báránybőrbe bújtak, Tagungokon referátumokat tartanak és a líra jövőjéről értekeznek, *ugyanúgy*, ahogy a gázhalálra szánt zsidókat szállító kocsik két sofőrje nézegeti elérzékenyen a *Adám hol voltál?*-ban az otthoni, idilli fényképet, mely „bájos kislányt ábrázolt, aki fehér nyuszijával játszadozott

egy réten". Nettlinger azt mondja: „Demokrata vagyok, mégpedig meggyőződésből”; a derék, öreg Jochen pedig azt gondolja a Prinz Heinrich szálló büroijában: „Vigyázat, Schrella úr, vigyázat; néha azt gondolom: mégis ők győztek.”

A Fährmel nagyapa nyolcvanadik születésnapjának estéjére (*Biliárd fél tízkor*) kijön a denkingeni elmeszanatóriumból az öregasszony is, a Fährmel nagyapa felesége: a „bárány”, aki az első pillanattól fogva minden idegszálával, minden szavával és minden tétével tiltakozott a nácizmus ellen, és a nácizmus összes előzményei ellen, akár „a császári bolond”, akár „az Östulok”, Hindenburg jegyében álltak. Most ott ül a hotel erkélyén, *ugyanott*, ahonnet valamikor régen egy másik fölvonulást nézett, egy világháborús masírozást, és benne az urát, még mint fiatallembert, ahogy vizsgálzik előtte és megállja a próbát: nem úgy masíroznak, mint a többi, nem az egyszerre-lépés dobogó gyönyörével, hanem a különálló iróniájával; *ugyanott* ül, nézi lent a másik fölvonulást, amely *ugyanolyan*, és nézi *ugyanazokat* az arcokat és „fél, talán még jobban, mint akkor”. Akik körülötte ülnek: az ura, a fia talán mindezt megszokták már; ő azonban inkább visszakívánczik ártatlan örületébe. Folyik minden tovább, más ruhában ugyanazok az arcok, ugyanazok az emberek, ugyanazok a farkasok; „ezek egy kézmozdulatnál is kevesebbet kivégeznek; nem is kell születési bizonyítványokat felkutatni: kiirtanak, ha nem tesszik nekik a képetek. Vak vagy? Nem látod, hol vagy? s hogy mind a Tulok szentségéből ettek?”

Ugyanazok, más ruhában, de legbelül *ugyanúgy*, fölvonulásokon és hivatalokban, *Tagungokon* és minisztériumokban; és megint „egyesek, kevesen, a Bárány szentségéből esznek, és mások a Tulok szentségéből”; és megint vannak, akiknek „a Bárány szentsége nem csillapítja éhüket, de a Tulok szentsége bőséges táplálékot ad nekik”; és megindul a dolgok átfestése is, úgy, ahogyan *ugyanazoknak* kedvező. A halálba taszított Raimund Bach költő barátja, elpusztításának tanúja, elviszi egyszer a kis Martint, a költő félárva fiát, akinek apja helyett az apja, azokba a most gombatenyésztő pinceként szolgáló kazamatákba, ahol egykor Raimundot és Albertet együtt verték, rúgták, kínozták a nácik, mert ők sem akartak „a Tulok szentségéből” enni.

„A nácik tették: ezt a szót ő (a kis Martin) nem tudta világos képzetekhez kapcsolni, és ezt a szót Albert másképpen értelmezte, mint ahogyan az iskolában értelmezték. Az iskolában borzasztónak tartották azt, ami *immorális*, de ő Brielach anyját nem tartotta olyan borzasztónak... Albert szerint a nácik rettenetesekek voltak, de az iskolában azt tartották, hogy *nem is voltak olyan rosszak*, inkább az oroszoktól rettegetek már, mint a *nem is olyan rossz nácik*-től... Tudta, hogy Albert nem hazudott és hogy a nácik borzalmasak voltak, ha Albert mondta; de Albert ezzel a véleményével egyedül állt, mindazokkal szemben, akik szerint *nem is voltak olyan rosszak*.” (*Magukra maradtak*.)

Gäseler most Nellának próbál udvarolni, esztétikai előadásokat tart, katolikus *Tagungokon* serénykedik; de időnként „visszaesik a korábbi évek szóhasználatába”, és semmi biztosítékunk nincs felőle, nem fog-e adandó alkalommal visszaesni a korábbi évek kézigránát- és revolverhasználatába is. Mi sem könnyebb, mint a ruhát levetni, a régire visszacsérlni, a *Tagungokról* a „Bárány szentségét” kisöpörni és helyreállítani a „Tulok szentségét”, a templom helyére elültetni a szent tölgyfát és friss kedvvel, pihent erővel újra nekilátni a „bárányok” üldözésének.

Az egyensúly vajmi kétes, bármelyik pillanatban fölborulhat. Egy betű elírása, és a *Dinamikból* újra *Dinamit* lesz. Robert Fährmel irodája most épület-statikai számításokat végez, Robert és három munkatársa:

Schrit, Kanders és Hochbret, az örült „lőmezős” generális híres, precíz robbantó-brigádja; elég egy „levelezőlap”: leteszik a vonalzót és robbantanak tovább; elég a mérleg nyelvének egyetlen billenése, és a Gäselerek pökhendi parancsokkal ismét halálba küldik a Raimund Bachokat, haláltáborok szadista Filskeitjei (*Ádám hol voltál?*) újra halomra lődözik a litániát éneklő *katolikus zsidó* nőket, és a szorgalmas Schulbigerek újra lelkes és alapos tanulmányokban méltatják az eljövendő Tulkot dicsőítő költeményeket. Elegendő egy lökés, és megindul a pusztítás eszelős gépezete, mely a téboly tehetetlenségével akkor is tovább működik, amikor már a rombolás szempontjából sincs értelme: a háborúnak vége, de Feinhalsot még megölik, szülőházát még rommá lövik; a háború már elveszett, de Marianne kisöccsét még fölakasztják; és Robert még fölrobbantja a kissatali kolostort, pedig már mindent föladtak, és „Schussfeld” különben is örült, és repülőknak egyébként sem kell lötéret...

„Építette Heinrich Fährmel 1908-ban, 29-ik életévében; lerombolta Robert Fährmel, 1945-ben, 29-ik életévében” — ezt a föliratot lehetne beleilleszteni az újjáépülő kissatali apátság falába. Joseph, a legkisebbik Fährmel, Heinrich unokája, Robert fia ott dolgozik az újjáépítésnél. Mit csinál majd Joseph, ha huszonkilenc éves lesz? Épít vagy rombol?

Böll egész műve ezt az aggódó, szorongó, óvó és intő kérdést kiáltja. Leghatalmasabban a legutolsó, a *Biliárd fél tizkor*.

* * *

Robert Fährmel mindennap fél tíztől tizenegyig a Prinz Heinrich hotelban biliárdozik, ugyanúgy, ahogy emigrációjuk alatt biliárdozott Hollandiában Schrellával (Róbert utóbb Edithet vette feleségül, Schrella hugát, aki megeskette rá, hogy „sosem fog a Tulok szentségéből enni”); közben a kis boyjal beszélget, Hugóval, akinek a mosolya Edith mosolyára emlékezteti, s akit majd a regény végén örökbe fogad. „... fehér a zöldre, piros a zöldre, gördültek a golyók; fölszabdalt évek, egymásra halmozott évtizedek, és percek, percek, nyugodt hangon föltálatva, mint az öröklét”... — így bontakozik ki előttünk, egyetlen nap — 1958. szeptember 6. — keretében fél évszázad története; három nemzedék sorsa, háromszáz lapon; hihetetlen tömörítésben a történelem. És — jelképes értelemmel is — egy épület, a kissatali apátság története. Amit az apa fölépít (s ez volt első nagy műve, ezzel nyerte meg élete csatáját), és amit a fia fölrobbant.

A fiú, Joseph, az újjáépítési munka közben majd egy freskó tövében megtalálja az apja kézjegyét; ebből tudja meg, ki pusztította el az apátságot, és az ő számára majd ez lesz az az iszony-élmény, ami Ruthnak Krott tanító tizorai-lopása, Mariannénak a kisöccse fölakasztása, Walternak az ifjú évek kínzó éhsége. De hogy az apja *miért* robbantotta föl a kolostort, azt nem tudja; és tettét maga Róbert sem tudja megmagyarázni az amerikai tisztnek, aki efelől vallatja, ugyanabban a vasúti restiben, ahol tizenhárom évvel később, a denkingeni elmeegógyintézetből jövet, és az újjáépülő Kissatalba tartva, apjával a vonatot várják, az öregúr nyolcvanadik születésnapjának délutánján. Miért tette? — talán játékból, feleli, és az amerikai csodálkozik a németek különös „játékain”. Mert az *igazi* okot nem lehet megfogalmazni; ahhoz ennek a regénynek a roppant tömör, örvénylően zsúfolt háromszáz lapja és egyetlen napba tömörített fél évszázada kell, hogy az ember ezt az *igazi* okot megértse. Talán nem is megértse, hanem csak értse; az *igazi* okot, a *Hitler-jugend* dal foszlányai-val, a családokat szétrúgó náci fiúkkal, „a Tulok szentségével” és a szöges korbácsokkal, melyekkel azokat verik félholtra, akik „nem esznek a Tulok

szentségéből”, és az arcokról örökre letörölt mosolyokkal, a lelkekben örökre elpattant rugókkal, s az üldözött és megkínzott, eltüntetett és megölt *Lammok* emlékével, akiket még pásztoraik sem mindig úgy legeltettek, ahogyan kellett volna.

„Talán azért tette, mert fél tucatnyi szerzetes fölment Szent Iván napkor a Kozákdombra, s ott, mikor föllobbant a tűz, rákezdték az *Es zittern die morschen Knochen*-ra; Ottó (Róbert öccse, a fasisztává lett Fährmel-fiú) gyújtotta meg a tüzet, és ő, Róbert is ott állt, karján a kisfiával, a szőkefürtös Josephfal, aki tapsikolt örömeiben a fölcsapó tűz láttán; Edith, mellette. a jobbát szorongatta; és talán azért is tette, mert Ottó még csak idegen sem volt számára abban a világban, ahol egyetlen kézmozdulat az életébe került az embernek; s körben a szentivántüze körül a dodringeni, schlackringeni, kissiingeni és denklingeni fiatalság; falusi lányok és legények fölhevült arca világított a szentivántüze visszfényében, s mind énekeltek, amit a derék szerzetes elkezdett: *Es zittern die morschen Knochen*. Bögve, kezükben fáklyával vonultak lefelé a hegyről; és ő most mondja ennek a fiatalembernek, hogy azért tette, mert nem követték a Legeltesd bárányaimat parancsát?”

Róbert fölrobbantja az apátságot; de az apátságot újra föl lehet építeni. Az országot nyomorba döntötték, és a nyomort meg lehet szüntetni, hogy az éhező németekből pénzes németek lesznek, akik soha semminek nem kérdezik meg előre az árát; de a halottakat nem lehet föltámasztani, és a lelkekből az iszony stigmáit nem lehet kitörölni. A kazamatákat ki lehet adni gombatermelőknek, de a kazamatákban ontott vért nem lehet kimosni a történelemből. Az öreg Fährmelt a háború után megteszik újjáépítési főügyelőnek, és ő azt gondolja: megjött a béke, elmúlt a borzalom, kezdődik az új élet;

„mikor egy napon egy angol parancsnok mentegetődzött nálam, amiért a Honorius-templomot bombázta és megrongálta a tizenkettedik századból származó golgota-szoborcsoporthoz; nem Edith miatt mentegetődzött — (akit légítámadás ölt meg) —, hanem csak a tizenkettedik századi szoborcsoporthoz miatt; *sorry*; tíz év óta először nevettem, de nem jó nevetés volt — és letettem a hivatalomat; újjáépítési felügyelő? minek? mikor minden század minden golgota-szoborcsoporthoz odaadtam volna érte, ha még egyszer láthatnám Edith mosolyát, még egyszer érezhetném kezét a karomon; mit számít a Király sok képmása a Király követének valódi mosolyához képest?”...

* * *

1917: Róbert még csak két éves, Ottó még meg sem született; a „dinasztia-alapító” Fährmel, mint első-világháborús katona, éppen szabadságon van otthon. Idősebbik gyereke, Heinrich egy Hindenburgot dicsőítő verset tanulgat — nemsokára úgy is hal meg: ennek a szörnyű versnek a sorait ismételve önkívületében; de Johanna, az anyja, később majd a denkingeni elmeegógyintézet ártalmatlan örültje, akit talán csak azért tartanak örültnek, mert jobban és következetesebben élt és látott, mint a többiek: Johanna kitepi a gyerek kezéből a cédulát, az Östulok dicséretét, darabokra szaggatja és ledobja az utcára; oda hullanak a kis papírpillék Gretz boltja elé, akinek fasiszta fia majd a saját anyját fogja följelenteni... és az öreg Fährmel, ahogy nyolcvanadik születésnapján ezt az emléket fődídezi, már tudja, hogy „az irónia nem elég és sosem lesz elég, az csak a kiváltságosak narkotikumja, s nekem azt kellett volna tennem, amit Johanna tett”.

Az irónia nem elég; és még a szatíra sem elég. Ez a mű kellett. hirtelen fölnyíló nagy távlatával, megdöbbentő korrespondenciáival, mély szimbolikájával, és nem kevésbé mély emberségével, hogy Heinrich Böll intelme és tanúságtétele megkapja a maga megföllebbezhetetlen történelmi akusztikáját. Minden műve erkölcsi tett is; de mindeddig legnagyobb erkölcsi tette ez a regény: a *Biliárd fél tízkor*.

Erkölcsei tett, de ugyanakkor nagy művészi tett is; minden bizonnyal korunk egyik legjelentősebb alkotása. Mint egyik méltatója, Karl August Horst mondja: „Aligha ismerek a háború utáni irodalomban regényt, melyből oly szükségyszerűen kiérződne az elhivatottság arra, hogy a lelkek zűrzavarát megvilágosítsa, s ugyanakkor a szakramentális szférájáig hatoljon előre.” Hatalmas, ritka feszültségű konstrukció; *reális* szimbolikájával mintha egyszerre sűrűbb halmazállapotúvá tudta volna tenni epikumát, s ezzel új, sajátosan modern formát teremtett a történelmi regénynek.

ARATNAK

*Rekkenő hőség. Fény özönében
fürdik a határ. — Miért, miért nem,
pihenés helyett cipel a lábam,
ismerős utat járok a nyárban.*

*Szarkaláb, pipacs rámintegetnek,
érett kalászkok hívnak-követnek.*

*... Éppúgy, mint hajdan, aratni kéne!
Kasza, sarló vagy kötő a kézbe!*

*Érett határba nem kell a bámesz!
Láss a munkához! Pihent vagy! Ráérsz!...*

*Ki mondja mindezt? — Néhai gazdám?
Örökre alszik öles domb alján!*

*Ki mondja mindezt? — Vagy, mint a vénnek,
társtalanul csak magam beszélek?*

*Cipelő lában újra megindul,
csupán a fahíd korlátjain túl*

*áll meg. — ... Vízet hozz! Lábaid szedjed!
Addig majd magam kötöm helyetted!...*

*Nézem a forrást, kulacsom nincsen,
hétszínű fény van oldva a vízben;*

*ennél jobb italt sohasem ittam,
itt csillog, gyöngyöz már markaimban,*

*tikkadt torkomra hajtja a nyelvem.
Nézem a tiszta víz tükrét csendben,*

*s nem az néz vissza rám, aki voltam.
— Egy csitri veréb fürdik a porban,*

*és csúfolódva rámcsiripelget,
jó, hogy nincs kavics a forrás mellett. —*

*Egyszerre végeszakad a csöndnek,
a falu felől feldübörögnek,*

*majd a dűsmagú földekre térnek,
— perzsel a nyár —, aratnak a gépek!*

Zala József

A MEGÚJULÓ EGYETEMI-TEPLOM

1961. május 9-én az Egyetemi-templom eddig csonkán állt keleti toronyára zöld ágat tűztek ki, jelezvén ezzel, hogy a 46 méter magas torony legfelsőbb szintjét elérték építői. Júliusban visszakerült — 15 év után —, ha nem is a régi, mert az elpusztult, de egy másik aranyló kereszt erre a keleti toronyra is, miután a nyugati torony már 1959-ben megkapta megújított keresztjét. Bizonyára nem lesz érdektelen, ha ezzel kapcsolatban egy pillantást vetünk Budapest legjellegzetesebb, műemlékértékű barokk templomának történeti életútjára és jelenlegi megújítására.

A templom keletkezési helyét meghatározta az a tény, hogy Buda és Pest 1686-os visszafoglalásakor e helyen török mecset állott. Mint istentiszteleti célt szolgáló épületet, a pálosok kapták meg Lipót császártól,¹ míg a körülötte fekvő telkeket és házacskákat évtizedek folyamán hagyatékként vagy vásárlással szerezték meg. Kezdetben, 1720-ig, az átalakított mecset szolgált istentiszteleti célokra.² Három évtizednyi megerősödés után új templom építését határozták el.³

A mecset lebontása előtt, hogy az istentiszteletek tartásában fennakadás ne legyen, megépítették — átmeneti jelleggel — a Jézus Öt Szent Sebe tisztelőre szentelt kápolnát, a mai Központi Egyetem aulájának helyén, melyet 1721. január 1-én vettek használatba.⁴ A kápolna építési költségeit „Tarkoss Mátyás özvegyének... Doloczky Mária Magdolna nagyasszonynak” nemes adományával szolgáltatta.⁵ Ugyanazon év (1721) májusában megalakult Jézus Öt Szent Sebének Társulata is. Mind a kápolna, mind a templom építésének elindítója és lelke Mayr Ágoston, a pálosok akkori pesti házfőnöke volt. A kápolna alapítónője nemsokára folytatta adományozását: adott ezüsből készült aranyozott mise- és áldoztatókelyhet, szentségtartót, Szent Kereszt-ereklyét, ezüstlámpát, miseruhát és más templomi és oltárfelszereléseket. *Bajtay* István, Pest vármegye alispánja pedig a kápolna kórusát és orgonáját csináltatta meg.⁶

De a ház fáradhatatlan főnöke a kápolna ilyen fölvirágoztatása mellett sem tévesztette szem elől a fő célt: a templom építését. Előbb nagy-szabású gyűjtést szervezett meg, hogy aztán az építkezést megindíthassa. Már 1722-ből van adat arra, hogy Pest városának tanácsa követet szállít a templom építéséhez. Amint azután együtt van némi anyag és pénz, megindul az építés. Szépen halad az, de közben évek múlnak el; 1731-ben meghalt Mayr Ágoston, akinek a templomépítés megindítása elévülhetetlen érdeme marad.

A templom főoltára 1739-ben készült el *Barbacsy* Ferenc nagyváradi kanonok ajándékából, aki 2500 forintot és ezüstneműjét adta át. Felszentelése viszont csak később következik be; időpontját ereklyekövének felírása tanúsítja, melyen ez áll: „1748. június 15-én, én Althan érsek és váci püspök ezt az oltárt felszenteltem és belé Szent Firmus s több vértanúk ereklyéit zártam.”⁷ A templom 15 mázsás *nagyharangja*, melyet az első világháború vitt el, az 1741-es évszámot viselte magán. Tehát ekkor már állt a torony harangjával, de a tornyok még csak félig készek s alacsony zsindeletetűvel földvék.

A templom építészeti terve és kivitelezése a Salzburgból ideszármazott *Mayerhoffer* András műve,⁸ aki a magyarországi barokképítészetnek a XVIII. század első felében a legnagyobb művészénisége.⁹

A belső díszítések legszebb szobrászati alkotásai az alsóausztriai

Hebenstreit József műve, így a szentély szobrai, stallumai és aranyozott reliefjei.¹⁰ A faragásoknak — köztük legfontosabb a hársfából faragott szószék, a szobrászati díszítések e csodálatosan gazdag együttese — készítői ismeretlenek, azaz jelentős részüket a pálosok házi faragó műhelyében készítették. Két irányító testvér neve ismert, a *Tatirek Félixé* és *Rutschmann Antalé*.¹¹

A mellékoltárok anyagbeli, színbeli, építészeti és stílusárnyalati eltérései mutatják, hogy más és más időben keletkeztek. Közülök legdiszesebb *Remete Szent Pál* oltára (lectio-oldalon a második); kezdettől fogva leglátogatottabb a *Fájdalmas Szűzanya* kápolnája (evangéliumi oldalon a második); az *Olajfák-hegyi* Jézus oltárának (evangéliumi oldalon a negyedik) mennyezet fölötti bájos Bergl-angyalkái figyelemre méltóak; az újabban megerősödött *Jézus Szíve*-tisztelő pedig a századunk húszas éveinek vége felé készült művészi értékű új-barokk szoborban nyert kifejezést (evangéliumi oldalon az első). A belső létesítményekhez adományaikkal hozzájárultak *Mária Terézia*, *Forgách Pál* nagyváradi, majd váci püspök, *Grassalkovich Antal* és mások; az új Jézus Szíve-szobor pedig *Wolkenberg Alajos* rector magnificus adománya. (A többi mellékoltár Szent András, Szent Tádé, Nepom. Szent János és Szent Márton tisztelőtére szentelve.)

A templom belső díszítésének befejezése a híres bécsi festőművész, *Bergl Ev. János* nevéhez fűződik. A kórus jobb oldalán olvasható latin felírás tájékoztatása szerint Bergl az egész templomot kifestette, amivel 1776-ban készült el. A templomhajó öt boltszakaszát Szűz Mária életéből vett egy-egy jelenet díszíti, mindegyik részben architectura-festéssel ábrázolván Szűz Mária életének fő jeleneteit, melyek (a kórus felőli sorrendben): *Visitatio* (Látogatás), *Annuntiatio* (Angyali üdvözlés), *Immaculata Conceptio* (Szeplőtelen Fogantatás), *Praesentatio* (Bemutató) s végül a szentélyi *Assumptio* (Nagyboldogasszony), Bergl kimagasló értékű alkotása, igazi barokk szellemben készült kompozíció.¹²

Hiányzott még a templom *külső megkoronázása*, de nemsokára ennek is eljött az ideje. Az alacsony, lapos, zsindelyes toronyfedél helyett a hívek áldozatos adományaiból sudáralakú, ízléses, aranyzománcos rézfódelet kaptak a tornyok. Ez is a kifestéssel egyidőben történt. Igazolják ezt az 1857—58-as restaurációkor a keresztek alatti gömbökben talált ereklyehitelesítő okiratok, amik közül a keleti torony okmánya 1768-ból, a nyugatié 1771-ből volt keltezve. A kifestés és tornyok elkészülte után az ünnepes templomszentelés következett, melyet 1776-ban *Patachich Ádám* kalocsai érsek végzett, lévén akkor az esztergomi primási szék már tíz éve üresedésben.¹³

Az ünnepi esemény után mindössze tíz évig örvendezhettek a pálosok szép terveik megvalósulásának. 1786-ban a kalapos király, *II. József* feloszlatta a rendet, az atyák kolostorukat és templomukat elhagyni kényszerültek.¹⁴ Ekkor veszi át a Pestre, a pálos-kolostorba telepített egyetemmel kapcsolatban a templom is az Egyetemi-templom szerepét. 1805-től a pálos-rendházat, *I. Ferenc* rendelőtére, az újonnan létesített országos papelevéltőzet, a Központi Szeminárium bírja. Ettől kezdve a templom jogilag egyetemi állomány, templomi szolgálatait azonban a Központi Papelevéltő elöljárói látták el. Az 1848—49-es szabadságharc kitörésekor üresen maradt a szeminárium, a meglehetősen gazdátlan templomot pedig a független magyar kormány 1849 májusától júliusig az országgyűlések tartására használta fel (a szükséges átalakításokkal). A kormány távozása után a templom visszatért eredeti rendeltetéséhez.¹⁵

Az első restaurálás

A közben eltelt 80—100 év alatt megrongálódott templom első rend-behozására 1857—58-ban került sor. A munkálatok 1857. július 25-én kezdődtek s másfél évig tartottak, mely idő alatt a hivatalos egyetemi istentiszteleteket az angolkisasszonyok Szent Mihály-templomában tartották. Az alapos munka szép külsőbe öltöztette a templomot. A megkopott és porral bevont Bergl-freskókat Hülz Károly javította ki; a szentély és hajó falait műmárványba foglalták, készítői *Gottgeb* Mátyás és *Plachó* József; az értékes fadaragványokat újraaranyozták (*Jegg* János). A helyreállítás munkálatainak vezetője *Acham* János, a helytartósági építészeti igazgatóság mérnöke volt, aki teljes odaadással és szakértelemmel látta el feladatát. Az átalakítás összes költsége 54 860 pengő-forintot tett, amiből 16 ezret az egyetemi-alap, 39 ezret a vallás-alap fizetett ki.

A kiválóan megújított templom ünnepélyes megnyitása 1858. december 28-án történt, összekötte a főoltár új felszentelésével. Jelen volt az akkori abszolútisztikus korszak magyarországi kormányzója, *Albrecht* főherceg, az egyetem tanácsa, tanári kara és ifjúsága. A szertartásokat és szentmisét *Scitovszky* János bíboros-prímás végezte, *Haas* Mihály szatmári püspök és *Viber* János felszentelt püspök segédletével, az ünnepi beszédet *Róder* Alajos egyetemi tanár és hitszónok mondta. ¹⁶

Az 1857—58-as restaurációs munkálatok a toronyok kijavításával kezdődtek. Ennek befejezése után a keleti torony keresztjét 1857. szeptember 22-én áldották meg és helyezték vissza, a nyugati október 8-án. Mindkét kereszt alatti-gömbbe visszatették azt a két darab, egyenként 13,8 x 8,5 x 3 centiméter nagyságú ólomdobozt, amit az eredeti építéskor odarejtettek és a toronymunkálatoknál megtaláltak. A két doboz közül a keleti toronyé most, a második világháborús ostromkor a toronnyal együtt elpusztult, a nyugati a gömbben megtalálták. Eredeti (1771—76-os) tartalmáról tájékoztat egy 25 x 20 centiméter nagyságú pergamenlap egyik oldalának magyar nyelvű írása, amely szerint az 1771-es dobozban „sz. Antal apát, sz. Péter apostol, sz. József és más névtelen szentek ereklyéi találtak, melyek közül csupán az elsőnek hitelessége bizonyíttatik egy okmány által. Találatot benne továbbá kis kettős fakereszt, egy viasz Agnus Dei. Jelen újítás alkalmával hozzácsatoltatik a pesti magyar egyetem folyó évi tanítói személyzetének névtára. Kelt Pesten, a központi papnöveldeben 1857-diki Mindszent hó 5-én. Szeplőtelen Szűz Anya, hazánk Védasszonya: könyörögj érettünk! Láttam Liphthy Endre”.

Ezekkel az emléktárgyakkal most, 1961-ben, annyi változás történt, hogy — a keleti torony dobozának megsemmisültével — a nyugati torony doboza és tartalma a keletibe került át. Az említett pergamen másik oldala *Scitovszky* primás 1857. június 2-áról keltezett 2389. számú és a Központi Szeminárium rektorához intézett rendelkezését tartalmazza a renoválási munkálatokkal kapcsolatban. A felsorolt tárgyak között említett ereklyehitelesítő okmány Rómában kelt 1771. április 10-én és kiállítója Nicol. Aug. M. *Landini*, Szent Ágoston remete-rendjének tagja, felszentelt püspök, az Apostoli Szék fősekrestyése. A doboz másik, 1857-es származéka egy 14 x 12 centiméteres összehajtott fehér kartonlap, az újjáépítést intéző *Acham* János mérnök sajátkezü, apró gótbetűs kis beszámolója a templom restaurálásának néhány főbb adatáról és érdekelt személyeiről. Pársoros, az építészvezető hívő lelkivilágát tükröző vers fejezi be a lapocskát; szerző nincs jelezve, esetleg maga *Acham* mérnök írta. Magyarul talán így lehetne visszaadni:

*Ide is a Te nevedben
Jöttünk, ó jó Istenünk.
Adj áldást és adj kegyelmet
Hajlékod szépitenünk.*

*Könyörögnek hű gyermekid,
Kik szorgalmasan dolgoznak,
Hogy meglássák áldásoddal
Jó végét munkájoknak.*

A doboz 1857-ből való tartozéka még a pesti egyetem 1856/57-es tan-
évének személyzeti adatait magában foglaló 23 x 19 centiméternyi 39 olda-
las nyomtatvány. Az időpont a szabadságharcot elnyomó, németesítő, ab-
szolutisztikus kor, az egyetemi értesítő is az első betűtől az utolsóig német
nyelven készült. Beletekintve látjuk, hogy az egyetemi tanács élén álló
rector magnificus a jogi kar tanára, „Herr Anton Virozsil”. Dékán a hit-
tudományi karon „Franz Lopussny”, a dogmatika tanára (lakcím is adva
van: Wohnhaft Universitätsgasse Nr. 6.); a jogi karon „Franz von Vízke-
lety”, az orvosi karon „Franz von Gebhardt”, a bölcsészeten „Johann Rei-
singer, Priester des Piaristenordens, o. ö. Prof. der Geschichte, wohnhaft
im Piaristencollegium, an Rathhausplatze 1. Stock Nr. 19.”. Külön felsor-
olja az értesítő az egyes karok senior-professzorait; a hittudományi karé
Szabó János, nagyváradi kanonok, apostoli protonotárius, kiérd. egyetemi
rektor, a teológiai kar megbízott direktora, a héber nyelv és az őszövétségi
tárgyak professzora; a bölcsészeten Mayer Lambert, premontrei, az asztro-
nómia tanára, egyben az egyetemi csillagvizsgáló igazgatója, „Wohnhaft
Ofen Herrngasse Nr. 27.”. A hittudományi karon van 8 rendes és 2 helyet-
testanár. A jogi karnak van 11 rendes és 2 magántanára. Az orvosi-seb-
észetinek 16 ny. r. tanára, 1 magántanára, 7 adjunktusa. A bölcsészeten van
18 ny. r. tanár, 1 magántanár, 3 nyelvtanító (olasz, francia, angol), 1 ad-
junktus és 1 asszisztens. Egy-két nevezetesebb személyiség az egyes karo-
kon: a teológiai Zalka János, az egyháztörténelem tanára, a későbbi
kiváló győri püspök; Schopper György, a teológia fundamentális tanára.
A későbbi rozsnyói püspök; Palásthy Pál, a Religio szerkesztője, később
esztergomi segédpüspök; a tanárhelyettesek közül az akkor 29 éves Sa-
massa József, a Központi Szeminárium prefektusa, a későbbi egri érsek és
bíboros. A jogi karon Wenzel Gusztáv, az Árpádkori Új Okmánytár köte-
teinek szorgalmas gyűjtője és sajtó alá rendezője; Konek Sándor, akinek
egyházjogtanát hosszú időn át használták, bár katolikus szempontból kifo-
gás merülhetett fel ellene. Az orvosi karon a halhatatlan nevet szerzett
Semmelweis Ignácot találjuk. A bölcsészeten magántanár Toldy Ferenc,
a „magyar irodalomtörténet-írás atyja”, egyben az Egyetemi Könyvtár
igazgatója. Horváth Árpád nemcsak a Petőfi özvegyével kötött házassága
révén vonult be az érdekesebb személyiségek közé, hanem azzal is, hogy
az újabb magyar tudományos diplomatika érdemes megalapítója volt. Az
elméleti matematika és gyakorlati fizika tanára a bencés Jedlik Ányos,
az első elektromotornak, majd dinamónak feltalálója.

Az egyetemre beiratkozott hallgatók száma feltűnő érdekességet mu-
tat. A legnépesebb karon, a jogin van 387 hallgató, az orvosin 210, amihez
még 164 sebészeti hallgató járul; a teológián vannak 69-en; ezzel szemben
a legnagyobb tanári létszámmal bíró bölcsészeti karnak mindössze 8
(nyolc) hallgatója volt. Legvalószínűbb magyarázata ennek az ifjúságnak
az abszolutizmussal szemben tanúsított ellenállása.

Amikor a most folyó külső újjáépítés elérkezett a keleti kereszt visz-
szaállításának szakaszába, lefényképezés után visszahelyezték gömbjébe
az ólomdobozt 1771-es és 1857-es tartalmával, hozzáadva az esztergomi

főegyházmegyei hatóság leíró jelentését a jelen építkezés főbb adatairól; továbbá az építők névsorát és beszámolójukat; végül a Hittudományi Akadémia 1959–60. tanévi latin nyelvű, 12 oldalas nyomtatott tanrendjét.

Egy közbeeső megújítás

A száz év előtti és a most folyó restaurálás közé ékelődik az Egyetemi-templomnak 1924–26. évi megújítása. Már ezt megelőzően, az összes fővárosi templomok közül elsőnek, bevezettette az egyetemi tanács 1909-ben a központi fűtést és villanyvilágítást. A Rieger-cég által 1915-ben készített orgonáját pedig együtt emlegették a Zeneakadémia híres orgonájával. Mindezeket túl azonban főleg a portól és füsttől bevont és láthatatlanná vált Bergl-freskók megtisztításának szükségessége felvetette a templom egész külső és belső megújulásának kívánalmát.

Csernoch János bíboros-primás kérésére a Műemlékek Országos Bizottságának meghallgatása után az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter, *Klebensberg* Kunó, 1924 nyarán értesítette az egyetemi tanácsot, hogy az egyetemi-alapból az Egyetemi-templom külső rendbehozásának első részleteként kiutal 306 millió koronát. A külső renoválás 1924 őszén és 1925 tavaszán el is készült. Ide tartozott a homlokzat kőfaragó, vakolási és üvegezési munkálata, továbbá a tetőzet bádогоs és horganylemezes kijavítása. Az egyetem akkori rektora, a hittudománykari *Zubriczky* Aladár, 1925 februári felterjesztésében arra kérte a minisztert, hogy rendelje el a templom belső munkálatait is, s utalja ki a költségvetésben előirányzott 1 098 579 850 koronát. Ennek megtörténte után a munkálatok meg is indultak. Új villanyvezeték-hálózatot készítettek, majd vakolatjavító, műmárványozó, aranyozó, lakatos és üvegező munkákra került sor. A régi kelheimi lapok kicserélésével műkö padozati lapokat raktak le, a fűtő hálózatot átalakították, a gyöntatószékeket és padokat kijavították és fényezték. A művészi cél érdekében különösen a villanyvilágítást módosították: a főoltár rejtett világítást nyert, a mennyezetképek is láthatatlan párkányvilágítást kaptak, a templom térhatását rontó rézrúd gyertyatartókat a padok tetejéről eltüntették.

A műszaki munkák irányítását és ellenőrzését az egyetem gazdasági hivatalának fáradhatatlan és nagy szaktudású műszaki felügyelője, *Roggenbauer* János végezte. A művészi munkákat *Gróh* István, az Iparművészeti Főiskola igazgatója irányította. Cél volt az eredeti képre a pákaképződéssel lerakódott por és korom, valamint a múlt századi, mai szemmel szakszerűtlen ráfestést eltávolítani s a Bergl-freskókat a maguk eredeti szépségében visszaállítani. E munkákat, *Gróh* irányítása mellett, *Thorma* Imre, id. és ifj. *Ádám* Gyula festőművészek és *Katona* János díszítőművész végezték, a Vallás- és közoktatásügyi Minisztérium, a Műemlékek Országos Bizottsága és *Lechner* Jenő építésztanár állandó ellenőrzése mellett.¹⁷ A sok művészi szépet felszínre hozó munkálatok nyomán támadt érdeklődés indította az akkori tanulmányi felügyelőt, *Saly* Lászlót, hogy megírja 84 oldalas és 21 képpel ellátott „Az Egyetemi-templom” című művecskéjét, melyet gondos utánajárással, helytálló értékeléssel és vonzó előadásban állított össze.

A most folyó újjáépítés

Az 1857-es restauráció után 6–7 évtized múlva vált szükségessé a megújítás. Legalább ennyi ideig eltartott volna az igen gondos s a templomot friss színekbe öltöztető 1924–26-os megújítás is, ha közbe nem jön a második világháború. Ez, illetve ennek romboló kártevése azonban

már két évtized múlva, az eddigi két restaurálást is meghaladó újjáépítést tett szükségessé. Az 1944–45-ös téli ostrom bomba- és ágyúlövedéktalálatai a keleti torony felső részét teljesen elpusztították, a nyugati megrongálták, a templom egész tetőzetét tönkretették, s a bajokat fokozták a beázások és beomlások. A pusztulás terjedése ellen 1946-ban a tetőzetet nagyjából kijavíttatta az akkori templomgondnokság. A jelentősebb belső helyreállító munkálatok csak 1951–52-ben indultak meg, *Marczell* Mihály papnevelőintézeti rektorsága alatt, *Kosztolányi* István akkori vicerector és a templom lelkiéletét irányító *Nagy* Ferenc spirituális kezdeményezésére, amik *Galla* Ferenc, *Halász* György és *Pottyondy* Imre rektorsága alatt folytatódtak, az utóbbi években a jelenlegi szeminárium aligazgató, *Semptey* László, és a helyettes templomigazgató, *Fábián* János irányításával.

Mindenekelőtt a tetőzet beázása folytán tönkrement Bergl-freskókat kellett rendbehozni. E művészi munkát 1952 óta *Dénes* Jenő tanár, restaurátor-festőművész végezte. Feladata nem is annyira a restaurálás, mint inkább a rekonstrukció jellegével bírt. Éveken át vándoroltak az állványok a templom belsejében, míg újra előtűntek a XVIII. századi gyönyörű képek. A kivitelezést a műértők részéről teljes elismerés fogadta. A menynyezeti állványok szétszedésére 1955 végén került sor, de a mellékkápolnák freskóinak és díszítő festményeinek rendbehozása eltartott 1960-ig. A freskókénál alig kisebb jelentőségű díszítő festészeti elemek helyreállítását *Sársánszky* István díszítő festőművész végezte. Műmárványozó, aranyozó és műszaki munkálatok is adódtak. Az aranyozásokat *Subota* Nándor végezte igen lelkiismeretesen, mind a használt anyag minősége, mind a kivitelezett munka tekintetében. A templom vezetősége a belső restaurációra 1955 végéig 232 000 forintot fizetett ki, ami a hívek önkéntes adományaiból jött össze. Ebből a friskók restaurálási költsége 41 000, a díszítő-festés 73 000, az aranyozás 12 000, az állványozás 31 000 forintot tett ki.

Ebbe az időszakba esik a templom egykorú, művészi faragású ajtajának helyreállítása, melyet a lövedékek és repeszek sokfelé átluggattak, megrongáltak, alsó és felső részét teljesen el is pusztították. Restaurátora a Központi Szeminárium egyik akkori prefektusa, *Géczy* János, aki a régi fafaragó szerzetes-művészek tehetségével és idealizmusával, minden ellenszolgáltatás nélkül, félévi nehéz munkával, 1954-re egymaga állította azt helyre, teljesen az eredeti motívumok szerint. Erről a templomajtóról írta *Saly* László: „Aki a templom ajtóját kifaragta, annak az egész barokk díszítőművészet a kisujjában volt s a belépőt el akarta szédíteni kezűgyességének és stílustudásának azzal a remekével, amelyet ma már utánozni sem lehet, mert a nyugodtan tervező értelem s gyakorlott ügyességű kéz hiányzik”.¹⁸ Szerencsére a művészi rendbehozáshoz szükséges tehetség és kéz mégis előkerült!

A belső helyreállító munkálatok 1955 után is folytatódtak: 1956-ban 5400, 1957-ben 12 000, 1958-ban 46 000, 1959-ben 46 700, 1960-ban 62 000 forint költséggel.¹⁹ Ehhez járult 1956-ban a tetőjavítás mintegy 40 ezer forintos tétele. Gyakorlati jelentőséggel bír az Audió-típusú, magyar gyártmányú hangerősítő berendezés 1958. évi felszerelése, három mikrofonhellyel (szentély, szószék, kórus), a templomon belül hat hangszórókivezetéssel, a templomon kívül pedig a két oratóriumban 1—1, a folyosókon 3, összesen tehát 11 hangszóróhellyel: 25 ezer forint költséggel. 1959-ben történt a villanyhálózat felújítása, a mellékházak megvilágítása vetítőkkel, a padok fölött mélyvetítők, összesen 40 ezer forint költséggel, ezt azonban — bekapcsolva a templom külső restaurációs mun-

kálataiba — az állam viselte. Említést érdemel még a Tóth Tihamér-féle nagy szeminárium átalakításakor a sekrestyéből másfelé helyezett művészi ajtó másának elkészítése és sekrestyei beállítása (tölgyfaanyag, aranyozva, berakásokkal) szintén 15 ezer forintba került. Mindent összevéve: 1952 elejétől 1960 végéig 400 000 forinton felüli összeget fordított a templom gondnoksága — a hívek adakozásából — a templom belső helyreállítására.

A külső megújítás olyan nagymennyiségű és jöminőségű építési anyagot és hatalmas munkát igényelt, aminek költségeire egyházi részről fedezet nem állt rendelkezésre; itt csakis nagyobb anyagi kapacitású segítség tehetett valamit. E gondok közepette tette magáévá a magyar népköztársasági kormányzat a templom rendbehozását. 1957 februárjában kezdődtek meg a tárgyalások, amelyek eredményeként a restaurációt a *Fővárosi Tanács Építési Igazgatósága* és a *Műemlékek Országos Felügyelősége* vállalta. A tárgyalások kedvező kimenetelében az Építési Igazgatóság részéről személyileg különösen *Perényi Istvánnak*, a Műszaki Egyetem jelenlegi rektorának voltak érdemei. A továbbiakban a munkálatok szervezése a következő szektorok szerint oszlott meg: hitelnyújtás, tervezés, beruházás és kivitelezés.

A szükséges állami hitelt az *Állami Egyházügyi Hivatal* folyósítja. A tervek elkészítésén dolgoztak az *ÉTI* (Építéstudományi Intézet), a Műszaki Egyetem építészettörténeti tanszéke, *Pogány Frigyes* professzor vezetésével, a *KÖZTI* (Középülettervező Intézet), élén *Lux Kálmán* építésztanárral, majd nyugalombavonulása után *Pázmándy István* főmérnökkel. A beruházást a *Művelődési Beruházási Vállalat* végzi, élén *Móré László* igazgató mindenkor készséges megértésével. A kivitelezéssel először a *FÉV* (Fővárosi Építési Vállalat) foglalkozott, 1958-tól pedig az *E. M. 42. számú Állami Építőipari Vállalata*, amely alvállalkozókkal (állványozó, kőműves, ács, kőfaragó, bádogos stb.) karöltve végzi a munkálatokat.

A templom művészi és műemléki helyreállítása sok szobrászati és gondos kőfaragó munkát kíván. Alábbi munkálatok művészi részének kivitelezését a *Képzőművészeti Alap Szobrászati Munkaközössége* vállalta. A régi homokköveket kicserélik a keményebb és tartósabb mészkövekre, melyeket a süttöi bányából szállítanak. A kőtömböket nagy körvonalakban már ott a megadott méretek és formák szerint vágják ki. Ezeket az építés helyszínén légkalapács-kompresszorral nagyolják, amit végül a kézi vésés követ. Hátráltatta a munka menetét, hogy a rendkívül súlyos kőtömbök, szobrok, oszlopfejek, pillérek (például a pálosok jelvényében szereplő két oroszlán, vagy Remete Szent Pál 4 méteres szobra) le- és felszállítása igen erős állványokat kívánt, amik sokáig hiányoztak. Nemrég azonban az egyik baráti államból érkezett erős, nehéz állványzatot az *E. M.* rendelkezésre bocsátotta, s így lehetővé vált a nagysúlyú tömbök mozgatása.

Ami a *költségeket* illeti, mind a felmérés, mind a tervezés, mind a kivitelezés tényleges terheit az állam viseli. Ez a teher 1957-ben 150 000, 1958-ban 700 000, 1959-ben 1 200 000, 1960-ban 1 500 000, 1961-re pedig 3 400 000 forintot jelent. Csupán a toronyfedésre szolgáló 140 métermázsza vörösréz-lemezek ára kerekén egymillió forint. Az idei év júliusáig elkészült a nyugati torony helyreállításából a kupola fedése, a toronysisak, és teljes egészében a belső feljárat. Megvannak továbbá a keleti torony belső feljáratai és betonszerkezete. A régi fagerendázat ugyanis teljesen megsemmisült s most vasgerendaelemekkel pótolták azt. A munkálatok az idei 1961-es évben, a beütkezés szerint, a két torony legfelső párkányzatának szintjéig (felülről lefelé számítva) jutnak el.

A volt kolostor, most Központi Papnevelő, fás-füves-virágos kertje a XVIII. században a lelkipásztorkodásban, tanításban és a tudományok művelésében megfáradt lelkes papokat hívogatta pihenésre, mint *Anyos* Pált, az elégia mesterét, *Verseghy* Ferencet, a nagy magyar nyelvészt, *Virág* Benedeket, a *Magyar Századok* történetíróját. Azóta az újabb magyar klérus sok jeles tagja körözgetett a kert útjain. Olyanok, mint a költő *Czuczor* Gergely, a szentéletű *Nogáll* János, a tudós *Ipolyi* Arnold; *Schlauch* Lőrinc nagyváradi püspök és bíboros, *Hornig* Károly veszprémi püspök és bíboros, *Városhy* Gyula kalocsai érsek; a szociális reformokat követő tudós *Giesswein* Sándor; *Miklóssy* István, az első hajdudorogi püspök, *Pokorny* Emmánuel, *Fraknói* Vilmos, *Karácsonyi* János, *Tóth* Tihamér. Most pedig, pár év óta, építőmunkások felvonulási hajlékát is vendégül látja e kert, hogy naponként kirajzzék belőle a templom megújításán dolgozók közössége. Ugyanott van felállítva a motoros kőcsiszológép. A papnevelőintézet első emeletén építési iroda, a templom körül magasbanyúló állványok. Irányító értelem és kétkézi szorgos munka együtt adja vissza fényét annak az Egyetemi-templomnak, melyet legújabb művészettörténeti értékelés is — a német nyelvű ismertetésében — hazánk legszebb barokk templomának mond.²⁰

JEGYZETEK. Forrásaim voltak, az alább idézendő műveken kívül, a templom mostani restaurálásának belső munkálataira dr. Fábián János, h. templomigazgató, a külsőkre dr. Semptey László, szemináriumi aligazgató közlései. Mint a szövegből kitűnik, több adatot a toronygömbben talált leletek szolgáltattak. 1. *Orsz. Levél. Acta* Paulina Kam. Lt. 303. nr. 1-3. — 2. *Kopp J.*: A háromszázéves pesti papnővelde (1948) 9. — 3. *OL. i. h. nr. 4.* — 4. *Saly L.*: Az Egyetemi-templom (1926) 39. — 5. *N. Benger*: *Annales Ord. S. Pauli I. Erem.* II. 556. — 6. *Saly I. m. 40.* — 7. *Ua. 43.* — 8. *Réh E.*: A régi Buda és Pest építőmesterei Mária Terézia korában (1932) 29. — 9. *Kuthy S.*: A pesti Egyetemi-templom (1960) 24. — 10. *Ua. 24-25.* — 11. *Kopp i. h.* — 12. *Kuthy 30-31.* — 13. *Saly 45.* — 14. *Kisbán E.*: A magyar pálos rend története (1940) II. 418. Idézve II. József feloszlató rendeletének szövege. A császár ezen intézkedése indítóokul a rend belső bomlását hozza fel. — 15. *Kopp. 13.* — 16. *Saly 48-49.* — 17. *Saly 52-56.* — 18. *Pag. 59.* — 19. Néhány további részletezés: 1597-ben aranyozásra 5000 Ft. 1953-ban aranyozásra 9000, díszítő-festésre 16 000, műmárványozásra 15 000 Ft. 1959-ben aranyozásra 9600, díszítő-festésre 17 000 Ft. 1960-ban aranyozásra 13 800, díszítő-festésre 17 000 Ft. — 20. *Die Universitätskirche ist die schönste Barockkirche Ungarns. Ihr hoher Kunstwert erhebt sie auf europäisches Niveau. Kuthy S. i. m. 47.*

Josephin Soulary

KÉT MENET

Találkozott egymással egy templomban két menet.
Az egyik hozza gyászosan egy gyermek halott testét;
Egy asszony, már-már mélabús, kitörő könnye cseppjét
Lázás keblébe fojtva el, halad a holt megett.

A másik egy keresztelő! Védő karok között
Tétova hangokat gügyög egy csecsemő;
Anyja — dús emlejét tárja néki elő
S győzelmes tekintettel öleli által őt.

Keresztelnek, feloldanak, a templom kiürül.
S hogy a két asszony egymás útjába kerül,
Szemükkel váltanak egy pillanatnyi hírt.

És — csodálatos cserét okozván ez az óra
Az ifjú anya sír, hogy ránéz a koporsóra
S kacag az újszülöttre az asszony, aki sírt.

Benamy Sándor fordítása

Panaszold, Ilonám — írta Erna válaszában —, hogy ezidén betegséged miatt senkinek nem tudsz karácsonyi ajándékot adni, miután a rávaló orvosságra kellett... Hát látod, hogy vigasztaljalak és példát mutassak: elmondom neked az én legkedvesebb, legdrágább ajándékaim történetét, holott pénzbe sem kerültek, mégis feledhetetlenek, hiszen a szeretet ragyogta körül őket! Az ajándékokat mindjárt el is sorolom s tudom nevetni fogod őket. Tehát; egy ceruzahegyező, egy háromcentis átmérőjű piros posztószív, melyen fehér gyöngyből egy szál rózsza fehérlett; egy dekányi méhpempő és száraz, piros csipkebogyóból fűzött gyöngysor... S ezeket mind a Templom-hegy tájáról küldték nekem onnét, ahol a feljegyzések szerint „egy szent királynő született” és mert nyilván kíváncsi vagy az ajándékozókra, hát megírom, hogy Annáék küldték ezeket. Anna és a többiek, hozzá ők már nem gyermekek, hanem felserdült dolgos ifjú emberek, de íme megőrizték magukban gyermeki kedveségüket, amelyben megismertem őket s nem is tudták, hogy milyen fontos szerepük volt életem legválságosabb szakaszában.

Egy rejtelmes, zaklatott, roppant történelmi távlatokból bontakozó ószozl kellene írnom hosszú fejezeteket, ehelyett arról írok csak, amikor elutaztál tőlem azon az őszön abból a kis erdei házból, ahová véletlenül és váratlanul akkor jutottam. Míg ott voltál, aranylottak a fák a sűrű erdőkben s „nyíltak a völgyben a réti virágok”. Kicsit fájt, hogy később, ahogy dér jött, vad szelek támadtak a hegyekben s borzongva a közelítő telet emlegetve a városba menekültél vissza, míg magam egyedül maradtam a szélzúgásban és a magány dermesztő didergésében. Emlékszem, az első este, a feketedő homályban hirtelen felugrottam és a kertem mellett fehérülő másik cseppnyi ház felé rohantam, ahol Mária szomszédasszonyom viaskodott négy gyermekével, Annával és a többiekkel... Már égett a tűz a csöpp falak között: krumpli és alma sült a tűzhelyen s az asztalon ott piroslott a „hecserli” befőtt, sárgállott a birsalma, fehérlett a gesztenye s együtt sorakoztak a szegény emberek fontos vacsora fogásai: a kenyér, a szalonna, a hagyma és a kissé savanykás sillerbor. Mária szomszédasszony éppen asztalra tette a gőzölgő sültkrumplit és Anna, akit sokszor láttál nálam és nevetve kérdezted, hogy miért őt szeretem a gyerekek között legjobban, hiszen kicsit kancsit is és selypít?! A tömzsi, mindig nevetgélő Marist például te sokkal jobban kedvelted, valamint a betyár Jósát, meg az óvatos Tónit... De Anna szeme kék volt és egészen fakó, s a jelen-téktelen kis arcát megszépítette, különösen, ha mosolygott. Akkor este, ahogy meglátott az ajtóban: mindnyájan kicsit meghökkenve néztek rám, Anna is persze, mert nyilván ijesztő lehettem félelmemben és árvaságomban, de nyomban széjjeltárta karjait, átlibbent a szobán s az asztalhoz húzott.

— Egyék maga is velünk, Erna néni!

— Ja — mondta rá anyja egyszerűen, mintha egészen természetesnek találta volna, hogy náluk s velük vacsorázzam. — Jut magának is!

A piros arcú Maris is nekibátorodott és a két fiú szintén. Egyik tányért hozott, másik kést és poharat is, mert ők mind az üvegből ittak. Én nem sokat tanakodtam persze és leültem közéjük és végigizeltem vacsorájukat, csak a savanyú sillerre rázkódtam végig. A sültkrumpli, meg alma melege, a gyümölcsök íze és a kemencében sült kenyér jószaga belengte a szobát és messzire hessintette a hagyma fanyar páráját. A négy gyerek vihorászott, egymás lábát rugdalta a talpas asztal alatt, de anyjuk nem is figyelt rájuk. Mély, meleg közösségben voltak ők itt együtt s hol egyik, hol másik sóhajtott a távolban raboskodó apa után, mire nyomban vigasztalásba kezdtem, hogy immár vége a háborúnak, majd visszatér közéjük és akkor már el sem válnak a sírig s

nem lesznek egyedül... Akkor Mári ásitott és míg a gyerekek az asztalt rendezték, ágyat kezdett bontani. Erre végigborzongtam s a magányos házra gondoltam, ahonnét Te is elmentél és egyedül, egyedül kell benne virrasztanom, míg zúg a szél, kopog az eső s a padláson tovasurranak az egerek...

— Borzasztó! — mondtam magam elé az asztalra hulló fényben. — Oda-kinn sötét van és mit csinálok magamban abban a házban?

— Majd elalszik — ásitott Mári szomszédasszony. — Akkor majj nem fél.

De addig?! — repkedett szemem a meleg együttesben s éreztem, hogy nyomban sírni fogok a félelemtől és keserűségtől —, addig csak hallgatom az óraütést, meg a szelet és ha a fák levele zörög ablakomon, azt hiszem, valaki jön-jön, betör majd hozzám és megfojt egymagamban, mint a ráczvölgyi öreg erdész.

Anna és a többiek erre rikkantva nevettek.

— De maga nem öreg!

De semmi sem vigasztalt. Különösen amikor kiléptem a házból és a sötétség falként ágaskodott elém!

— Jaj! — kiáltottam gyerekesen a nevető gyerekek között. — Könnyű nektek itt együtt, de nekem ott egyedül?! Inkább itt maradnék.

A szobában két ágy volt és egy széles kemény láda. Egyik ágyban Mári aludt a tömzsi Marissal, a másikban a két fiú, Anna meg a ládán helyezkedett el. Így mind a négyen, még Mári is hangosan nevettek. Csak Anna állt elém s mosolygva felém emelte kis kezét és rám emelve kékszirmú, kicsit kancsító szemeit, selypítve, de roppant biztatással mondta.

— Majj elmék én Erna nénivel és ott alszok, hogy ne féjjen! —

Ezen már én is nevettem, nemkülönben Józsi meg Tóni.

— Mit tudsz te csinálni Anna, ha gyönnek a rablók és be akarnak törni Erna nénihez?!

Anna elszántan körülnézett és még szorosabban fogta kezemet.

— Miit? Hát sikítok! Akkorát sikítok én, hogy a föld alatt is meghajják, aztán minden rabló messzire elszalad Erna nénitől!

Hát muszáj volt megcsókolnom, magamhoz ölelnem s ahogy egymás mellett elindultunk a sötét udvarnyi réten, éreztem, hogy ez a kis kancsi, selypítő Anna életem legfőbb támasza, segítője, jótündére lett ebben a rejtelmes őszben, amikor a kis erdei házban kellett élnem. Azóta persze Anna is megnőtt már és nem tudja, hogy most is visszahallom esteli énekét, ahogy jött repesve, engedelmesen, vidáman, napról-napra hozzám át a sötétségben a magányos réten, hogy ne féljek, amíg ott vagyok egyedül abban a kis házban... Később, már nem is egyedül, hanem az egész testvérhad is vele tartott, mert Anna nem titkolta, hogy esténként forralt bor, mézesdió és spikóta (piskóta!) várja. Már kártyát is hoztak magukkal és fekete Pétert játszottak, míg meg nem bontottam az ágyat, amelyben hárman is aludtak és elalvás előtt ver-senyt üvöltöztek, hogy messzire kergessék a rablókat, ha mégis jönnek... Lassan hozzájuk gyerekesedtem és nemcsak estéimben, de napközben is velük voltam csaknem szövetségre lépve velük. S ők teljes bizalommal felém melegedtek. A remegő őszben például így állt elém egyszer Jóska, ez az éktelen csibész, aki különben nagy állatbarát is volt és iskolából hazajövet a fél falu kutyája kísérette.

— Ugye szereti a gyöngé kukoricát Erna néni? Mer akkor velünk gyöbhet, amíg szeggyük a mezőn.

És mert gondolkodás nélkül indultam is, ahogy felkapaszkodtunk a Rácz gödör éktelen tetején elnyúló mezők felé, a fiúk élesen körülnézték a csendes határt, aztán rámparancsoltak.

— Erna néni most leül a lányokkal, aztán énekel itt a kukoricás szélén...

Anna meg Maris éktelenül visongattak, lehemperedtek a magos fűbe s

míg Tóni óvatos léptekkel Jóska után osont a remegő levelű kukoricás felé, már mellém-elém ültek s Maris rá is kezdett a dalra, amit naponta hallottam tőle: „Csónadrágos szeladon”...

Közreműködésem felesleges is volt, hiszen Marist úgyse tudtam volna túlénkelni, Anna is hallgatott s csak itt-ott ugrott fel, ha mókusz zörrent a fákon, vagy ürge emelkedett a lyukakból. Magam persze a hegyek vonulásán merengtem s az erdők sötétkek árnyékát figyeltem, amikor Jóska zihálva elém toppant és Tónival együtt veritékezve; kis zsákkal igyekeztek ki a kukoricásból.

— Most szalaggyunk akkor, nehogy meglássanak — mondták foguk közül — mer odale már gyűnnek a tehenekkel.

Jeges réműlettel értettem fel a cselekmény mivoltát és pofonokat kezdtem emlegetni, amit otthon Máriuktól kapnak... Ezen Jóska és Tóni csak nevettek s a két lány elnézőn vett körül.

— A vadak többet megesznek, ha kigyűnnek az erdőből! És mink csak a gyöngét törjük le, ami úgyis megpenészedik...

Ebben lassan elnyugodtam és hazatérve adtam a lábast, míg a két fiú tüzet rakott. Egymáshoz kuporogva várták a csemege főlését s amikor táltra raktam; Jóska határozottan közéjük nyúlt.

— Maguk Erna néni a lányokkal kettőt kapnak, vagyis hatot. Mink meg Tónival nyolcat, mert a pofonokat is mink kaptuk volna, ha előbb főlérnek a tehenekkel!

Később néhány héttel a gesztenyeérés idején meg így vittek bűnbe.

— Mátka — kezdte Jóska egybefogva a kecskék kötelét — ott örözzünk a vastag Studer réjtében. Van ott hat nagy gesztenyefa a forrásnál, ahol olajos a víz. Ha gyön a Studer, akkor Erna néni majj szépen beszél vele, amíg mink ott örözzünk Tónival...

S mert ökörnál úszott a levegőben, mert tenger kékszárnyú lepke röpködött a rétben és Anna meg Maris egész délután engedelmesen gombolyították a pamutomat, már indultam is velük, hiszen a hat gesztenyefával régen barátságot kötöttem. Nyaranta, virágzásuk idején sok-sok órán át néztem az arany-sárga, mézillatú fürtöket, a fák hol göcsörtös, hol titokzatosan hajló ágait... Valaki egyszer azt mondotta, hogy a világ legszebb rajzú fája a szelíd gesztenye s tudok falut, ahol a kis gyerekek a gesztenyésben járva így susognak: Ez itt öregapánk; ez meg apánk...

Akkor itt, a vastag Studer gesztenyefája alatt erős szél suhogott s ahogy nézegettem az olajfoltos forrás vizét, hol fejemre, hol orromra pottyantak a tüskésbúrájú, érett gesztenyék. Józsi meg Tóni egy vadkörtefa törzséhez kötötték a kecskéket s hirtelen eltűntek a fák földig hajló lombjai között, amikor Studer bácsi eltotyogott előttünk s közben vastag botjára támaszkodva megbillentette előttem a kalapját. Én természetesen az egészségről érdeklődtem és mert híres szép szőlőjük volt: a bortermés iránt is. Anna meg Maris csipkebogyót tépdestek és oldalról gyakran felénk néztek s láttam, hogy hallgatva figyelnek... Mikor Studer bácsi nagy sóhajjal a reumáról meg a peronoszporáról panaszkodott, az ágak sebesen ingani kezdtek fölöttünk, a gesztenyeszemek szaporán hulldogáltak alá s az öreg hirtelen fölkapta fejét és a botját:

— Du verfluchter — kiáltással fordult el tőlem a rejtelmesen suhogó fák közé — Iszen lopik a kesztenyét! Akárhogy figyázok is, mindig lopik...

A kecskék közben a kötelet rángatták és vadul mekegtek. Immár fölértetem a csodát és szigorúan a fiúk után kiáltottam. De Jóska és Tóni is ott talpaltak a vadkörtefa irányába gyors, igen gyors futóléssel. Studer ezen megnyugodott, de még inkább akkor, amikor a kecskékkal a rétet felé igyekezünk. Akkor, amikor már eltűntünk a szeme elől, a két lány, Anna is, Maris is

visszasompolyogtak s két kicsiny zsákokskát húztak ki a vadkörtefa árkából és a fiúk után lopakodtak. —

— Ez lopás! — kezdtem a leckéztetést. — És aki lop, az mind gazember, elhihetitek nekem! És inkább kérjeteK, ha enni akartok, biztosan ad az öreg Studer.

De ők csak nevettek.

— A szél többet lever Erna néni — magyarázta Jóska — és azt sose sajnálni a vén vastag, de ajándékot nem ad ám!

Így jött el a tél is, amikor havat lapátoltam velük és esténként kályhám előtt üldögéltünk együtt. Néztük a rózsaszínű fahasábok lobogását, szívtuk a boróka fenyő illatát, ezt is Jóska, meg Tóni tördelték nekem a Templom-hegy oldalán. S míg körülültük, egyszer Maris kapott a tűzhöz s utána meg Anna. És Maris ezt mondta, még a zöld bogyók pattogtak és a fenyő illata elomlott köztünk.

— Hecsernikli.

Anna meg ezt: — Herrgottpuszli.

Mert egyiket sem értettem, mindegyiket megmagyarázták. A Hecsernikli azt jelentette náluk, hogy Mikulás táján ilyen tüskés ágakkal közelít az ajándékozó, a Hecsernikl és mindenkit megver ilyen tüskés ággal. Herrgottpuszli meg annyi, hogy a nagypénteki keresztcsókolásnál ilyen tüskés boróka fenyő-ággal hintenek magukra szenteltvizet. Míg ők így okosítottak, tanítottak: hol írtam, hol rajzoltam, hol varrtam köztük s mert ceruzám hegye gyakran letörött, hol Jóska, hol Tóni faragták ki... amíg lassan-lassan több évi együtt-lét után ők rendre megnőttek és én nemcsak megszoktam, de meg is szerettem a magányt. De íme nemcsak én őröm emléküket, hanem ők is: A ceruzahegyező, a gyönggyel varrott piros-posztószív, a pempő, meg a heccseli tanúsága szerint... Tudod ugye, hogy a hegyezőt Jóska küldte, a pempőt Tóni, aki méhészkedik immár és tudja, hogy igen beteg voltam! A csipkebogyó gyöngysor persze Maris ajándéka és ott szedte a gesztenyefák táján... Míg a kis piros szívre Anna varrogatta a gyöngyszemeket, miközben ezt írta kíséretül: „amég varrtam, akkor is magára gondoltam, mer a szivemben is így ragyognak az esték, amikor magára vigyáztam, mint ezek a gyöngyök itt és maga se felejtse el, hogy mennyit játszott velünk, buta gyerekekkel...”

ELEGIA EGY LEÁNY HALÁLÁRA

*Az a sors telje, amelyet bezárt
Szemed tükrén őröl már a homályos
öröklét folyosóin, föld és ég
anyagát váltó sírbolt-palotában,
a rózsá, mit bimbóként zárt kezed
öriz, más fényre gyullad, ha világló
nap éri majd, tündöklő hajnali
sugár vesszője*

*Sorsodban, halott
gyermek, holt lányok vihar-szél ütötte
sorsát látom, s a magamét, vihar
bugyrai közt ki hajszálnyi fonálon
partra vetődtem, s keresem halott
tájon, az ismeretlen ég alatt
a sorsot, amelyből már kiszakadtam.
Te őröd a Tiédet —*

él örökké.

B e n e y Z s u z s a

ALBERTINI PÉTER VERSEI

PERCEK KÖZT

Lehullt egy perc,
s most várom szótlantul
a másikat.

Mint a hullám
önmagába tér az idő,
csak állsz,
csend fülel szavadra.

Valami hihetetlenül csodálatos érzés ami lelkünkre borul ilyenkor,
mire észreveszed már régen eltűnt.

Játszol az örökkévalósággal,
méregeted
kezedben mennyi fér el,
feldobod,
és szembefutsz a fénnel,
magadat emelgeted..

Valaki jön és valaki elmegy,
Te adj Uram hát szívünknek kegyelmet,
hogy fogódznál az utánad zuhanó kőbe,
s mért fájna?

Hát,
csak csendesen
szemléld lényedben a teljes,
és veled teli létet,
micsoda fény ragyoghat át valami kis nyíláson is.

O, meg ne vesd a kicsinyt,
mit tudod te
az Úr milyen apróságokból gyűjti össze
hatalmát.

Elébe állsz
és büszke most a szíved,
holnapra minden kínod az övé lesz,
megvert és Isten,
szelíden hatalmas.

ESTI FOHÁSZKODÁS

Nézd csak Uram,
hát véget ért a nap,
elszórtad és összegyűjtöd most fényed újra,
magába tér az ember ilyenkor
s csendesen

arcodra gondol.

Most hát jó,
a rohanással teli percek után,
az anyag és szellem egymásbavetítésének roppant kontrasztjai közt
támolygó életünk futkosó órái után
ez a csend.

Most várlak Uram,
ahogy a fáradt nyugalom óráiban várjuk az álmot,
most várlak Uram.

Kigyúlnak fenn a csillagok,
s a végtelen
lényedbe szűkül,
a mélység felett
gondolataink

természetünk ősi álmait idézik.

Valami ősi dalra talál a szíved
és felkapja az éjszaka fájdalomadat,
világok nőnek és robbannak szét agyadban,
a mindenség irtózatos rohanása körülfog.

Barátom,
Uram,
most csengve,
roppant súllyal hull le egy-egy szó...

Csend van,
nagy,
nehéz
csend.

ÉNEK APÁM HALÁLÁNAK ÉVFORDULÓJÁRA

Apám,
most négy év távolában
arcodat a köd ne mossa szét,
az életünk,
emlékszel, micsoda lázban
múltak a napok,
időtlen szíved megérthet-e engem.
Látod, zengő szavak csillogó pikkelyét
ledobta magáról ez a vers,
a mélység hullámai
talán hozzád emelnek.

Apám, a csend...
— hogy szétfut az idő, —
felmagasodik az ítélet halott perceinkben.

És üresen cseng a dal,
hová lettél szikrázó földi létünk,
üresen cseng a dal.

Mert jó, hogy pillanataim sodrában úgy fut az idő,
és szeretem a csendes estéket,
és kedves szívemnek minden ami földi.

Ó változó és szétfoszló világunk,
mennyi szépségre szólítottál minket,
mennyi dalra és mennyi örömré.

És nézd apám, a múltunk messze száll,
nem marad meg másunk csak az Isten,
fecsereljük a szeretetet,
s ma is,
meg holnap is
egyedül megyünk feléje.

Amnyi sok sajtótermék után, amelyek a politikai propaganda szándékával tárgyalták a szocialista országokban működő egyházak és az itt élő vallásos dolgozók helyzetét, az idén egy olyan könyv is megjelent Párisban, amelyről megállapítható, hogy objektív képet igyekszik nyújtani a nyugati olvasóknak. A könyv címe: *A kereszténység Kelet-Európában*, szerzője a Magyarországról elszármazott *Thomas Schreiber*. Találunk benne egész sor észrevételt, amelyről mi magunk is elgondolkodhatunk.

Már bevezetőben leszögezi például Schreiber: „Még ha a kommunisták nem is vitték volna fontos szerepet 1944–45-ben a Kelet országainak felszabadításában, és a demokratikus reformok művét nem-kommunista baloldali pártok irányítják, ezek is természetesen tértek volna rá az állam laicizálására, a közoktatás modernizálására és szekularizálására.” Ez a folyamat „szükségszerű és elengedhetetlen” volt — hangoztatja a szerző, majd felveti a kérdést: „S ha a hatalom gyakorlói talán „tapintatosabban” jártak volna el, vajon elejét vették volna-e az egyházak heves reakciójának?” Mindjárt felel is rá: „Ez kétségesnek látszik.”

Később ezeket írja: „A háború előtti totalitárius rendszerek: Horthyé Magyarországon, az ezredeseké Lengyelországban, a diktátor-királyoké Romániában, Bulgáriában és Jugoszláviában — számíthattak az egyházak támogatására abban a törekvésükben, hogy fenntartsák az adott társadalmi rendet és leküzdjék a „lázadás” szellemét.”

Az utóbbi tény — úgy vélem — annyira nyilvánvaló, s a feljebb idézett feltevés annyira hihető, hogy fölösleges lenne közelebbről foglalkozni velük. Nem kell marxistának lennünk ahhoz, hogy meglássuk azokat a súlyos szociológiai mozzanatokat, amelyek itt — olykor erkölcsi elvek ellenére s nem ritkán önellentmondó formákban — szinte meghatározó módon közrejátszottak. Azóta viszont sokminden történt. Gyökeres változások mentek végbe az állam, a társadalom, a gazdaság struktúrájában, a javak termelésében és a nemzeti jövedelem elosztásában. A változások nyomán megszüntek azok a szociológiai mozzana-

tok is, amelyek a régi rend, a kapitalista s részben még feudális rend mellé állították a keresztény egyházakat, s kiváltképpen a katolikus egyházat. Magától értetődik: nem azt állítom én ezzel, hogy a változások csupa jót hoztak az egyházak számára. Ilyen állítás már azért is képtelenség lenne, mert hiszen a szocialista rendre való áttérést kívívó, a szocialista berendezkedést megalapozó és irányítóan fejlesztő marxista élcsapat világnézete, a történelmi és dialektikus materializmus, mereven szemben áll a végső dolgok keresztény felfogásával, amelyet az egyházak képviselni és hirdetni tartoznak. Hogy emiatt támadnak az egyházak és hívek számára nehézségek, s adódhatnak lelkiismereti konfliktusok is, senki sem tagadja. Az azonban máris teljes mértékben beigazolódott, hogy a nehézségek elhárításának, a konfliktusok megoldásának útja csakis a békés koegzisztencia becsületes elfogadásán át, a kölcsönös bizalom légkörében található meg. Örömdetes jelenség, hogy a kívülről szemlélődő Thomas Schreiber is ugyanígy vélekedik: „Ami kívánatos, a jobb kölcsönös megértés a két nagy élő erő között Kelet-Európában: a humanista szocializmus és a vallásos gondolat között.”

Ennek a „jobb kölcsönös megértésnek” feltételeit vizsgálva jut el azután Schreiber ehhez a következtetéshez: „Maga részéről az állam megkövetelheti a keresztényektől és első helyén az egyháziaktól az alkotmány tiszteletben tartását.”

*

Az alkotmány „tiszteletben tartása” azonban nemcsak magának az alkotmánynak elvi tiszteletben tartását jelenti. Tiszteletben kell tartani az alkotmány érvényesítésére hivatott legitim szervek törvényes és törvényi intézkedéseit is. S magától értetődően kizárja az alkotmány tiszteletben tartása mind az alkotmány szövegének, mind a legitim szervek intézkedéseinek egyoldalú, szubjektív interpretálását. Következik ebből, hogy amikor a gyakorlati élet vet fel kérdéseket, amelyek szabatosabb tisztázásra szorulnak, akkor sem az egyéni vélekedések, hanem a szövegek magyarázására és az intézkedések kiegészítésére illetékes tényezők állásfoglalása az

irányadó. Az állam és a katolikus egyház viszonyával kapcsolatban azért volt szükség nálunk arra a megállapodásra, amely az államhatalom képviselői és a püspöki kar között 1950. augusztus 29-én jött létre. Ennek a megállapodásnak, amellyel folyóiratunkban tavaly a tizedik évforduló alkalmából *Hamvas* Endre csanádi püspök részletesen foglalkozott, lényeges pontja volt annak határozott kinyilvánítása, hogy a püspökök „nem engedik meg a hívők vallásos érzületének, valamint a katolikus egyháznak államellenes, valamint politikai célokra való felhasználását”.

Ésszerűen és erkölcsi kötelezettségként következett ebből a megállapodásból, hogy miután az egyházi hierarchia állásfoglalása a papság jövőben megkívánt magatartását illetően véget vetett minden kétértelműségnek vagy ingadozásnak, most már minden egyházi személy ennek a megállapodásnak szellemében jár el és nyilatkozik meg alárendeltjei és hívei felé. Joggal várhatta el ezt az államhatalom is, s ugyanakkor — meggyőződéssel mondhatjuk — ezt várta el a hívek óriási többsége is. S pillanatig sem vitás, hogy ez egyezett volna meg az ország javán munkálkodó vallásos dolgozók és az egyház eminens érkeivel. Annál sajnálatosabb, hogy még a zökkenő elkerülhetetlenségének beszámításával sem egészen így történt. Annak ellenére, hogy a megállapodás minden szempontból józan és helyes aktusnak, maga az egyház számára is megnyugtató és termékeny fejleménynek bizonyult, annak ellenére, hogy mindkét oldal ítélkezésre hivatott tényezői ismételten meglegéddel és reményteljesen nyilatkoztak az állam és az egyház viszonyának kedvező alakulásáról, sőt a legutóbbi években egyenesen a „jó viszony” kifejezést használhatták — mindezek ellenére éppen a közelmúlt hónapokban világosodtak meg olyan jelenségek, amelyek okkal és joggal tömöríthetők a „reakció”, pontosabban az „egyházi reakció” fogalma alá.

A Havass Géza és társai ellen folytatott büntetőperben napfényre kerültek ennek a reakciónak olyan szélsőséges formái is, amelyek tudatosan folytatott állam- és társadalomellenes tevékenységnek minősülnek. Akadtak a papság körében — ha nem is nagy számban, de mégis akadtak —

akik tíz évvel a megállapodás után sem az építő tényezőt mérlegelték abban, hanem ahelyett, hogy konstruktív módon papi munkájuk előnyére, egyházuk és híveik javára éltek volna a megállapodás nyújtotta lehetőségekkel, folyvást csak a résekért keresték s ezek kihasználásával olyan cselekedetekre ragadtatták magukat, amelyek az államhatalom tételes törvényeibe ütköztek. A bírósági tárgyaláson beigazolódott, hogy egyesek illegitim szervezkedéseket hoztak létre különböző fedőcímeiken. Voltak, akik az engedélyezett ministráns-oktatást használták fel a fiatalok olyan politikai célzatú befolyásolására, amit a szocialista államhatalom nem nézhetett közömbösen. Mások ugyanilyen célzattal ifjúsági összejövetelek és társas kirándulások olyan formáját teremteték meg, amely már önmagában is törvényes tilalom alá esik. Vagy ami még súlyosabb: külföldi vallásos mozgalmak, mint a „Mária-légió”, lemintázásának ürügyén nemcsak politikai tervezetésekre bocsátkoztak, de akciócsoportokat is helyeztek készenlétbe, jöllehet ezek a külföldi vallásos mozgalmak csak úgy egyszerűen semmiképpen sem ültethetők át a szocialista társadalom merőben más viszonyai közé, a politikai tervezetésekre és szervezkedésekre pedig, amennyiben valóban vallásos mozgalmakról van szó, még ott külföldön sem tartozhattak a feladatok közé. S hogy mindezekkel a vétkekkel maguk is tisztában voltak, mutatja a szigorú titkosság, amely mögé rejtőztek. Ha azután idevesszük még a fegyverrejtegetést és a kémkedést, amire szintén adódott példa, akkor eléggé teljes is a kép, amelynél lehangolóbbat és nyugtalanítóbbat már alig képzelhetünk.

A bűncselekmények konzekvenciáit a kirótt büntetések formájában levonta a bíróság. Az utolsó szó jogán elmondott vallomásaikban vállalták maguk a vádlottak is, akiknek nevei köz tudomásúak. Maga a per ezzel le is zárult, de nem tekinthetjük elintézettnek vagy éppen befejezettnek az egész egyházi reakció ügyét. Hiszen már ennek a pernek is voltak olyan szereplői, akik ellen csak magas koruk és betegségük miatt nem emeltek vádat. Nem kerültek továbbá bíróság elé azok a személyek sem, akiknek magatartásából és megnyilatkozásaiból az utóbb elítéltek egyetértésre és

biztató helyeslésre következtethettek. Olyan tények ezek, amelyeknek megfontolása, méginkább pedig tanulságaik leszűrése alól egyházunk egyetlen gondolkodó híve, főleg pedig egyetlen papja sem mentheti fel magát. Erre figyelmeztetett nyomatékosan már maga a püspöki kar is, amikor az idei év márciusában a papsághoz intézett körlevelében kijelentette: „Nem engedhető meg, hogy felelőtlen elemek a katolikus egyházat — bármilyen formában is — államellenes politikai célokra használják fel. A püspöki kar nyomatékosan rámutat arra, hogy azok az egyházi személyek, akik nem elsődleges hivatásukat, a lelkek krisztusi szolgálatát teljesítik, hanem a Magyar Népköztársaság törvényeibe ütköző államellenes szervezkedést kezdeményeznek vagy kezdeményeznek, illetve abban tudatosan résztvettek vagy résztvesznek, bárhol is működjenek, bűnös tevékenységükkel a katolikus egyház kárára cselekszenek. Sajnálatos, hogy az érintett személyek többsége az államhatalom részéről több alkalommal tapasztalt türelem és amnesztiák ellenére újból okot adott arra, hogy ítélet alá kerüljön. Az egyházmegyei ordináriusainak el-tökélt szándéka, hogy a jövőben határozottan fognak fellépni azon egyházi személyekkel és alkalmazottakkal szemben, akik az állam és a katolikus egyház törvényeit megszegve, hivatásukkal visszaélnék.”

Főléleg kiemelni, hogy a mi egyházunkon belül minden konkrét közbenyulás és fegyelmi intézkedés joga és feladata az ordináriusokat illeti. Ugyanigy bizonyos azonban az is, hogy az állam és az egyház között létrejött megállapodás előírásainak végrehajtása és a megállapodás szellemének érvényesítése nemcsak a püspöki karon, hanem a papságon is múlik, sőt gyakorlatilag inkább az utóbbin. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy amióta a vázolt események az egyházi reakció kérdését előtérbe hozták, mi valamennyien elsősorban magától a papságtól és természetesen a főpapságtól is várjuk a soraiban mutatkozó reakció leküzdését, mindazoknak a reakciós jelenségeknek megszüntetését, amelyek elvértve nyíltan is, de rendszerint burkoltan a népi demokrácia államrendjének aláásására és a szocializmus építésének akadályozására irányulnak.

Végére is lássuk meg világosan, hogy minden ilyen reakciós magatartás, megnyilatkozás és ténykedés, amely vallási mezbe öltözik és papi szerepkörhöz vagy funkcióhoz társul, elsősorban egyházunknak, kihatásaiban azonban népünknek és hazánknek érdekeit és értékeit is veszélyezteti. S minthogy itt valóban nagy értékekről van szó, egyházunk minden előretekintő és értelmesen gondolkodó tagjának — mondanom sem kell: elsősorban a papságnak — lelkiismereti kötelessége odahatni, hogy minél teljesebben realizálódjék az állam és az egyház megállapodásának szelleme s ilyen módon tovább szilárduljon az állam és az egyház jó viszonya. Mert, hogy e téren vannak teendőink, ahhoz a lezajlott per is igen komoly adatokat szolgáltatott.

Miként az *Új Ember* oly világosan kifejtette szeptember 3-i számában, az egyházi reakció fogalma ma már az eligazodáshoz elegendő pontossággal meghatározható. „Nem reakciós az a pap — szögezte le az *Új Ember* —, aki egész héten készült szentbeszédeire, aki a hívek tömegét vonzza átélte és átgondolt igehirdetésével, aki a hitet őrzi és táplálja. Ellenben reakciós az, aki a dolgok könnyebb végét fogja, szentbeszédét rögtönzi, s igehirdetésébe olyan mellékszólásokat vegyít úgy, hogy a hallgatóság inkább ellenséges politikai hangoltsággal, semmint hitében megerősödve távozik a szentbeszédről. Nem reakciós az a pap, aki teljes tudással készül a katekézisre és a hittanórákra, hogy lekösse az ifjúság érdeklődését egyházunk szent tanítása iránt; aki vállalja a délelőtti és esti szentmisék emberi áldozatát, hogy a rábízott hívek megfelelő alkalmat találjanak szentmise hallgatásra. Ellenben reakciós az a pap, aki a hittanórákra csak tessék-lássék készül s alig leplezett ellenséges megjegyzésekkel csinál hangulatot a hittanra járó ifjúság körében; a templomi katekézis-órákat lealacsonyítónak tekinti s azzal áltatja magát, hogy neki az egyesületesi és a cserkészési való; az esti szentmisékre pedig azért nem vállalkozik, mert ha évszázadok óta jó volt a híveknek a reggeli és délelőtti szentmise hallgatás, minek akkor most nekik más szent alkalom. Reakciós az a pap vagy vallásos ember, aki nyílt vagy leplezett háborús akarattal tagadja azt, hogy a béke

ügye olyan óriási és hatalmas nemzetközi ügy, amellyel százmilliók sorsa áll vagy bukik, él vagy hal, s amelyben minden igaz ember helye világnézeti és vallási különbség nélkül a békeharcosok oldalán van... Reakciós az a pap vagy vallásos ember, aki nem ohaítja tudomásul venni, hogy neki magyarrá születése révén Isten rendelte úgy, hogy itt és most kell katolikusként lennie, teljes odaadással résztvéve a szocialista társadalmi és gazdasági rend építésében.”

*

Nagy tekintélyű és igen komoly egyházi személyiség mondta nekem a minap, hogy itt az ideje, amikor a mi részünkről is helyénvaló lenne az őszinte és egyenes önbírálat. Mert ha bizonyos is — tette hozzá —, hogy papjainknak és a katolikus híveknek hatalmas többsége megtalálta a helyét a népi demokráciában, híve és szószólója a békés koegzisztenciának, s a világnézeti fenntartások mellett is készségesen együtt működik a szocializmus előbbrevitelében — vannak jelenségek, amelyekről saját felismeréseink és ahol szükséges, egymás meggyőzése alapján önerőnkéből kellene szabadulnunk, és nem megvárunk, amíg kívülállók vagy éppen az állami felsőbbség mutat rá azokra. S utalt itt a reakciónak azokra a háttérben maradó megnyilvánulásaira, amelyek kívülről nehezen észlelhetők, de megvannak, hatnak, a megállapodást veszélyeztetik, az igazi papi munka eredményességét rontják és mind az egyháznak, mind az államnak ártanak.

Aki vallásos ember, csupán ezért még nem reakciós; a pap sem reakciós csupán azért, mert lelkiismeretesen és szorgalmasan végzi papi teendőit — alapították meg nem egyszer államunk vezetői, mint ahogy alkotmányunk is kimondja és biztosítja a vallásszabadságot. S bár jól ismerem a marxizmus érveit, nekem éppen elmentés a meggyőződése, az nevezetesen, hogy aki valóban katolikus módon gondolkodik és aki valóban jó papja egyháznak, nem is lehet reakciós.

Sarkalatos tételünk, hogy az egyháznak nem az a küldetése, hogy politikai és gazdasági rendszereket eszeljen ki, hanem hogy hívei számára, akiknek lelki javát és másvilági üdvösségét szolgálja, erkölcsi értékmé-

rőket állítson fel, amelyeket az idők követelményeinek megfelelően újból és újból megvilágít. Nekünk pedig, akik az egyház tagjainak valljuk magunkat, az a társadalmi feladatunk, hogy ezeknek az erkölcsi értékmérőknek korszerű alkalmazásával pusztán evilági szempontból is hasznos és értékes magatartást tanúsítsunk. A mi hazánkban tehát az egyház egyetlen papja sem kötelezheti el magát az elmúlt politikai-gazdasági rendszer, így a kapitalizmus mellett sem. Semmi, de semmi vallási indok arra, hogy menteni akarjuk a kapitalizmus süllyedő hajóját. S ha a kapitalista országokban vannak is katolikus vezetők, akik másképpen vélekednek, mi, akik már kívülről és higgadtan tudjuk szemlélíteni az ottani dolgokat, nagyon is tisztán látjuk azok könyörtelen árnyékait. Mert ne feledjük, hogy nem a munka mint ilyen, nem is egymagában a szorgalom és az eredményesség, hanem az erőfeszítések értelme és célja dönt a munka méltóságáról és erkölcsi minőségéről. Nem vitás tehát, hogy hozzánk is az a társadalom áll a legközelebb, amelyben a születés arisztokráciája után a pénz arisztokráciáját is a munka és az alkotás arisztokráciája váltja fel. Ha tehát a most önállósuló és új életet kezdő afrikai országokban előrelátó bennszülött egyházi személyek, így *Blomjous mwan-* zai püspök is oly bátran meghirdették, hogy a katolicizmusról le kell hántani a lényegéhez nem tartozó nyugati-kapitalista vonásokat, akkor a legkevésbé, amit a mi papjainknak is meg kell tenniük, hogy hozzáigazítsák cselekedeteiket és megnyilatkozásaikat a mi szocialista világunk felismert és könnyen felismerhető értékeihez.

Mert hogy csak azt a tényt említsem, amelyre imént utaltam, az alkotó munkának, a javak termelésének és elosztásának a multbelinél sokkal magasabb erkölcsi szemlélete tört utat magának. S ha sokaknak, akik ennek a magasabb erkölcsi szemléletnek kialakításán fáradoztak és fáradoznak, a mieinkkel nem azonosak kiinduló tételeik és más természetű érvek lelkesítik is őket, meggyőződéssel állíthatom, hogy ennek az új szemléletnek, amely meghatározza társadalmi rendünket, megvannak a mélységesen keresztény gyökerei is. Nekünk tehát külön kötelességünk az, amit én a mi sajátos „keresztényi” hozzájárulásunk-

nak neveznék. Az a cselekvési készség és magatartás ez, amely az értelmi belátáson felül vallásunk legfőbb parancsából, a szeretetből kifolyóan is vállalja a nemzet valamennyi tagjára legjobb képességei szerint háruló feladatokat. Másként kifejezve: saját tanításunkból következik, hogy nemcsak a nemzetközi és a belső béke fenntartását célzó, de az általános jólétet és a szociális igazságosságot szolgáló erőfeszítésekből is maximális mértékig kivegyük részünket.

*

„Harmóniába lépni a történetekkel” — ezt a kívánalmat tűzte már *Schiller* a maga kortársai elé. Ma is ugyanezt kívánhatjuk önmagunktól és másoktól, egyházunktól és papjaitól. S nyilvánvaló, hogy ez szöges ellentétben van bármiféle reakcióval. „Értsük meg — ezek Jacques *Maritain* szavai —, hogy egy nagy történeti kor likvidálásának vagyunk tanúi”, s ugyanakkor értsük meg azt is, amit *Sartre* a legnagyobb „angazsáltságnak” mond: hogy akár keresztények vagyunk, akár nem, egy konkrét történeti időnek ugyanazon fejleményeiben osztozunk. A mi ügyünk az is, ami a másoké; nem különíthetjük el magunkat a többitől.

A marxista világnézettel szemben

mi kritikusan viselkedünk, s ezt módunkban is van kifejezésre juttatni. Kritikánkban azonban tartsuk szem előtt, hogy államunk kormányzata nem azt kívánja az egyháziaktól és a hívektől, hogy hitbéli meggyőződésüket feladják. Hitoktatásban, szöszékről és sajtóban mi szabadon és zavaratalanul hirdethetjük katolikus világnézetünket. Magatartásunkat és gesztioinkat éppen ezért mindenkor a közös humanisztikus előfeltevések alapján az őszinte tolerancia szellemének kell áthatnia. Gyakorlatilag pedig mindenkor a pozitivum kidomborításán kell fáradoznunk, ami annyit jelent, hogy törekedjünk a belső koegzisztenciára anélkül, hogy elmosnók az ideológiai ellentéteket. Nemcsak mi, a másik oldal is tisztán látja és hirdeti, hogy a katolikus vallás és a dialektikus materializmus kizárja egymást. A két szemlélet nem élhet egyszerre együtt ugyanazon emberben. nem nyújthatja együttesen azt, amit becsületes világnézetnek nevezhetnénk, csupán konjunkturális alkalmazkodást fejezne ki. Az emberek azonban a végső dolgokra vonatkozó eltérő nézeteik ellenére is együttesen munkálkodhatnak az őket közösen érintő dolgokban, s kell is, hogy munkálkodjanak.

A KIS ÚT

Gyermekkorom óta előfordulnak olyan álmaim, amik később egészen pontosan valóra válnak. Néha nem. Legtöbbször kinevetnek, s magam is úgy érzem, babonás lennék, ha a magam vagy szeretteim életének alakulásában — vagy kialakításában — az álmokra hallgatnék. De egyszer valakivel komoly jót tehettem volna, ha rábeszélem, hogy mire vigyázzon, mert amit álomban láttam, hónapok múlva valóban bekövetkezett. Szeretném tehát tudni, hogy mi a katolikus felfogás az álmokkal kapcsolatban? Lehetséges-e, hogy az Isten ilyen úton küld figyelmeztetést, a gondviselés felhasználja-e az álmokat?

Arra a kérdésre, hogy a gondviselés felhasználja-e az álmokat, nekünk, hívő keresztényeknek, igennel kell válaszolnunk, de nagyon nagy fenntartással. Világnézetünkben folyik, hogy hiba lenne minden további nélkül az összes álmokat káprázatnak tartani és csak természetes módon magyarázni, tehát eleve kizárni a természetfeletti álom lehetőségét. Am éppen így hiba lenne, ha megelőzően elmulasztanók az álmok természetes magyarázatának gondos kipuhatolását.

Az egyház véleménye az álmokról — magától értetődően — a szentírás és szent hagyomány álláspontja. A ki nyilatkoztatás általában óvást emel az álmok babonás hite ellen. (Izaiás, 29, 7 — Préd. 5, 2. 6: Jób 29, 8 stb.) A primitív ember és a pogányok általában az álomban felsőbb hatalmak megnyilvánulását látták, éppen homályos sejtelmességük miatt. Maga a „kál-deus” szó is annyit jelent, mint „álomfejtő”. A pogány vallási gyakorlatok tele vannak álomfejtéssel, Egyiptom-

ban éppen úgy, mint a római, görög, vagy távolkeleti kultúrákban. Érthető, hogy a pogány környezetből kiemelt zsidó népet az Isten kinyilatkoztatása óvja a századokon keresztül megszokottá vált babonáktól. S hogy ez mennyire kemény és keserű feladat volt Mózes számára, aki nem álmokon keresztül, de profétikus kijelentéseken át kapta az egész emberiség számára az örök igazságokat, azt Mózes IV. könyvének 4—8. verse fejezi ki a legvilágosabban. Testvérei, Áron és Mária háborognak ellene, mert úgymond: „Vajon csak Mózes által szólott az Úr? nem szólott-e hasonlóképpen nekünk is?” A választ maga az Isten adja meg; „Mondá nekik: Halljátok beszédemet: Ha ki az Úr prófétája lesz közöttetek, látomásban jelenek meg annak, vagy álmban szólok neki, és világosan és nem rejtélyek s példaképek által látja az Urat. Miért nem féltek tehát rágalmazni szolgámat, Mózes?”

A szentírás így a leghatározottabban megkülönbözteti a profétikus látsást az álmoktól. Nem tagadja az álmok természetfeletti lehetőségét, de az álmok útján történő isteni közléseket a „szemtől szembeni” és „világos” kinyilatkoztatás értékének messze alá helyezi. Az álmoknak is lehet jelentőségük, de mindég „rejtélyesek” és „példabeszéd”-szerűek.

A szentírás alapján, a szent hagyományban lefektetett bölcsesség és a kétezredéves tapasztalat nyomán az egyház azt tanítja, hogy az álomban isteni kijelentést látni megfelelő alapos ok és külső bizonyítékok nélkül nem szabad. Maga az álomfejtés pedig ősrégi, de indokolatlan babona. (Álmoskönyvek.)

Kérdés természetesen, hogy a „megfelelő alapos ok” és „külső bizonyíték” kérdésében hogyan tehetünk szert józan ítéletre? Az egyházdoktorok egybehangzó ítélete szerint minden természetfeletlinek tűnő jelenségnél — és ide kell sorolnunk az álombeli jóvendőlátást, távoli események megérzését, elhunytak megjelenését stb. — elsősorban a jelenség természetes okát kell keresni és ha a legalaposabb kutatás után sem találunk az általunk ismert fizikai világ törvényei között kielégítő magyarázatot, akkor van jogunk különleges természetfeletti beavatkozásra gondolni. Az alapos ok és külső bizonyíték az álmok kérdésében

is ugyanaz, mint bármilyen más kegyelmi ajándék megítélésénél. Az igaz hit, az erkölcsi élet feddhetetlensége, a körülmények Isten méltóságát nem sértő — tehát például nem komikus — volta azok az ismertetőjelek, amelyekre figyelemmel kell lennünk.

A mai modern pszichológia ismerete is igen fontos az álmok jelentőségének megismerésénél. Felületesen úgy ítélnénk, hogy a mélylélektan minden vallásos élményt „kimagyaráz” és mindent természetes okra vezet vissza. (Hisztéria, skizofréna, bizonyos irányokban túlingerlékeny idegrendszer, gyermekkori elfelejtett élmények, környezethatás stb.) Bizonyos, hogy a „modern álomfejtés” freudi túlzásai miatt egyházi körök joggal bizalmatlanok, de ma már egyházilag is elismert a mélylélektan szerepe, és a teológusok hálásak azért, hogy újabb eszközzel rendelkezhetnek az ilyenféle, sokszor rendkívül komplikált kérdésekben. A hamis misztikára és mindennemű babonára a modern tudomány valóban halálos csapásokat mér, de az igazi misztikának és az evangéliumi elmélyült komoly vallásosság-nak ez csak használ.

Jelen pszichológiai tudásunk alapján mi minden magyarázata lehet egy-egy — látszólag a jövőt feltáró — álomnak? Cikkünk keretét messze meghaladná ennek valamelyes taglálása. Csak egyetlen példát hozok fel arra, hogy a természetes okok keresésében mennyire óvatosnak kell lennünk.

Freud az „Álmok magyarázata” című könyvének 1919-es kiadásában jegyzetet írt Poetzl osztrák orvos kísérletéről. Poetzl készített egy általa „tachitoscop”-nak nevezett kísérleti eszközt. Ez lényege szerint laterna magika volt olyan megoldással, hogy csak a másodperc rendkívül kicsi törzsrészig villantotta fel a képet. A nézők egyáltalában nem tudták a részleteket megfigyelni pontosan, mégis le kellett rajzolniuk összbenyomásukat. Következő reggel rajzot kellett készíteni álmukról. Poetzl így teljes bizonyossággal tudta igazolni, hogy az álmokban azok a részletek jelentek meg, amelyeket a kísérleti személyek racionális tudata nem vett észre. Poetzl kísérlete egy ideig szinte feledésbe merült, míg Charles Fisher — az „American Psychoanalytic Association” tagja — modernebb módszerekkel to-

vább nem folytatta a kísérleteket és be nem bizonyította, hogy az emberek valóságban sokkal, de sokkal többet látnak, hallanak és tapasztalnak, mint amennyit tudatos ébrenlétükben felfognak. s az álmok jórésze éppen ebből a tudatosan fel nem dolgozott „nyersanyagból” adódik.

Bármennyire is érdekes lenne az ilyen irányú kísérletek jelen állásáról írunk, szorítkozunk csak ennyire, hogy levonhassuk a következtetést: nagyon sok álom olyan valóságokat jelenít meg, amiket tulajdonképpen nagyon jól tudunk, de a felfogás másodpercében az altudatba süllyedtek, valamiképpen összefüggének velünk vagy szeretteinkkel és álomban kiszínezetten bukkannak fel újra. Ősi és elcsépeelt példája ennek az elveszett

végrendelet, amikor is az elhunyt megjelenik valaki álmában és megmondja, hogy az annyira keresett okmány hol van. Az ilyen álmot az ember hajlandó csodának nevezni, bár gondosabb vizsgálat után rendszerint kiderül, hogy az álmodó tudta, hogy hol van a végrendelet, látta, hogy az elhunyt annakidején hová tette, de tudatosan nem figyelt rá.

Mégegyszer hangsúlyozom, hogy a természetfeletti álmok lehetőségét és jelentőségét egyáltalában nem akarom kétségbevonni, vagy jelentőségüket a gondviselés terveiben lekicsinyelni. De éppen ebben a dologban — különösen ha nagy fontosságú kérdésekről van szó — a katolikus józanság és realitás nagyon is tartózkodásra kötelez.

Englis István

NAPLÓ

VOX HUMANA. Ezen az augusztusi délelőttön is íróasztalomnál ültem s a harmincfokos hőség elől behúzódtam munkám árnyékába, mikor a kertből felhangzott keresztfiam alig hároméves fiacskájának a hangja.

— Tessék lejönni, mindjárt bekapszoljuk a televíziót! Az új Gagarint mutatják.

Öszintén bevallom, nem szeretem a televíziót. Mintha szardiniás dobozba zárnák a tengert: olyan benne az élet, a színpad, még a film is. De ennek a gyermekhangon elhangzott meghívásnak mégsem tudok ellenállni. A kis Péter izgalma reám is átragadt. Már hogyisne, hiszen Péterke tavasz óta úrhajós akar lenni, egy kimustrált éjjeliszekrénybe kuporodik, abbaí repül a világ-űrbe. Bennem még a Nap után vágyakozó fausztí sorok zengenek vissza a múlt emlékeiből: „A földről fel miért nem szárnyalhatok — utána, ő utána egyre! — Lábam alatt örök esti fény — hullna a csendesült világra, — szállnál gyúlt ormokon és alvó völgy ölén, — s ezüst patak hol ömlik arany árra.”

De Péterkének egészen természetes, hogy nem a költészet és a mese szárnyán repül, mert hiszen ő is úrhajós lesz, ha megnő, mint ahogy mi, annak idején mindenáron szemeteskocsisok, vagy mozdonyvezetők akartunk lenni. Pilótaság? Nem, ez nekünk még nem jutott eszünkbe, pedig emlékszem még arra a délutánra, amikor anyám felvitt minket a Gellérthegyre és ott vártuk órákhosszat Bécsből Bleriot-t, a La Manche átrepülőjét, de hiába meresztgetük szemünket a napnyugati égbe, csak nem érkezett meg. Ez a repülése sikertelen maradt s mi csalódottan bandukoltunk haza a hegyről.

Fél évszázada már ennek s ma nemcsak Bleriot-n, nem csupán az első óceán-repülésen vagyunk túl, pedig hát Lindbergh útja sem volt gyerekjáték a maga idejében, hanem hónapok múltak el az első úrutazás óta — április 12-én történt, jól megjegyeztem — amely világszerte csodálatot keltett a Kelet és első úrutasa, az ifjú Gagarin iránt. Ma már a második úrutazáson is túl vagyunk és az Intervízió többé-kevésbé sikeres közvetítése révén milliók vehetnek részt új úrhajósunknak, German Sztjepanovics Tyitovnak fogadtatásán. Ott állhatunk Moszkva légi kikötőjében, a vnukovói repülőtéren, láthatjuk a hős apját, a német nyelvtanárt, anyját és feleségét, ezt a bájos és rokonszenves fiatalasszonyt, akinek neve oly dallamosan zeng vissza az orosz regényekből: Tamara. Nos, a kis Tamara asszony ott áll a fogadóbizottság nagytekintélyű tagjai, a miniszterek, a diplomataik és a szovjet hadsereg marsalljai közt. Hruscsov oldalán, csupa hatalmasság és híresség mellett, akiket néhány hete

talán csak újságfényképekről ismert. Most még ő a figyelmességek központja. virágokkal halmozzák el a fiatalasszonyt, aki egy világ-nyilvánosság színpadán hamarosan átadja az első szerepet férjének. S végre leszáll az Il 18-as jelzésű nagy utasszállító gép, kiszáll az ifjú úrhajós, jelentést tesz az első titkárnak, katonásan, keményen, előírásosan. De azután mintha széjjel szakadna a hivatalos külsőségség, áttöri Hruscsov dinamikája. Soha még nem láttam ilyen viharos ölelkezést és csókolódzást harcedzett katonák és politikusok közt, mint aminek heve most feloldja a hivatalos formák megszokott ridegségét. Ölelik, csókolják Tyitov őrnagyot, a világűr nagy argonautáját, aki a dicsőség aranygyapját hozta népének, szocialista hazájának. A hazafias lelkesedés versenyt ég Moszkva nyári napfényével és az ősi pravoszláv szokásnak, az öleléseknek és a csókoknak ez az ösztönszerű felszakadása magasztosan ósívó, liturgikusan mélyorosszá teszi ezt a fogadtatást, amivel Moszkva népe ölelte magához fiát, a legmodernebb teljesítmény emberét, az úrutast. Azután az ifjú feleség, az ünnepelt és Hruscsov egymás után beszállnak a Sirály típusú, virágokkal borított hatalmas autóbá s a fiatal pár végigvonul a repülőtér és a Kreml közötti 40 kilométeres úton Moszkva ünnepi és éljenző tömegeitől körülveve, akárcsak egy királyi és királykisasszony, akiket az öreg király kísér el esküvőjükre.

Mint a mesében, gondolom Péterke csillogó szemére nézve. De ezt a gyermeket már éppúgy érdekli az úrutazás minden csínja-bínja, az úrhajó kabinjának oxigén-ellátása, ahogy minket foglalkoztatott Hófehéركة törpeinek pohárkaja, tányérkaja, törülközője. Ő is lebegni akar, élvezni a súlytalanság állapotát — amiről a televízió magyaráz nekünk, miközben German Sztjepanovics Tyitov tartja bevonulását Moszkvába —, persze nagyot pottyán, de mindez nem zavarja még a 80 éves dédanya érdeklődését sem.

Már maga az is nagy dolog, gondolom a tudományos előadások közben, hogy Moszkva távolságából ide látszanak az ott zajló jelenetek és eszembe jut az a televíziós kísérlet, amit két hazánk fia, Mihály Dénes és Wikkenhauser Gusztáv, a távolbalátás két magyar úttörője mutatott be Nipkov-korongos szerkezetével, a Gellért szálló teliértjében, ezelőtt vagy harminc esztendővel.

De a visszaemlékezés csak egy pillanatra foglal le, máris ott vagyunk a Vörös téren, halljuk Tyitov beszámolóját és Hruscsov beszédét és mindannyian arra gondolunk: mit hoz még a jövő? Megérjük-e még, hogy ember utazik a Holdba? Péterke bizonyára megéri, de ahhoz, hogy ő és a többi Péterkék részesei legyenek ennek és mindannak, amit még a technika tartogat az ember számára, el kell kerülni azt a pusztító háborút, amelynek árnyéka ott kísért felettünk, el kell érnünk a tökéletesen ellenőrzött teljes leszerelést, amiről annyi szó esett már — mindeztideig mindhiába. Hruscsov azt mondja beszédében, hogy a Földet körülrepülő Tyitov hangját az egész világon, hallották, de ez a hang nem az Isten hangja, hanem az emberé volt. Persze. Tyitov bármennyire rokonszenves arcú fiatalember, bármilyen önfeláldozó és bátor, még ha lelkesedés közben a görög hitrege isteneihez hasonlítjuk is, avagy olyan Ikároszhoz, akinek szárnyait nem olvasztotta szét a nap heve — mégsem Isten. Ember, aki a rendelkezésére álló nagyszerű tudományos eszközök segítségével, testi és erkölcsi erőivel egy új nagy teljesítmény hőseként áll Gagarinnal együtt a világ színpadán. Hangja mégis az emberé. De mert békéről szól, hangja nemcsak az emberé, hanem a humanumé, az embersége is. Mert, aki békét akar, aki a békét és nem a halált szolgálja, az a humánusot képviseli, hiszen az elnyomás, a bestialitás a hódító háborúból fakadt, de a humánus és a szabadság a békéből virágzik majd ki.

Talán ezt érezte meg és ebben reménykedett a televíziót körülülő kis család, legalább is a tapasztaltabbak és az öregebbek, ha Péterke még az emberi gonoszság tapasztalatai nélkül száguldozik is a képzeletbeli űrben. És talán nemcsak abban a kis családban érezték ezt, hanem ezer és ezer magyar otthonban, messze más országokban is, ahol az emberek nemzetiségre és vallásra való tekintet nélkül tudják már, micsoda rettenetet, milyen halálos csapást jelentene a mi civilizációnkra egy olyan háború, amelyet az űr meghódítására is alkalmas rakéták tömegével vívnának meg az égen és a földön.

(Szigeti Endre)

ENCHIRIDION LITURGICUM, — GONDOLATOK RADÓ POLIKÁRP KÖNYVÉHEZ. A római Herder-cég kiadásában jelent meg ez év májusában Radó Polikárpnak, a Hittudományi Akadémia professzorának kétkötetes, latinnyelvű munkája, 1522 oldal terjedelemben, az *Enchiridion Liturgicum*.^{*} Mint az alcím mutatja, a mű magában foglalja a szentségek teológiájának dogmátikáját és törvényeit. A cím kifejezi a szerző szándékát: a tágabb értelemben vett liturgiának, amelynek középpontján a szentségekről szóló teológiai tanítás áll, teológiai-elméleti és lelkipásztori, gyakorlati összegezését óhajtja nyújtani, bővebben merítve mind a két vonalon a biblikus és patrisztikus hagyományból. Természetszerűen az egyház tanító és törvényhozói küldetésének megnyilatkozásai alkotják a mű gerincét. Különösen XII. Pius pápa korszakalkotó liturgikus enciklikája, a „Mediator Dei” játssza a vezérszólamot, úgy, hogy az egész munkát méltán tekinthetjük a hatalmas enciklika minden részletre kiterjedő értelmezésének, amely nemcsak a pápai tanítás tételeit, hanem annak a szellemét is magáévá tette. Szerény nézetem szerint nemcsak a magyar teológiai irodalomnak örömmünnepe a mű megjelenése, hanem világviszonylatban is méltán számíthat figyelemre és elismerésre. Részletesen, kimerítően tárgyalja a liturgia és a szentségek tanának egész anyagát. Minden egyes részhez pontos és részletes irodalmat nyújt. Sajátos egységes szemlélete pedig, amellyel a spekulatív dogmatika és erkölcstudomány, a történelem, a jog és jogfejlődés anyagát élő, organikus egységbe foglalja, méltán biztosítja számára az eredetiség jellegét, ha a tárgyalt anyag jelentős része különböző szerzőknél, más és más szempontok alapján, meg is található.

1947-ben merült fel a lehetősége annak, hogy a liturgia az egyetemen önálló tanszéket nyer. Horváth Sándor († 1956), a Kar akkori dékánja, azt javasolta, hogy az új tanszék legyen az ágazatos hittan (dogmatica specialis) második tanszéke, amelyen a liturgiát a szentségek teológiájának keretében, dogmatikai alapjainak érvényesítésével adják elő. Radó Polikárp 1948/49-től kezdve megkezdte az anyag ilyen módon való feldolgozását és előadását, majd 1950 óta, mint a Hittudományi Akadémia tanszékvezető tanára, először a hallgatók számára készült litografált jegyzetekben foglalta össze az anyagot, míg végül hosszú évek megfeszített munkájával elkészítette az *Enchiridion Liturgicum*-ot, amelynek jelenlegi címét az innsbrucki egyetem kiváló professzorának, A. Jungmann-nak tanácsára tette magáévá a szerző.

A középkor alkonyától kezdve a mindinkább megnövekvő tudományos anyag következményeként a teológiában is érvényesül a munkafelosztás elve. A liturgia művelője akkoriban mind tudományos, mind gyakorlati szempontból figyelmét elsősorban az istentisztelet külső, jogi szempontjaira fordítja és elhanyagolja a liturgia objektív kegyelemközlő szerepének kiemelését, nem értékeli kellően azt a mérhetetlen lelki kincset, amelyet az egyház imádságos élete az évszázadok folyamán a liturgikus gyakorlatokban és szövegekben lefektetett. A századforduló óta azonban a tudományos érdeklődés újra a keresztény hit és élet nagy életértékei felé fordul (Scheeben, Billot, Schmauss, Premm, Tillmann, Häring, Garrigou-Lagrange, Horváth Sándor, Schütz Antal stb.). A liturgikus mozgalom és a liturgikus apostolság a hívek figyelmét a liturgia szentségi értékeire és tartalmi kincseire fordítja. A kerymatikusnak nevezett irány a teológiának a lelkipásztori gyakorlatban való hatékonyabb hasznosítását sürgeti. Mindezt pedig áthatja az egyházzal vallott katolikus tanítás elmélyítése.

Mindezek a szellemtörténeti áramlatok érvényesülnek az *Enchiridion Liturgicum*-ban. Túlzás nélkül állítható, hogy Radó Polikárp munkája a liturgia és szentségi teológia területén megvalósítja mindazt, ami igény és követelmény a teológiával szemben jelentkezik. Az egész mű gerincét az alapos dogmatikai vizsgálat alkotja. Hatalmas történeti anyag, a szentírás biztos kezelése teszi színessé a Szent Tamás és a legkiválóbb teológusok nyomán járó fejtegetéseket. A spekulatív kérdések vizsgálata azonban nem kizárólagos célja a szerző-

^{*} ENCHIRIDION LITURGICUM,

completens Theologiae Sacramentalis et dogmata et leges juxta novum Codicem Rubricarum. Concinnavit POLYCARPUS RADÓ O. S. B. — In 2 vol. XVI + 1520 pp. Casa Editrice Herder, Roma, 1961.

nek, hiszen a mű végső kicsengésében a gyakorlatot szolgálja. A könyv sajátos jellegét és értékét éppen az szabja meg, hogy a teológiai szemlélet valóban áthatja a mű egészét és a rubricisztikus törvények és lelkipásztori tanácsok tárgyalásánál is biztosítja a teológiai hátteret. A szerző kimerítő alaposággal tárgyalja mindazt, amit a lelkipásztornak a liturgia és a szentségek területén tudnia kell. Amit eddig három-négy tanszéken adtak elő, amit különböző könyvekből kellett összeszedni, az mind harmónikus, szintetikus egységben megtalálható ebben a munkában.

A liturgia a Megtestesült Ige műve, amelyet egyházára bízott, és ezért az egyháznak azonos a szándéka és feladata a Megtestesült Ige küldetésével. Ebből az alapigazságból vezeti le a szerző a „theologia sacramentalis” egységében mutatkozó sajátos mozzanatokot: a tanító egyház irányítja a hitigazságok rendjét, a kormányzó egyház megszabja az istentisztelet végzésének módját, a megszentelő egyház pedig kiárasztja, elsősorban a szentségek útján, a megváltás kegyelmeit. Így fonódik egységbe a hármas szempont: a spekulatív, a jogi, és a liturgikus (4. o.).

A munka „egyház-központisége” kidomborodik azáltal, hogy az általános rész után a szerző az áldozatot bemutató, imádkozó és megszentelő egyház, az *Ecclesia sacrificans, orans* és *sanctificans* keretében rendezi anyagát: beszél a szentmiséről, az egyház imádságáról, különösen a papi zsolozsmáról, a szentségekről és végül az egyházi évről, ahol a megszentelés műve kibontakozik, a szent helyekről és eszközökről, amelyek a megszentelés művét szolgálják. Pál apostolnak a Zsidókhoz írt levelében lefektetett gondolata (5, 1–10) szolgál útmutatásul e felosztásnál (5. o.).

Csak néhány példával illusztrálhatom a mű általános jellemzéséről mondotakat.

A liturgia lényegének megvilágítása kapcsán a szerző beszél a liturgiáról, mint a teológiai tudományok forrásáról („locus theologicus”). A liturgia nem alkotja, hanem feltételezi a hitet. Ezért a „lex orandi statuit legem credendi” elve nem érvényes az ontológiai síkban, de igaz logikailag, amennyiben az egyház imádságos élete kiváló tanúságtétele az egyház hitének és így egyben értékes forrása a teológiai tudományoknak. Példa erre a Boldogságos Szűz mennybevételenek dogmáját kihirdető dogmatikus bulla, amely bőségesen merít a liturgia adottságaiból (17. o.).

A szentségek általános tanának keretében figyelmet érdemel a szerző átlásfoglalása a szentségek hatékonyságának módját illetően. A cselekvő és eszközök természetének elméleti vizsgálata, az egyház nyelvhasználata és a liturgikus szövegek teljes és közvetlen értelme meggyőzték a szerzőt, hogy ebben a vitatott kérdésben a szenttamási elmélet a helyesebb, amely a szentségi jeleknek fizikai hatékonyságot tulajdonít, szemben több teológus felfogásával, akik csak erkölcsi vagy logikai okságot hajlandók elismerni (174. o.).

Az áldozatot bemutató egyház szent cselekménye a szentmise áldozat. Radó nemcsak a rítusok leírására, vagy a szentmise történeti kialakulására szorítkozik, hanem alapos történeti keretben megismerteti a szentmise lényegére vonatkozó teológiai problémákkal is. Elutasítja azoknak a teológusoknak nézetét, akik mindenáron az áldozati adományok „lerontását” keresik a szentmisében, de nem elégszik meg az ún. „oblatio” elmélettel sem. A helyes középút a Tridentinum és a Mediator Dei szellemében a „mysticus immolatio” elmélete. Ebben az összefüggésben a szerző kitér O. Casel sokat vitatott elméletére, a „miszterium-jelenlét” tanítására is (258. o.). A Mediator Dei után már nem mondható, hogy Krisztus az összes szentségekben egyenlő módon van jelen valami homályos és határozatlan módon. Szent Tamás ezt a módot pontosan megjelölte: az Eucharisztiaiban jelen van Krisztus valóságos emberi teste és vére, a többi szentségekben Krisztus ereje és hatékonysága. Helyesen mutat rá azonban a szerző arra, hogy az Eucharisztiaiban jelen van nemcsak a szenvedő Krisztus, hanem az egész megváltói művet végigélő Üdvözítő. Ez a gondolat alapul szolgál arra, hogy az egyházi év belső lényegét, az egyes ünnepek sajátos kegyelmi jellegét értékelhessük (260. o.; v. ö. 1078. sk.). Hasonlóképpen nagy gonddal kezeli a szerző az Eucharisztiaának, mint szentségnek kérdéseit. Különösen érdekes a konszekrációval kapcsolatban az „epiklézis”, a keleti li-

turgiák átváltoztatásért esdő imádságának elemzése. Az epiklézis nem esz-közli az átváltoztatást. Szerepe, mint a liturgia sok más imádságának, az, hogy ami a szent cselekmény lényegében pillanatnyilag történik, azt liturgikusan kifejtse és a hívők lelkében tudatosítsa (529. o.). A „praesentia realis” kérdésénél megismerkedünk a nagy vitákkal, amelyek hozzájárultak a dogma kifejtéséhez és világos megfogalmazásához. Nagyon értékes a szentírási anyag, különösen a János 6. fejezetének beható ismertetése (573. o.). Szerző módot talál arra is, hogy az átlényegülés kérdését a modern fizika eredményeivel kapcsolatban is megvilágítsa (603. o.). A bűnbánat szentségének tárgyalása is alapos biblikus szövegértelmezéssel kezdődik. A penitencia gyakorlásának kérdésénél helyesen mutat rá arra, hogy nem lehet a hiányos történeti adatokból a magán-bűnbánat szokása ellen bizonyítékot kovácsolni. amikor az egyház a Tridentinumon világosan tanítja, hogy ez mindig megvolt és megvan az egyház gyakorlatában (753. o.). Az egyházi rend szentségénél természetesen külön érdeklődésre tart számot a „Sacri Ordinis” apostoli konstitúció, amely az egyházi rend szentségi jelét határozza meg a régi hagyománynak megfelelően (971. o.).

A szentmise és a szentségek természetének dogmatikai tárgyalását az egyes részekhez kapcsoltn követi a liturgikus törvényhozás és a lelkipásztori gyakorlat ismertetése. A szentmise és a breviárium rubrikáinak ismertetése már figyelembe veszi az 1960-ban megjelent új *Codex Rubricarum*-ot. Helyenként talán kissé hosszadalmas a történeti tárgyalás, például a „Christus Dominus” konstitúció részletes ismertetése (559—565. o.). Találunk azonban nagyon hasznos, gyakorlati utasításokat. Így például világos és könnyen megjegyezhető formába öltözteti a szerző az egyházi büntetéseket (878. sk. o.), pontosan körülírja a büntetés alá eső papi „üzérkedések” (negotiation) fogalmát és jogi hatályát (882. o.). Az elégtétel adás szigorú tételét mérsékli a ma sokszor annyira fontos enyhítő körülmények felsorolásával (816. o.). Szívesen hallottunk volna azonban néhány szót a gyóntató feladatainak kapcsán (905. sk. o.) az aggályos lelkiismeretűek kezelésére vonatkozóan.

Végül legyen szabad kiemelni az egyházi évről szóló traktátust, amely nagy történeti anyagával, teológiai mélységével az egész munka legszebb és legeredetibb részei közé tartozik. Akár az egyházi év lényegének feltárására, akár az egyes ünnepekörök jelentésére, vagy egy-egy ünnep, például a Transfiguratio, vagy az Assumptio tárgyalására gondolok, az olvasó gazdag anyagot találhat mind egyéni lelkiélete számára, mind pedig a hitszónoklat gyakorlásához.

(Zemplén György)

AZ EGYISTENHIT A POLINÉZIAI ŐSVALLÁSBAN. Azok a nagy felfedező utazások, melyeket James Cook indított el a XVIII. században, nemcsak a szenzációs útleírások irodalmát gazdagították, hanem számtalan új kérdést is felvetettek és részben tisztáztak is azóta. Ezek az útleírások ugyanis a Csendes-óceán keleti és északi szigetvilágának páratlan természeti szépségei mellett felhívták a figyelmet az ott élő népek életének azokra a jelenségeire is, melyek egyszer *egyöntetűségükkel*, mások meg ellentmondó *különbözőségeikkal* lepték meg azokat a tudósokat, akik Cook, Krusenstern, Otto von Kotzebue hajóin utaztak. Az antropológiai vizsgálatok a nagy tengeri térségben aránylag egymáshoz közel élő polinéziai szigetvilág lakóinak esetében is szembetűnő eltéréseket mutatnak, nem is beszélve azokról a különbségekről, melyek a polinéziai és a mikronéziai szigetlakók esetében feltűntek az összehasonlításnál. Ugyanakkor abban a térségben, mely az északi Hawaitól a déli Új-Zélandig és a nyugati Samoától a keleti Husvét-szigetekig terjed, szinte alig mutatkoztak lényegesebb eltérések abban a nyelvben, melyet a szétszórtn szigetek világának lakói beszéltek. Meglepő volt az a jelenség is, hogy az itt található kultúrák vizsgálata arról tanúskodott, miszerint a szigetvilág őslakosságának „bevandorlása” Kr. e. a tizennegyedik századtól kezdődően különböző időpontokban történt. Ugyanakkor az ősi életformák átöröklése olyan töretlenül és harmónikusan ment végbe — az európai civilizáció behatolásának időpontjáig —, amilyenhez hasonlót legközelebb csak Indiában találtak a kutatók.

Az egyezéseknek és ellentmondásoknak abban a kavargásában, melyek

Oceánia őslakosságának életét és őskultúráját jellemezték, csupán azok a mélyreható kutatások teremtek valamilyes áttekinthetőséget, melyeket az etnográfusok végeztek itt az utolsó évszázadban. Előbb Fritz Gräbner, majd Georg Friederici, Handy, Lehmann, Melville és Plischke megfigyelései, kiváltképpen Oceánia vallásos néprajzi leleteinek feltárásával, közelítették afelé a megállapítás felé, melyet a kiváló bécsi etnológus — Heine-Geldern — régészeti vonalon munkált ki. „Az ausztrónéziaiak őshazája és legkorábbi vándorlásaik” című tanulmányában (Bécs, 1952) a Dél- és Kelet-Ázsiában fellelhető köpöngéanyagot vette vizsgálat alá és arra az eredményre jutott, hogy a különböző baltapöngéanyagok és típusok közül az úgynevezett „négyélű balta” a polinéziai őskultúrára is jellemző. Heine-Geldern az említett négyélű baltakultúrának vándorlási vonalát is pontosan megrajzolja Yünnantól a Malakka félszigeten és Tajvanon keresztül a polinéziai szigetvilágig.

Ugyanezt az utat követhetjük végig azoknak a néprajzi vizsgálatoknak az eredményeivel, melyeket a polinéziai mitológia gazdag világából tártak fel az etnográfusok. Közöttük legutóbb Hans Damm, akinek Kanaka című könyve nemrégben magyarul is megjelent. (Gondolat-kiadó.)

Hans Damm könyvét már azért is érdemes itt megemlíteni, mert Oceánia népeinek életével nem úgy foglalkozik, hogy néhány érdekes sajtóságot mutat meg egy ismeretlen világ egzotikumából, hanem — ahogyan könyvének előszavában ígéri és ígérését be is váltja — magát az embert ismerteti meg velünk, aki egy egzotikus világban, sajtóságos kultúra és történet izgalmas környezetében él. Távól tőlünk és mégis oly emberi közelségben hozzánk. Ennek a közelségnek érzékeltetésében határozottan nagy szerepe van az írónak, a világhírű néprajztudósnek, a lipcsei Néprajzi Múzeum igazgatójának, aki ebben a művében összefoglalja a kérdéssel foglalkozó szinte teljes irodalmat; élményszerű útleírásokkal és epizódokkal köti össze a tudományos vizsgálódást.

Azok számára, akik vallástörténettel foglalkoznak, különösképpen érdekesek H. Damm vallásos néprajzi megfigyelései. Figyelmünket kiváltképpen az ragadta meg, amit a könyv „Istenek és papok” című fejezetében a maori törzs ősvallási hagyományairól elmond.

„Amikor 1860 körül — írja — Új-Zéland északi szigetén a maori törzsek nagygyűlésre jöttek össze, azt a figyelemre méltó határozatot hozták, hogy a nép legrégebbi hagyományait a papokkal írásba foglaltatják. Ez meg is történt és olyan fiatal maorik végezték a munkát, akik az európaiaktól megtanulták az írást.

A több kötetes Maori hagyományt előbb évtizedekig rejtegették a fehérek elől és így ez a fontos forrásmunka alig fél évszázada ismeretes előttünk. A munkában olyan, csak néhány pap által ismert gondolatokat is találunk a „legfelsőbb” Istenről, Ioról, akit „minden dolgok eredetének” a „láthatatlannak”, „a mindentudónak”, stb. neveznek, hogy feltételezik: ezek a képzetek a keresztény eszmevilágból kerültek a maoriba. De John Nicholastól, az első misszionárius józan és tárgyilagos kísérelésétől, aki 1815-ben kezdte meg tevékenységét Új-Zélandban, határozottan tudjuk, hogy a maorik már az európaiak előtti időben is hittek egy „felsőbb lényben”! A polinéziai teremtetési mítosz szerint Io volt az „Ösegy”, az első létező. A kozmosz kezdetben csak vízből állott és sötétség uralkodott mindenütt. Io szavának erejével létrehozta a fényt és a sötétséggel egyenlően osztotta el a kozmoszban. Hasonlóan keletkezett az ég és a föld, ezek a férfinek és nőknek elgondolt erők, akik szerető öleléseikkel isteneket nemzettek. Néhány gyermeke azonban elválasztotta a szülőpárt; az eget hatalmuk révén alátámasztották pillérekkel és cölöpökkel és megátolták, hogy a földdel ismét egyesüljön. Ez a szentségtelen vállalkozás lázadást idézett elő az ősszülopár utódai között. A világ így ismerte meg a halált okozó fegyvereket és a háborút. Míg Io, az Ösegy, sem jót, sem rosszat nem ismert, sőt neve Io-Mata-Wai („a szeretet istene”) volt, a többi isten elviselhetetlen emberi vonásokkal van felruházva...”

A továbbiakban Damm elmondja, hogy az Io-hitet abban az időben, amikor a gyarmatosítók benyomultak a szigetvilágba, sokfelé — különösen a nyugat-polinéziai szigeteken — már kiszorította a Tangaloa-ba vetett hit, akit egy polinéziai mítosz a következő szavakkal dicsőít:

„Csak ő volt jelen, kinek Tangaloa a neve.
A tér végtelenségében egyedül létezett.
Nem volt sem ég, sem föld,
Sem tenger, sem bármilyen élőlény.
Mindenekfölött volt Tangaloa.
Egyedül ő létezett. Ő volt a világmindenség!
Tangaloa az eredet,
A szikla, a homokszem.
Tangaloa a fény,
A csirasejt,
Az állandó, a bölcs.
Ő teremtetten Hawaikit,
Hawaikit, a nagyot, a szentet!”

Ha már most az ember a fent idézett sorokat olvassa, kétségtelenül felvetődik benne a kérdés: honnan van és mivel magyarázható az a szinte kifejezésekben is megjelenő hasonlóság, ami minduntalan a Biblia teremtetéstörténetére emlékeztet?

Hans Damm szerint kétségtelen, hogy Io kultuszát „a legrégebbi polinéziai bevándorlók hozták magukkal nyugati őshazájukból”. Hivatkozik azokra a tudósokra, akik a dél- és kelet-ázsiai magasvallásokkal való párhuzamokra már rámutattak. Így a védikus és a brahmanisztikus elemek mellett a hinduizmus és a buddhizmus elemeinek jelenlétét is megállapították. Mindezek az elemek azonban egységes egészzé olvadtak össze a polinéziai ősvallásban. Idézi *Handy* megállapítását is — aki 1927-ben Honolulu-ban megjelent könyvét (*Polynesian Religion*) kizárólag ennek a kérdésnek szenteli, és aki úgy látja, hogy a Tangaloa-kultusz az ókori Kína vallásos képzetével hozható kapcsolatba.

Meg kell említenünk, hogy a néprajzi kutatásoknak ez az eredménye, melyet a polinéziai ősvallás motívumainak alapos vizsgálata teremtet meg, igazolni látszik a cikkünk elejét ismertetett *Heine-Geldern*-féle feltevést, amely régészeti leletek azonosításával a polinéziaiak kirajzásának visszafelé vezetett útvonalán Yünnanba jut el.

Számunkra, katolikusok számára fennáll a kísértés, hogy hasonlóan érdekes dokumentumok felbukkanása esetén régi népek hitvilágának jelenségeit az őskinyilatkoztatás gondolatkörében is megvizsgáljuk. Ez azonban messzire vinne és nem is az etnográfus feladata, hanem a teológusoké, vallástörténészeké. E sorok íróját azonban mélyen elgondolkoltatta egyedül az a tény is, hogy egy nép, amely évezredekken keresztül oly hosszú és nem is egy szakaszos vándorlason vergődött át, képes volt megőrizni ősi vallásának elemeit egészen addig az időig, amíg már írásba tudta foglalni azokat. Ha *Heine-Geldern* adatait elfogadjuk, ez a visszaemlékezés háromezer évnél is nagyobb időt ölel át. (*Magyar Ferenc*)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. Öt éve, hogy Illyés Gyula utolsó kötete, a *Kézfogások* megjelent. Az *Új versek* ennek az öt esztendőnek az anyagából ad közre egy kötetnyit, közel százharminc verset. A gyűjtemény egyik alaphangját mindjárt az első, a *Túl az innen*en megüti.

„Hogy van, apám?” S ő szelíden:
— Ahogy kell túl az innenen...

Tartózkodó, férfias szemérem a halál előtt; valami bujkáló, évődő, szégyenlős mosoly; „Isten helyett röstellte, hogy — Nem örökéletet adott.” S apja fia, a költő:

Azt bizony én sem adhatok
és vigasztalni is csak így tudok

paraszt apáink módján: Semmi baj;
aki nem fél, halálig fiatal!

Valljuk meg, nem valami különösebben mélyenszántó vigasz, tanácsnak bármilyen hasznos is lehet. Az ember akárhányszor s akármilyen változatokban biztatja is magát, hogy „sose halunk meg!”, attól bizony még meghal, és rá-

adásul tudja is, hogy meghal: a problémát nem lehet kiküszöbölni. Minder gondolkodó lélek életében elérkezik az idő, amikor szembe kell néznie a saját halála kérdésével, és válaszolnia kell rá, így vagy úgy, „túl az innenen”. Mindnyájan az idő gépfegyvertüzeiben állunk; csak az a kérdés, mikor halljuk meg a lövéseket.

*Hull — esőként — az áldozat,
állványáról a kőműves,
szekeréről a földműves,
szűz és aggastyán... Szennyes, aljas
lesipuskás háború ez.*

Fanyar, füstös-kormos keserűség; a hang itt-ott a régi haláltáncokéra emlékeztet: mintha a tizenötödik századi költők halál-élményét hallanánk modern hangszerelésben (a kötetben ezt a *Kat, kat...* című verset valóban egy gúnyt s döbbenetet keverő, helyenkint nyers rekedségében megrázó *Danse macabre* követi); de a „lesipuskás háború” látomására mi következik?

*Egyre több, aki elesik.
Egyre több, ki helyükbe áll.
Lehet, hogy ő veszt, a halál?
Oh mennyi vér! Meddig? Mi végre?
Beveszünk mégis, szörnyű vár!*

Nem egyedülálló a kötetben az ilyen fordulat; bőven lehetne párhuzamokat idézni mellé arról, hogy a halállal való, különféle hangulatú szembenézéseket rendszerint egy-egy ilyen „záradék” követi, egy-egy ilyen meglehetősen retorikusnak ható „feloldás”. A megoldást, vers-zárást ilyenkor majdnem mindig szabványosnak érzi az ember. Kész típus ez, mondhatni „előregyártott elem”, az az előírtos retorikai fordulat, amely szerint a komor színre világosot kell keverni, a disszonanciát harmóniában föloldani, a gyászindulót harci kürtökkel befejezni, vagy esetleg pezsgő szerzővel. A borúlátást a derű bizakodásával, mégha ez a bizakodás közhely is. Mindenki meghal, kőműves, földműves, ifjú és öreg, kuldús és király, szép és csúnya, te is, én is — de azért „beveszünk mégis, szörnyű vár!” Amennyiben az olvasót a rímbe kicsattanó retorikus fordulat nem elégíti ki, jogában áll föltennie a kérdést: hogyan?

Egy bizonyos választ a költő is ad. „Dologidő” az élet; a munka, eredményeivel, az időn, a halálon való győzelem gondolatát sugallja, mint a kötet egyik szép verse (*Dologidő*) vallja:

*Járom a hullámozó határt
s én is lökést kapok,
reményt: valahol, mégis, valahogy
visszanyomjuk a kaoszt: a halált.*

*Valami ős, mély Akarat
küzd mégis, jót ígér:
ha léptenkint is tied lesz a tér,
emberi faj, megválthatod magad!*

Valami kis „fogalom-csúsztatás” azért van a dologban. A halál meghódítása nem egészen azonos a tér meghódításával. Attól, hogy léptenkint miénk lesz munkánk és emberségünk révén a tér, még nem lesz a miénk, kormányozható birtokunk az idő. Az ellentmondást — mint annyi ellentmondást — a retorika hidalja át. Híd, mely elegánsan, bár különösebben eredeti szerkezeti megoldások nélkül, átveli a két szemközti partot. Híd — látszat-híd; nincs-híd. Jelképpel idézhetjük a kötet egyik legszebb költeményéből a hídtalan folyó képét (*Megszakadt út egy hajdani Sió-hídnál*): a parton, a fák alatt megtorpan az út;

*Mit hoztak kézenfogva, itt
az út megmakrancosodik,
a víztől meghőköl, megáll,
mint bika, ha kígyót talál.*

Jő zúgva túl is egy fásor;
 ha ez kérdez, az válaszol.
 De nem foghatnak már kezét.
 Valami befejeztetett...

A két part közt, „túl az innen”, kinek-kinek magának kell hidat átvetnie, és bizonyára járhatóbbat a készen kínálkozó költői fordulatoknál.

Fordulatok, retorika, előre gyártott vers-elemek? Igen, részben. De ha be-érnénk ennyivel, fölöttébb igazságtalanok lennénk. Nem kell-e már azon is eltűnődnünk, hogy Illyés Gyula — éppen Illyés Gyula — egyáltalán elfogadja, alkalmazza ezeket a retorikus elemeket? Nincs-e valami figyelmeztető, vagy éppenséggel áruló a vers-szerkezetek ismétlődésében? Akinek ötször, tízszer, százszor át kell ugrania a hídalan folyón — a folyón, melyen ő nem látja a hidat — ötször, tízszer, százszor is ugyanúgy fog nekifutni, nekilendülni. Aki láthatatlan ellenféllel vív, egyre a legbiztosabbnak vélt vágást ismétli.

Van a kötetnek egy igen szép verse, *Si* a címe:

... Újra egy év! Repülök tárt karokkal,
 újra egy év!
 Röpül a könnyem. Nem fönt, odalent vár
 — tudom — a rév.

Meddig az öncsalás még, évről évre
 a próba, hajh,
 szállani, föl, föl, addig legalább s úgy,
 ahogy tavaly?

Erről volna szó *költőileg*: újton új próbáról, egyre több rutinnal — és retorikával — s egyre kevesebb ruganyossággal? Úgy hiszem, mégsem. Lehet vitatkozni róla, vajon a drámának ez-e a legszerencsésebb, művészi szempontból legerősebb kifejezése; az azonban bizonyára vitathatatlan, hogy dráma folyik előttünk, az ember-élet egyik legmegrendítőbb drámája, abban a „móka-szót” értő változatban, amelyről a bevezető vers beszélt: látszólag „átnézve” azon, amire belül, magában megigézetten szegezi a szemét. A verszáró retorikus fordulatok tehát nem pusztán csak retorikus fordulatok. Úgy érezni, a költő egy kicsit leplezi is velük magát, a sebet — Illyés Gyula nem a kitárulkozó lírikusok közé tartozik; bizonyos fokok „szó-bújósdi” is ez, de túl a szavakon, a szerkezetben, a vers csontozatában. Tapintat is, hogy „mit ijedezenek a nők, — a gyerekek idő előtt?” Illyés Gyula egyik — nem egyetlen, általában nem is legszerencsésebb és legmeggyőzőbb — válasza ez a kérdésre, mellyel kénytelen-kelletlen birkóznia kell.

Vannak szerencsésebbek, meggyőzőbbek is. Ilyen például az *Elmaradók*, mely, bár vannak az *Új versek*ben nagyobb, sodróbb, mondandóval terhesebb darabok nem kis számban, épp olyan érett, teljes, felejthetetlen remeke ennek a kötetnek, mint az előzőnek a *Mohács* volt. Íme:

Egy-egy jópajtást, pályatársat,
 hogy földbe tettünk, — cmlenőben
 megnéztünk egy-egy régi sirt is
 a temetőben.

Mint pincszerből jöve,
 ha ide-oda is betérünk.

Egyre kevesebb lett, akikkel
 a temető-kapun kiléptünk.

S most úgy érzem, csak elidőztek,
 csak — szóra szó — ott alkonyultak,
 hogy végül is ott éjszakáztak
 a régi holtaknál az újak.

Kivételes telitalálat egy-egy ilyen vers egy költői pályán: a tágas, mély élmény és a tökéletes egyszerűség találkozásának ritka pillanata; pár sor, melyben jóformán minden benne van: a perc teljessége épp úgy, mint a költő tel-

jessége — itt például a jellegzetes illyési versszövé, a versmondatok megmegakasztó, közbevető bújócskáival, mintegy megcsomózó, váratlan tömörítéssel: „fogással”, mely oly félreismerhetetlenül vall Illyésnél a népi észjárásra.

És mindig szerencsésebbek, mindig meggyőzőbbek azok a versek, melyekben, mint a *Lánglehelő* végsorai mondják,

*sisterege érintkezik
bennem, és ime jólesik,
így együtt, élet és halál; —*

Azok a versek, melyekben a költő nem mondja ki külön záradékban a mondanóját, nem vonja le — néha mintegy „a gyöngébbek kedvéért” — a tanulságot, hanem magát az élményt adja, fejezi ki, közvetlenül, kommentár, áttételek, intellektuális párolások nélkül, fájdalmas és nyers pátozával; ahol nem a költő patetikus, hanem az élmény, s mind tartalmában, mind minőségében, mind sajátosan illyési, fojtottan izzó kifejezésében. Talán mindegyik előtt kell említeni a kötet egyik csúcs-versét, a *Don Juan megtérését*, melynél parázslóbb-keserűbb őszinteségűt, sístergőbb férfilírájút Illyés nem sokat írt, aztán a *Sebesülteket*, a *Tisztítótüzet*, vagy a *Csillaghullást*, mely egyszerre, meglepően fedeztetni föl az olvasóval, hogy az *Új versek* Illyés Gyulája valami messzi, titkos rokonság szálaival rokona — Vajda Jánosnak is (ahogy rokona itt-ott az utolsó verseit író, keserű öreg Ronsard-nak is); de épp így említeni kell a *Két éj között* páros szonettjét, az élet-halál problémát minden retorikus megoldásnál erősebben megfogalmazó és kifejező *Velencében-t*, a megintcsak vajdai emlékeket rebbentő szép *Örök berek* címűt, vagy a *Kháron ladikját*, melynek az „értők” számára külön zamatot ad, hogy benne bujkálnak, mint kivételesen érett gyümölcsben, a világlíra telt ízei, Du Bellaytól Cocteauig.

A kötet egyik érdekes, jó verse magáról a versírásról szól: arról, hogy a szemlélődésbe, töprengésbe egyszerre beüt a ritmus szívütemű „titkos morsejele”, s egyszerre verssé alakul a „gomolygás, kín és zavar”. A szívverésnek ez a jambus-lüktetése, sajnos, nem mindig válogató; nem mindig csak olyasmibe „üt be”, hanem megéri, hogy vers legyen belőle. Ott van például az *Átváltozott leány* erkölcsi példázata, vagy a *Köszönet* című szonett: a két tercina a legjobb Illyés-versek magasában van, a négysorosok viszont, a vers első fele, úgy hatnak, mintha egy versértő moralista prédikátor írta volna.

A versek többségében egyébként nyomon követhetni a költő fölemelkedését prózából, nem-költészetből a versbe, költészetbe; szemlélatomást eszében sincs — sajátosan „modern” módon — elmetszeni, eltüntetni a szálakat. De talán mégsem ez a folytonos, és sok esetben a vers menetében is ellenőrizhető valóság-közelség készíti rá az olvasót, hogy költői realizmusról beszéljen Illyéssel kapcsolatban. Inkább mondhatni realista költőnek versei változatos és gazdag valóságtartalma miatt. Amiatt, hogy a valóságnak önértéke is van Illyés Gyula szemében (s ez talán egyik „legmodernebb” vonása lírájának); nem csak „jelent”, hanem „van”, s a költő „objektívan” állítja elének: az ábrázolás minél nagyobb pontosságával azt, ami mindentől függetlenül, pusztán önmagában, „objektíve” szép. Ilyen — példaként — a *Páris, szerelem* középso részében a fecskecikázás rajza, ilyen *A zene szava*, a *Sziklaszál a vízben*, a *Tél felé*, vagy a *Nyárutó, pókok*, ahol a vers őszi képét az emeli föl, leginkább ami a legapórólékosabban, legpontosabban megfigyelt mozzanat benne: hogy a pókok „háló s kosárfenek-alakban” szövik hálóikat. A kötet egészében pedig ezek a valóságos, aprólékos, pontos megfigyelések is mélyebb távlatot kapnak, s amit fölületesen pusztá regisztrálásnak vélhet valaki, voltaképpen a „túl az innen” élményében élő férfi világ-leltározása, úgy, ahogyan a *Kháron ladikja* oly megragadóan mondja, erről a fordított nászútról:

*Hisz minden ugyanaz: az ég, az út, a táj,
épp csak — visszafelé!*

*Minden oly gyönyörű, sőt — titkosan — ahogy
elleng, még gyönyörűbb!*

*Olyanformán, mint a dallam attól, hogy ott
hagyja a hegedűt. (Rónay György)*

SZINHÁZI ÖRJÁRAT: Görög tragédiák Magyarországon. A magyarság nemcsak e hazába érkezése előtt jegyezte el magát a görögséggel, amikor mai délorosz tájakon áthaladva először a keleti rítusú kereszténység illeseit szívtá magába. Legősibb történelmi kincseink egyikén, a Pannonhalmán őrzött koronázási palástán is ott van a bizánci művészet ihlető bélyege. Aztán az első ránkmaradt világi drámánk is görög ihletésű: Bornemisza Péter Magyar Elektrája, amely ha törökvész nem száll reánk, éppen olyan kiröppenő csövája lehetett volna a magyar drámairodalomnak, mint Lope de Vega klasszikus kölcsönzésű darabjai a spanyol és Corneille spanyol kölcsönzésű Cidje a francia irodalomnak volt. Bornemisza és Balassi kezdeményezése azonban, amellyel az antik és a kortárs irodalom példaképeihez fordultak a magyar dráma kiművelése céljából, a nemzet élet-halálharcában megrekedt.

A görög dráma egy későbbi, szigorúbban irodalmi pontosságú fordításokat követelő korában azután főként Jászai Mari hatalmas orgánuma csalogatta magyar színpadra Szofoklész drámái remekeit. Elektrája oly országos hírt vert föl, hogy a századforduló idején Nagyvárad városa külön szabadteri színpadot építtetett, hogy ott is eljátszhassa Isten csillagos ege alatt élete Medea melletti legnagyobb tragikus szerepét.

A Vígyszínház fiatal és ambiciózus rendezői azután néhány éve a szabadteréhez sokban hasonló körszínház eszméjébe szerettek bele. A körszínház édes testvére az amfiteátrumi színpadi megoldásoknak, csak még a kör másik felébe is nézőket ültet, akik így többnyire csak a szereplők hátát láthatják ugyan, de kedvező akusztikai feltételek mellett a hangjukat azért hallhatják. A Körszínház kiállítási pavillonban startolt egy Szofoklész bemutatóval, majd a Jégyszínház sportmutatványokra épült helyiségébe költözött a nyár egy idejére. Athozta az előző évben is nagysikerű Euripidész produkcióját, az Iphigeneiát és új attrakcióként a legrégibb görög tragédia íróit, Ajszküloszt szólaltatta meg „Leláncolt Prométheusz”-ával.

Érdekes, hogy nemzeti irodalmunk újjáéledése idején, a XVIII. század végéfelé éppen ezt az ógörög drámát fordította le elsőnek Verseyhy Ferenc, Budán, 1792-es évjelzettel. Prométheusz az örök emberi lázadás és kielégületlenség drámája, talán ezért vonzódott annyira hozzá a lázadó érzelmű pálos szerzetes, akit, mint a Martinovics-társaság tagját, 1795-ben halálra is ítélték és a bizonytalan időre változtatott büntetésből nyolc évi brünni, gráci és kufsteini várfogságból enyhébb szobafogság maradt csak meg későbbben a számára, hogy prométheuszi indulatai soha le ne csitulhassanak. S ő, aki annyi szép évét senyvedte el bilincsekben: „Lebilincselte Prométheusz”-a savaival jagongta el a szívében háborgó bűt és bánatot. Prométheusz az emberek iránti szánalomból lopja le a tüzet az égből, száll szembe a pogány isten-világ fejének, Zeusznak haragjával és szenved el forradalmi tette következményeit. Az öskinyilatkoztatás sok lappangó részlete ott kísért a görög tragédiáirók műveiben, Antigone majdhogynem keresztény parancsra temetetti el el-nem-temetésre ítélt testvérbátyját, mint ahogyan már-már keresztényi részvétből kíséri vakká lett atyját Kolonosba. Azok a kinyilatkoztatások azonban, amelyeket az emberiség az egész világ birtoklására, a szférák régióinak végső határáig való kikukutatására és bekebelezésére kapott, nem öröklődtek át a görögökre. Ajszkülosz is dühöd, irigy istennelkel harcoltatta meg Prométheuszt, akik inkább az emberi nem kiirtására, semmint megváltására és fölemelésére törekednek. Ezek az antropomorf istenképzetek csak a pogányság eszmévilágát tükrözik, úgyhogy Ajszkülosz Prométheuszának lázadását sem úgy kell mai szemmel elképzelnünk, mintha az valódi istenség ellen irányulna, hanem inkább úgy, mint a lánglelkű, istenadta tulajdonságú emberét, aki korát megelőzve és sokkalta különbnek bizonyulván annak átlagánál, földi hatalmasságokkal, konzervatív erővel és szűklátókörűséggel száll szembe és a „sok lúd disznót győz” közmondásos fátumán át bilincsbe és béklyóba veretük.

Közel kétszáz esztendővel az első magyar fordítás után tehát színpadon is meglevenedhetett Prométheusz históriája, magyar színpadon s egyben egy kétezeröttszáz éves dráma bemutatóján vehettünk részt. Sajnos azonban „A leláncolt Prométheusz” csupán az első része egy elveszett trilógiának, amely nem vészelte át oly szerencsével a múlt évezredek, mint az Oreszteia épen

maradt drámai hármasa. Ez a rész mondhatni csupán expozíciója a későbbi drámai történeteknek, szélesebb alapozású gúla tartókövei vaskosítják idomait, hiszen a görög művészeknél oly meghökkentő szimétria csak a teljes egészhez mérten tűnhetne szemünkbe és a teljes mű sajnos elveszett. Bármily nagy remekmű tehát maga ez a töredék, töredék voltánál fogva nem igen alkalmas egész estét betöltő színpadi előadás céljára. Érezték ezt a darab színrevitelezői is és Devecseri Gáborral, a görög költészet oly sok babérrel rendelkező fordítójával írtak hozzá formabontó, Calderont, Shelleyt és Adyt is idéző előjátékot. Maga az oratóriumszerű előadás a frakkos Prométheusszal, Okeánosszal, Hermésszel és Hephaisztosszal lenge leplekbe burkolt, görögös viseletű Iriszeket és Io-kat, azaz karvezetőnőket állít elébünk az ovális körszínház nézőterére. S miután a formabontás eltökélt célpont, Devecseri Gábor előjátékában Prométheusz is és Okeánosz is, de meg az Erő és az Erőszak is vállalják a konferanszié szerepét, magyarázzák magukat és Calderont, Shelleyt és Adyt és még sok minden nem egészen ide tartozó dolgot. Hát kissé erőszakolt megoldás ez az elveszett trilógia hiányzó részeinek pótlására. Szerintünk adódott volna harmonikusabb megoldás is. Rövid tudományos bevezető után, amit a ma embere adott volna elő mai eszmévilágunknak megfelelő rávilágításokkal, úgyis Liszt Ferenc évében járván, előadhatták volna a múlt század legnagyobb magyar zeneszerzőjének Prométheusz című szimfónikus költeményét, amelyben az egész prométheuszi probléma mindenkinek érthető zenei hangzatokon szólt volna hozzánk.

Nodehát nem állíthattak a Körszínház kicsinyke orkeszterébe egy egész szimfónikus zenekart. Nem is ezt kívántuk volna. Párizsban is, Leningrádon is láttam lemezjátszó színházakat és hangversenytermeket, a leningrádi pláne éppen körszínház formájú volt. A Puskin Színház melletti parkban, mint valami varázsdobozból szállt a dallam, de a körépületnek semmiféle bejárata, színházszzerű kijárata a park felé nem volt. Viszont zeneileg egészen heterogén dallamok szűrődtek ki időnként a zöldre festett deszkafalak mögül és én nyomozni kezdtem, miféle színházépület ez. A végén kiderült, hogy lemezjátszó hangversenyterem, amelynek a Nyevszki-prospektről van a bejárata és színházi előadásokhoz szükséges hátsóépítmények nem is szükségesek hozzá, mert a sokszázfőnyi publikumot egyetlen hangszekrény szórákkoztatja. Mi is megelégedtünk volna a Leláncolt Prométheusz előadásának keretében formabontóan megfelelő hanglemezi előadással, ha Liszt Ferencnek, a magyar zseninek hangzatainál ajzódhatunk föl Aiszkülosz megmaradt verssorainak élvezetéhez.

Az előadás azonban kezdeti elhibázottsága mellett is szolgált művészi szenzációkkal. Bitskey Tibor, egyik legtehetségesebb fiatal színészünk, a Prométheusz sziklagörgető panaszaival át tanult meg klasszikus színpadi nyelven beszélni. Míg dikciója ezelőtt sokszor hadarásba zavarosodott, vagy éppen ennek következtében kifult, most megtanulta a művészi ökonómiát hangja használatában. A hatalmas, majdnemhogy monológyszerű szöveg természetes könnyedséggel és a lebilincseltséghez méltó szenvedéllyel szólal meg szájáról s egyben biztosít bennünket arról, hogy Prométheusza után Hamletet, Romeot, vagy később Adámot is eljátszhatja.

Kohut Magda is sikerrel küzd le a több ezer éves szöveg nyelvtani buktatóit. Io-t játssza, Zeus másik áldozatát, akit a görög mitológia tanúsága szerint tehénre változtatott az isteni harag. Nos, ő legalábbis szarvasünő volt ebben a szerepében, vagy szarvasgim. Két fiatal színész csiszolódott tehát nagy klasszikus szerepek hordozására ebben az előadásban s már ez is elég lenne a „Leláncolt Prométheusz”-produkció pozitív mérlegének méltatására. Az előadás nyereség oldalához tartozik azonban a köztudatban még kellően nem értékelte két fiatal színészünk produkciója is. Prókai István eddig rövid pesti pályafutása alatt mindenegyes szerepébe belopott valami egyéni ízt, amiért azután minden egyes alakítása emlékezetessé vált számunkra. A „Rágalom Iskolájá”-nak szemtelen angol inasa éppúgy, mint a „Háború és béke” verbő katonatisztje, az Iphigeneia sebeslábú hírnöke vagy Aiszkülosz drámájában az „Erő” elvont szerepe. S ugyanígy tör egyre nagyobb volumenek felé Nagy István, szürke és másoktól is hordott nevének ballasztjával a külön megjegyezhetőség, sőt számontarthatóság fönttartott helyű elismeréséig. Szerepe szintén

elvont volt, az „Erőszak” alakját kellett megszemélyesítenie frakkban, oratóriumszerűen mérsékelt mozdulatok közepette. S mégis átfutóttan az „Erőszak” volt. Föltehető volt eddigi szerepei nyomán, hogy a maszk segítette emlékezetessé tenni egy-egy alakítását. Most nem volt maszkja, sőt elvont alakot kellett a görög elképzeléstől idegenül frakkban megszemélyesítenie. A kritikusnak öröme szerepét szolgál, ha ilyen választóvízbe mártogatva ismerheti meg, mi a nemes érc és mi a hamisítvány.

A karvezetőnk közül Petur Ilka nemes, habár még kissé modulálандó páthoszá és Gurnik Ilona érces csengésű dikcióját illeti dicséret. Mádi Szabó Gábor Hephaisztosza ökölbesorított erejű összefogottságával lepette meg, Kiss Ferenc hibridált Okeánosza pedig jelentősebb szerepet esdekelt elmondója számára.

Nem mehetünk el szóltanul az idén is fölújított Euripidész dráma körszínházi fokozódó sikere mellett sem. „Iphigeneia Auliszban” Euripidész óta izgató témája a világirodalomnak. (Goethe maga ötször is átírta, áthangszerelte Ifigeniáját.) S közben a szereplők és rendezők Görögországba rándultak, legalábbis Váradi Hédi és Kazimir Károly személyében és az előadás az idei szezonra megérett, kiteljesedett. Elsősorban mégis Sennye Vera sebes nyílként célba találó, magasrőptű és remek dikciójú Klütaimnesztráját kell elismernünk. Mádi Szabó Gábor Agamemnona eszközök nélkül volt nagyvonalúan egy köből faragott. Váradi Hédi Iphigeneia alakjában törekény volt és szűzies, gesztusaiban leegyszerűsödött és mégis közel a nagyvonalúsághoz. A szerep egyik kis alakításával találkozván Görögországban, az idős színész nő azonban végigmérve a fiatal pályatársat, azt mondotta róla, hogy túl fiatal még ehhez a szerephez. Az örök Julia probléma bukkant föl tehát újra, hogy a tizennégyéves veronai leányzót legjobban negyven év körüli színésznők tudják alakítani. Mme. Pitoeff, hét gyermek anyja is úgy alakította a korban nem sokkal idősebb szent Johannát, hogy gyermekeinek sora majdnem betöltötte a színházi nézőtér első sorát. Tavalay az Amphytrion különböző korokbeli változatait láthattuk a Körszínházban. Szívesebben vennénk, ha jövőre külön-külön előadásokban egymásután láthatnók Euripidész és Goethe Iphigeniáját, ahol a kétféle fölfogás színpadi érzékeltetése kitűnő alkalmat adna Váradi Hédinek tehetsége eddig rejtett értékeit is megcsillantani.

Kiváltak még alakításaikkal az előadásból többen is. Gurnik Ilona klasszikusan mondja Artemisz szövegét, Nagy István maga az „öreg szolga” és Lőte Attila ambiciózus Akhilleusz. Prókai Istvánnak néhány mondat is elég, hogy igazi gyorslábú hirnökként jelentse a vészhirt: Iphigeneia anyjával Auliszhoz érkezett. Köszönet tehát a fordítóknak, Deveseri Gábornak és Trencsényi Waldapfel Imrének az antik szövegek mai tolmácsolásáért és a lelkes Kazimir Károlynak, hogy évről-évre színpadra harcolja kedvenc görög klasszikusait. Kérjük azonban, hogy a klasszicitás „modern” apostoláról, Goethéről sem feledkezzék meg. (Possonyi László)

KÉPZŐMŰVÉSZET. Tíz fiatal szobrász közös kiállítása a Műcsarnokban. A kisméretű szobrok, domborművek, plakettek, rajzok között feltűnést keltettek meglepően nagy számukkal és terjedelmükkel az állami megbízásra készült, illetve tervezett emlékművek. A mai induló művész nincs már magára hagyva, intézményesen támogatja, foglalkoztatásáról gondoskodik a közösség. A kiállított művek nagy technikai felkészültségről, alkotói tehetségről tanúskodnak. Nem akarjuk azt állítani, hogy túlnagy és pazar feladatot kaptak a fiatalok, bár kétségtelen, hogy ezek megvalósításához az invención kívül nagy gyakorlat, érett tudás kell. A monumentális ábrázolás hatalmas erőpróbát kíván, hogy a gondolat, a kifejezés a nagy mérethez méltó szuggesztivitással hasson. — Kucs Béla kiválik a kisplasztikában („Csemete ültető”, „Leányka virággal”) és erőteljesek nagyméretű kompozíciói is. Legértekebb a „Szomjú-ság” című darabja, egyben a kiállítás talán legszebb, körnézetben is egységesnek ható alkotása. Témája örök. Az üdítő, tisztító forrásvíz utáni sóvárgás az előrehajoló nőalak arcán: szimbólumként hat. „Hódmezővásárhelyi emlékmű”-vében az osztályharcot jelképező két viaskodó férfialakja formailag megkapó látvány, az eszmei tartalom azonban nem domborodik ki. Ez az egyensúlyhiány

formai kivitelezés és tartalmi megfogalmazás között, kisebb-nagyobb mértékben általában észlelhető a kiállított emlékművekénél. Olyan nehézségek áthidalásáról, olyan problémák (pl. „proporció”) tisztázásáról van itt szó, amihez a sok időt felemésztő tapasztalatszerzés és az elmélyedés nélkülözhetetlenül szükséges. *Segesdi* Györgyöt forrongó tehetsége — a nagyalakos, szimbolikus tárgyú kompozícióknál szertelenségre ragadta („Szegedi emlékmű”, „Prometheus”) — viszont higgadt és sikerült alkotás a sajátos eljárással, hegesztett lemezek felhasználásával készített „Fidel Castro” fejszobor. — A legtöbb megbízás kivitelezője, *Kiss István*, mindjárt úgy indul, mint csaknem kiforrott művész, aki-nek csak csiszolódnia kell. Veszületett adománya, hogy biztonsággal teszi magáévá nagy elődök különböző stíluseredményeit; mintha zökkenő nélkül folytathatná ott, ahol mások sikereket értek el. Ez az adomány nagy előny, mert símán onthatja nagy és kis műveit, köztük olyan értékes szobrokat is, mint a most felavatott „Dózsa-emlékmű”, vagy a „Fiú gyermekkel” című kompozíciója, amelyet egy óvoda elé tervezett. — *Kalló Viktor* együttérző fogékonyságát éles megfigyelő szem támogatja. Álló leányalakjában azonnal ráismerünk a mai munkáisleánytípusra: öntudatosan egyenjogú, elszántan küzdő a magatartása, megriaszthatatlan és mégis nőies, gyöngéd, alkalmazkodó. — *Konyorcsik János* érdeklődése megoszlik a portré és a kompozíció között. Ha szívósan kitart a portré mellett, a külső hasonlóságon túlmenően törekednie kell a belső képmás visszatükröztetésére is. Van egy nagyobb kompozíciója, a „Vízbelépő”. Nőalakzatának beállítása, a fejtartás, a mozdulat, ahogyan felgyúri a szoknyáját és elvastagodó lábaival már a vizet érzékelteti — vizuális, festői szemlélő-alkatra vall. — *Nagy Sándor* lassan érlelődő tehetsége a kisplasztikában talál igazán magára. Ha ma még ingadozó rajztudását tökéletesíti, természetes őszintesége nehézkesség nélkül nyilvánulhat meg. — Ifjabb *Szabó István* még nem mutat határozott irányt, kísérletezik. Érzéke van a stilizálás iránt („Petőfi melliszobor”) és fogékony a báj és kedvesség megcsillantásában, („Lány almával”). — *Mészáros Dezső* beéri a szerényebb, igénytelenebb témák megbízható kidolgozásával. — Végül, *Kovács Ferenc* és *Mészáros Mihály*, mindketten habozás nélkül vállalhatják hivatásuknak a portré művelését. *Kovács Ferenc* áhítattal véste ki édesanyja arcvonásait, a feleségéről készített portréja pedig már bekerült a Nemzeti Galéria gyűjteményébe. A legjobban úton halad, hogy népszerűsége tegyen szert. Erőssége az élethű ábrázolás, a külső hasonlóság hűvösen pontos megőrzése, a szembeszökő jellemvonások érzékeltetésével. *Mészáros Mihály* szoborarczásain tökéletes az összhang a külső, a látszat, az érzékelhető felszín látványosság és a szemmel nem látható, belülről kihámozott jellemvonások között. Portréi ezért szépek. Az esztétikai igénye azonos az igazságszeretetével és vésője alatt a rút is, mert felfedi mély titkát, szépnek hat.

(*Haitz Géza*)

* * *

Szovjet-Baltikum grafikája. A Szovjetunió és Magyarország közötti kulturális csereegyezmény keretén belül rendezte meg ez év nyarán a Szépművészeti Múzeum a Szovjetunió balti köztársaságainak — Észtországnak, Lettországnak és Litvániának — grafikai kiállítását, amelyen — a „grafika” kifejezés eredeti értelmében — csupán sokszorosított művek: rézkarcok, fametszetek, linóleummetszetek, kőrajzok, stb. szerepeltek. A kiállítás egészére a témák és technikák gazdag változatossága, és a művészi megvalósítás finom gondossága volt jellemző. A feudális világ, a görnyedő és lázadó jobbágyok, az 1863. évi lengyel felkeléssel egyidejű litván szabadságharc, Tallin és Riga középkori sikátoros és zengő városrészei csakúgy megjelennek a lapokon, mint a hitleri német hadsereg ellen fegyvert ragadó hazafiak küzdelme. Sok művész választotta a mai balti élet, a szocialista társadalom jelenségeinek és embertípusainak megőrkítését. Számos grafikust ragadott meg az elemekkel küszködő ember erőfeszítése, a tengeri halászok és tutajosok kemény munkája. A szocialista realizmussal nem ellentétes forradalmi romantika fejeződik ki e művekben.

A kiállított többszáz alkotásból a néhány legkiemelkedőbbre rámutatni: nem könnyű feladat. A litván művészek közül *Brone* öregasszony-portréja és *Birute* „Temető” c. munkája voltak a legemlékezetesebbek, s *Ljaonasz* nagyméretű hidegtű-karca: templom előtt gyülekező jobbágyok. A lett *Adamovics*

Szergej a „Bűn és bűnhődés”-hez készített szép Dosztojevszkij-illusztrációkkal szerepelt. Legbősegebb (és talán legszínvonalasabb) az észtek kollekciója volt. Öröm volt megismerkedni Bach-Lijmand művészno színes monotípiáival. Gyengéd női arcai, alakjai, a mi Szőnyi Istvánunkra emlékeztető lágy koloritja azt az optimizmust fejezi ki, amit Babits így fogalmazott meg: „Hiszek abban, hogy élni érdemes...” Okasz Avald egyik munkáját említsük végül meg. Ezen a rotterdami kikötő látható, az előtérben Oszip Zadkinenak, az orosz származású, Franciaországban élő nagy szobrásznak híres emlékművével, amely a holland kikötőváros népének a második világháború alatti megpróbáltatásait — s egyben az életbe és a szabadságba vetett hitét — szimbolizálja. Zadkine szobrának a békét hirdető mondanivalója úgy látszik, mély benyomást gyakorolt az észti mesterre, akiből németalföldi tanulmányútja e gyönyörű grafikai alkotást csíholta ki.

Egy vidéki kiállítás. Esztergomban érdekes kezdeményezés történt: a Balassa Bálint Múzeumban megrendezték a helybeli magángyűjtemények válogatott darabjainak kiállítását. Életrevaló gondolat ez, amelyet Budapesten és másutt is követni lehetne, hiszen nagyon sok szép — sokszor muzeális értékű — műalkotás, a magánlakások falai közé zárva, a nyilvánosság számára hozzáférhetetlen. Viszont a tulajdonosok bizonyára beleegyeznének abba, hogy néhány hétre lemondjanak szeretett műtárgyaikról, mint ez Esztergomban is történt, ahol Derkovits Gyula fiatalkori remek önarcképét, Ferenczy Béni és Noémi, Uitz, Czöbel, Egry, Barcsay, Borsos Miklós, a nemrégiben Kossuth-díjjal kitüntetett debreceni festőművész: Holló László, Gadányi Jenő s mások festményeit, akvarelljeit, kispasztikáit láthattuk. Egy ilyen kiállítás többféle szempontból is hasznos. Hozzájárul a giccset és a nemes művészetet még sokszor összetévesztő rétegek felvilágosításához, s új műbarátokat, műgyűjtőket is nevel, tozozor. Hiszen kiváló élő művészekről egy-két rajzhoz, vázlatához, kisebb műhöz hozzájutni ma már a legtöbb ember számára nem elérhető.

(Dévényi Iván)

ZENEI JEGYZETEK. (Mathia Károly halálára.) Harmadikos-negyedikes lehettem akkor a piaristáknál. Napjaim — „hála” a fenyegető matematika és fizika óráknak — félelmetesen torlódtak egymásra. Kedden és pénteken azonban mégis szívesen vállaltam a sinusokat, cosinusokat, nulladik hatványokat, de még a forgó-mozgást is. Kedden és pénteken énekpróbánk volt. Ma is csak tisztelettel és elismeréssel emlegethetem Maklári tanár úr nevét, aki ezeken a próbákon erejét megfeszítve terelte helyes irányba kamaszosan mutáló hangunkat és botladozó hallásunkat. És amikor ez végképp nem sikerült, kétségbeesetten tekintett az égre. És Mathia Károly, a felejthetetlen Karcsi bácsi ilyenkor is csak mosolygott. Szerényen meghúzódva állt az ajtóban, fogta elmaradhatatlan aktatáskáját és mosolygott. Sokszor mondogattuk egymás között, hogy ha a keresztény optimizmusról szobrot emelnének, biztosan róla mintáznák.

Amikor azonban az O, pater, parvulorum-ot próbáltuk, megismertük Karcsi bácsi másik énjét is. Egy ideig hallgatta gyarló próbálkozásainkat, aztán egyszer csak letette az aktatáskát, közelebb jött és elkezdett magyarázni. Sosem felejttem el ezt a jelenetet. Beszélt, gesztikulált és hirtelen meglevenedtek az elvont éneklőhangok. Odavarázsolta elénkbe Kalazanti Szent Józsefet, a barokk Rómát, az első piarista szerzeteseket és az első diákokat. Nem ének volt ez már, hanem imádságos történelem. És ez a varázslat azóta sem szakadt meg. A Gimnázium mai diákjai alighanem ugyanebben a szellemben éneklnek himnuszukat. Hisz Karcsi bácsi biztosan nekik is elmondta. Akieknek pedig már nem tudta elmondani, továbbadjuk mi, öreg diákok. Aki még az ő mély-meleg hangjára, csillogó szemére és szelíd mosolyára emlékezünk. Mert emlékezünk.

A Tudományos Akadémia népszerűkutató csoportjának volt munkatársa, bölcsészdoktor és főiskolai tanár volt. Mi, diákok, mindezt sosem sejtettük. Nekünk mindig csak Karcsi bácsi volt, a szférák zenéjének egyik előéneke. És ezentúl is, valahányszor valami nagyon szépet, fejemelőt hallunk, alighanem egytől-egyre a pódium egyik eldugott sarkába lesünk majd. Mert Mathia Károly most is ott áll, fogja a táskát és mosolyog. Hiszen ő már hallja a szférák zenéjét...

(A hangversenyévad után.) Pernye András, a kitűnő zenekritikus sommázza ezzel a címmel az 1960/61-es hangversenyévad legfontosabb eredményeit és hiányosságait a Muzsika augusztusi számában. Véleményünk majdnem mindenben az övével azonos, csupán néhány ponton szeretnők kiegészíteni megállapításait.

Pernye kétségtől helyesen látja, hogy a tavalyi évad, különösen az első időszakban, a Budapesti Zenei Hetek idején, bővelkedett nagyszerű zenei eseményekben. Ferencsik János pompás hangversenye, majd a Virtuosi di Roma kamaragyűjtés és a Moszkvai Kamarazenekar hangversenye a legmagasabb igényeket is kielégítette, de elismerést szerzett Helmut Koch, a neves német oratóriumkarmester és Maria Grinberg szovjet zongoraművész is. A biztató kezdetet azonban némi visszaesés követte. A nevesebb hangszeres vendégművészek hiába próbálták betölteni a Hangversenyzenekar külföldi vendégszereplése nyomán keletkezett űrt, Pia Sebastiani és Jörg Demus kivételével majd mind csalódást okoztak. A MÁV-Szimfónikusok adtak néhány kitűnő koncertet, de a többi bérlet nem tudta megmozgatni a közönséget: egyedül a Dalkoszorú estjei vonzottak telt házat.

Egyetértünk Pernye Andrásal annak megítélésében is, hogy a zenekari hangversenyek színvonala az előző hangversenyévad óta valamivel csökkent. Hozzátehetjük, hogy akadt néhány kifejezetten gyenge produkció, különösen az évad végén, amikor a Hangversenyzenekar már nem bírta a nagy megterhelést. Örömmel értesültünk azonban a cikkből, hogy a Rádiózenekar elfoglaltságából a jövőben több pódiumszereplésre is futja. Örülünk ennek, hiszen a Rádiózenekar egész évben kiegyenlítettebb, megbízhatóbb teljesítményt nyújtott, mint a Hangversenyzenekar, amelyik „nagy” szerepelek után olykor egészen gyengén működött. Pernye ugyan nem említi, de valószínűleg ő is szívesebben hallaná a Filharmóniai Társaság Zenekarát az — Erkel Színházban. Mióta a társulat kizárólagos székházát az Operába tette, csökkent hangversenyeinek népszerűsége. (Ehhez alighanem az is hozzájárult, hogy az Operaházba szóló bérletek ára jóval drágább.)

Évad végén néhány kiváló vendégművészt üdvözölhetünk: a felejthetetlen Dietrich Fischer Dieskau, Czerny Stefanskát, Jevgenyij Malinyint és Robert Casadesust. Egyébként a többi vendégművész nem váltotta be a szerepléséhez fűzött reményeinket. Ez lehetett az oka annak a jelenségnek, hogy némelyik bérleti estről a bérlek egy része bizalmatlanul elmaradt. Gyenge külföldi vendégkarmesterek helyett gyakrabban kellene szereplési lehetőséget adni például Blum Tamásnak, Rubányi Vilmosnak, Paulusz Elemérnek. Szívesen hallanók gyakrabban a vidéki zenekarokat és énekkarokat, amelyek a fővárosiakkal legalábbis egyenlő szinten vannak.

A műsorpolitikával kapcsolatban mi is csak elismeréssel és örömmel helyeselhetjük a magyar művek pártfogolását. A hazai zene kiművelése terén a Filharmónia kiváló munkát végez. Az elmúlt év jelentős terméséből kiemeljük Szerfvánszki, Kurtág, Szelényi, Sáradi és Láng István műveit. De talán az említett művek bemutatójánál is jelentősebb a vidéki és peremvárosi zenei élet fejlesztése. Impozáns számokat lehetne felsorakoztatni arról, hány hangversenyt tartottak munkás-városokban és falvakban, valamint arról, hány hallgatójuk volt ezeknek a hangversenyeknek. Az elmúlt évadnak talán ez volt a legjelentősebb eredménye és egyben ez az eredmény a Filharmónia legnagyobb dicsérete.

Mi is hiányoljuk azonban az elhangzott művek sorából Webern, Berg, Schönberg, Stravinsky és Hindemith alkotásait. (Alban Berg Wozzeck c. operája például, amelyről lapunkban is írtunk, Európa majd valamennyi operájának állandó darabja.) Szerintünk Prokofjev alkotóművészete is nagyobb figyelmet érdemelne, annál is inkább, mert az idei jubileummal nagyon mostohán bántunk. Hiányoljuk Bach valamelyik passiójának előadását. Örömmel hallanánk újra Honegger-Claudel Johanna a máglyán c. oratóriumát, amely alkotóinak legjelentősebb műve. Nem ártana felújítani Brahms Német Requiemjét és Mendelssohn valamelyik oratóriumát. Évek óta nem hallottuk Beethoven Missa Solemnisét, Bach jelentősebb kantátáit és szvitjeit, valamint Vivaldi csodálatos Dixit Dominusát, amelyik Angelo Ephrikian távozása után méltatlanul elfelejt-

tődött. De, hogy a modernebbekről is szóljunk: hiányzik Janaček Ó-szláv miséje, Dvořák Stabat Mater és Kodály Budavári Te Deuma. Természetesen, tisztában vagyunk azzal, hogy mindezt azt igényt nem lehet rövid évek alatt kielégíteni, némelyik mű előadását azonban zenei életünk tekintélye is megköveteli (elsősorban a Budavári Te Deumról, a Missa solemnisre és Bach valamegyik passiójára gondolunk).

Jelen sorok inkább csak az elmúlt évad negatív vonásait emelték ki. Ez azonban nagyrészt érthető. Hiszen a nagyközönség zenei igénye és műveltsége évről-évre növekszik, s ezzel hangversenyéletünknek is lépést kell tartania.

(Károlyi-kerti hangversenyekről — röviden.) Komor Vilmos és Jevgenyij Malinyin estje egy nagy élményt és egy csalódást hozott. Élmény volt Rachmaninov e-moll zongoraversenyének poétikus tolmácsolása és kristálytisztá kísérete. Igen gyenge volt Richard Strauss Rózsalovag-szvitjének előadása. (Pedig ezt a művet telt, tömör hangzása szinte predestinálja szabadtéri előadásra.) Nagyon tetszett ugyanezen a hangversenyen Komor Les Preludes-felfogása. Kár, hogy a zenekar még ilyen ismert és ünnepi művet is meglehetősen gyengén játszott.

Bővelkedett szép pillanatokban Fejér György és Kovács Dénes estje. (Utóbbi Beethoven Hegedűversenyének tolmácsolásával jeleskedett.) Fejér György különösen Mendelssohn Skót-szimfóniájának lassú tételében érezte egyéniségének lirai vonásait. A Hangversenyzenekar ezúttal hibátlanul szerepelt, csupán a fafúvósok ingadoztak néha-néha.

A nyári évad egyik legszínvonalasabb hangversenyét hallottuk Németh Gyula zenekari estjén. (Komlós Péter is kitűnően játszotta Kabalevskij hegedűversenyét.) Csajkovszkij Olasz capricciójában ugyan nem tudtuk feledni a mű szervi jelentéktelenségeit, mindazonáltal meglepetten és örömmel nyugtáztuk a fúvósok kitűnő játékát (pedig elég hideg is volt!). Szünet után aztán Dvořák Új világ szimfóniájának felfedezésszerű előadása következett. Revelációként hatott Németh Gyula tolmácsolása, akinek szuggesztív mozdulatai nyomán a Hangversenyzenekar is hibátlanul, nagyszerűen játszott. (Csupán az első oboa vétett egy kis gixert.) Mind a kitűnő karmester, mind a zenekar megérdemelte a közönség üdvözlőváltását. Reméljük, hogy gyakrabban hallunk majd Németh Gyula tolmácsolásában romantikusokat! (Rónay László)

FILMEKRŐL. Warrenné mestersége. Régen elindult és máig véget nem ért vita folyik arról, helyes-e, sikerrel járhat-e regénynek vagy színdarabnak adaptációja filmre. Természetesen általános szabályt nehéz itt felállítani, mert vannak kiválóan sikerült átalakítások és vannak — és ezek vannak többségben — kevésbé vagy rosszul sikerült adaptálások. Állapítsuk meg mindjárt, hogy Bernard Shaw világhírű színművének, a Warrenné mesterségének nyugatnémet adaptációját a jól sikerültek közé kell sorolnunk. Shaw az 1890-es évek végén írta a Warrenné mesterségét és a darabot a magyar közönség a Vígyszínház 1909-i előadásából ismerte meg. A darab azóta sokszor szerepelt a magyar színházak műsorán, a közönség széles rétege előtt ismert. Éles társadalmi és erkölcsi bírálata, a shawi szellem ragyogó sziporkázása és nem kisebb részben a kitűnő magyar művészek alakítása mindig nagy sikert hozott számára. A nemrégien bemutatott film összehatása lenyűgöző. A rendezés elsősorban is a film lényegére, az objektivitásra, az életközelségre törekedett. Mellőztek minden szétदारabolást, montázst, a lényegen túlmutató szimbolizálást. Sem „hatásos” tájfelvételeket, sem beiktatott „látványos” jeleneteket nem látunk. A filmrendezés ezúttal a nyugodt, lecsiszolódott előadás nemes stílusával és hitelességével ért el maradandó hatást. Ragyogó színészi alakításokat látunk; a főszerepekben jó a szinkron is, több mellékszereplő beszédtechnikája azonban a magyar szöveg előadásában bántóan szürke, iskolásan hangsúlyozatlan. (Természetesen a filmet kényes témája miatt a fiatalok számára nem ajánljuk.)

Feltámadás. Tolsztoj halhatatlan regényéből a világhírű rendező: Renato Castellani forgatókönyve alapján készült ez a színes nyugatnémet—olasz—francia közös produkció, amelynek bemutatása idej filmévadunk kiemelkedő eseményének számít. A tolsztoji mű drámai levegőjét és mindemellett romantikus költőiségét maradéktalan hűséggel adja vissza a rendezés művészete és a fő-

szereplő nagy színészegyéniségek ihletett jellemábrázolása. Maszlova, a nyilvános házban élő, majd Szibériába deportált orosz lány és Nyehljudov herceg megindító szerelmi regényét állítja a középpontba a rendezés. Az érzelmek viharzásának és a bonyolult lelki megrázkódtatások bemutatása finomságában mutatkoznak meg a film különleges értékei. Maszlova — úgy érezzük — nem az orosz lány többé, hanem a szerelmes nő látnoki lényege, egyetlen típus alakjába sűrítve az egész női nemet. A herceg alakja, jelleme is, szimbólummá emelkedik, a rendezés sugallata rádöbbsenti a nézőt: a herceg börtönélményeinek hatására már nem csupán a lánnyal szemben elkövetett véték akarja jóvá tenni, hanem vezetni akar osztályának az orosz néppel szemben elkövetett súlyos bűneiért. A lélekrajz és a részletmegfigyelések finomsága mellett ki kell emelnünk azokat az élményeket, amelyeket a századforduló orosz társadalmának, az orosz nép élete atmoszférájának visszaadásával nyújt a film. Megelevenedik a főurak, duzzadt erszényű kereskedők tobzódó élete és azzal ellentétben, mint szörnyű vízió felvonulnak a börtönök, a rabkórház, a rabszállító vonat, a szibériai deportáló-telep rémalakjai. Döbbenetes hatású és a fotográfálásnak is mesteri teljesítménye az a kép, amely a deportáltak menetének lassú vonulását mutatja be a vihartépte szibériai hómezőn. Szólnunk kell végül a hívó ember számára megható élményt jelentő templomi képek rendezésének gondosságáról. A husvéti feltámadási szertartás a deportáltak telepének templomában, a film legmegindítóbb jelenetei közé tartozik.

A macska kinyújtja karmait. A francia film nem könnyed vígjáték, bár címéből talán erre következtethetnénk. A náciizmus franciaországi végnapjaiban, ebben a szenvedésektől átjárt időszakban játszódik le, amikor a reményesség még nem csillant föl és az ellenállási mozgalom elkeseredett harcát vívta a megszállókkal. A macska egy fiatal francia partizánlány fedőneve, akit egy náci orvos szuggerációval a németek szolgálatába akar kényszeríteni. A film azonban meglehetősen zavaros és komplikált magyarázatokba bonyolódik a különleges lélektani próbálkozás megértése érdekében. A jelenetek itt meszterkeltek, erőszakoltak és a lélektani finomság és megfigyelés helyett a ponyva izgalmaikhoz állnak közelebb. Más jelenetekben is tapasztaljuk ezeket a hatás vadászó trükköket, amelyek lerontják az összhatást. Erdeme azonban a filmnek, hogy felvillantja a francia ellenállók küzdelmének néhány megrázó jelenetét.

Az utolsó ösztűz. A háború vérzivataros napjait idézi fel döbbenetes realitással a szélesvásznú szovjet film. A rendező Szaakov a fényképszerűség jól alkalmazott képhatásaival ábrázolja a frontéletet, a lövészárkokban átélt idegtépő napokat. Az éjszakai felvételek, az ágyútűz és a rakéták villogása, a tankokból feltörő lángok, a gépfegyverek ugatása és gránátok vijjogása háttorzonogató valóságossággal érzékeltetik a háború borzalmait. Egy katonaszerelem romantikus fejleményei és tragikus befejezése adja meg a költői háttérrel a nagyhatású filmnek. A befejező rész szimbolikusan arra utal, hogy a háború vérzivatarára elmúlt, újra indul a békés élet és él emlékezete azoknak, akik életüket áldozták a béke megvédéséért. (*Ujlaki Andor*)

THOMAS MANN ÉS KERÉNYI KÁROLY LEVELEZÉSE. Minden bizonynyal hálával fogadja a szellem világa *Kerényi Károly* elhatározását, hogy *Thomas Mann* beleegyezésével kiadta a kettőjük közt 1934. január 27-étől 1955. június 28-áig váltott leveleket (Thomas Mann — Karl Kerényi, *Gespräch in Briefen*. Rhein-Verlag, Zürich, 1960, 222. old.). A levelezés, érthető okból, hisz Kerényi 1943-ban még Magyarországon tartózkodott, 1941 őszétől 1944 végéig időlegesen szünetelt. Ezután tovább folytatódott a német író haláláig.

E „beszélgetés” anyagát eredetien nem szánták a nyilvánosságnak. Tán ez is az oka, hogy a hangja mindvégig keresetlenül őszinte s feszlten. Nem okvetetlenkedik benne a feszes ünnepiesség az élet bensőséges melege nélkül. Ellenkezőleg: friss és meggyőző. Az eszmecsere túlnyomóan irodalmi kérdések körül forog. Számtalan ötlet és adat, jellemző megfigyelések és a lényegbe markoló elemzések vetítik eléünk e két szellem — a költő s a tudós — vívódásait és megihlettségét. Miközben az ember ezeket olvasgatja, jobban mondva lenyűgözve tanulmányozza, valahogy megkapja az illúzió, hogy klasszikus szobrászműtermében szorgoskodik: Áldott alkalma van ellesni s érzéklni, miként szü-

letik meg a remekmű. S ha az alkotás nem idegen a lelki világtól, ki is bogozza úgyahogy az anyag formálódásából, mi a mű mintája, az eszméje, Platon nyelven az „eidolon”-ja. Hogyan termékenyült meg általa a művész intuitív ráébredése s miként puhatolja ki s interpretálja a tudós az alkotás szövevényes folyamatait.

Az irodalomtudomány művelője számára tehát nyilván kincsebánya ez a levelezés. Hiszen belőle az irodalomtörténeti adalékok hosszú sora kínálkozik feldolgozásra. Ha tetejébe még finom érzékű esztétikus is, feltárul előtte e fejtegetésekben a művészi teremtés sok csínja-bínja. Persze, nem mindegyik irodalomtudós jó esztétikus is egyúttal. A levelekbe elmélyedt filozófusnak viszont még más is a szempontja. Természetesen ő is tudja, hogy az író méretét művei súlyának és hatásának a dinamikája szabja meg. És szintén az a meggyőződése, hogy az író csupán akkor él tovább írásaiban és világít a késői nemzedékeknek, ha a művészete az örök szépnek és az örök jónak élményekben kifejezett harmóniája, akármilyen sorsváltozatokban jeleníti is meg az örök emberit. Csakhogy őt mindig kísérti néhány kérdés és ezekre szeretne választ kapni a műalkotástól: Fel tudjuk-e fogni, meg tudjuk-e érteni egyedül az értelem segítségével, tehát diszkurzív úton, a kivételesen gazdag művészlélek vagy lángelme benső világának a lényegét, fényét és tüztét, ízét és zamatát? Vagy pedig csak alkotásainak átélésével, a műveibe való beleérzéssel és irracionális indítékaival való összehangzaskor plántálhatunk-e belőlük magunkba annyit-amennyit? S mi a művész erkölcsi s esztétikai értékelésének végső alapja s rugója? Ezen fordul meg a mű megértésének, az író s az olvasó belső viszonyának a problémája. Kerényinek a motívumokat megvilágító megjegyzései s exkurziói nagyban segítik, hogy belepillanthassunk Mann lelki rétegeződéseibe... Nos, ámbar nekem nincs jogom az irodalom kérdéseiben arbiterként föllépni, aligha tévedek, ha Thomas Mannt, az író, a Parnasszuson látom felénk világítani.

És a tudós? E színes és lüktető gondolatváltozatok, amelyekből gyakorta kiérződik a korszellem hangulatától való ódzkodás, azt bizonyítják, hogy akad néha-néha olyan is, akin kiütköznek a művész sajátosságának a vonásai. Például ilyen a nagy *Bruckhardt* vagy *Einstein* is, amit bezzeg meg is tudnék okolni... Magyarán legyen mondván, a szörszálhasogató pontossággal összeszedett adathalmazok kötetei még nem teszik a tudóst. Az ilyen agyonjegyzetezett opusokat mihamar belempli a könyvtárak pora. Kerényi Károly nem ilyen vágású könyvszerző. Csakugyan tudós...! Abban az értelemben, ahogyan *Max Weber* híres előadásában (*Wissenschaft als Beruf*, 1919) e hivatás eszményét megrajzolta. S mennyire illenek Kerényire ama szavai is: „Mert mitsem ér az embernek mint embernek az, amit nem tud szenvedéllyel elvégezni.” Tanúul hívhatom erre Thomas Mannt is, aki egyébként a magyarságát kihangsúlyozó honfitársunk erudícióját a „borzalmasan nagy”, „mélységes”, „megdöbbentő” s hasonló díszes jelzőkkel emlegeti. Kerényi ám ezen felül izzig-vérig író is, művésze immáron a német szónak is. Az ókortudomány a szakmája. Ebből nőtt ki vallástörténetesszé, közelebből mitológussá. Akkora a különböző nyelven megjelent köteteknek és tanulmányainak a száma, hogy még a legfontosabbakat sem sorolhatom fel itt. Röviden szólván, tény és való, hogy egyik kimagasló egyénisége az európai szellemi életnek manapság.

No, de most már rá kell térnem a filozófus problémájára. Azt mondja Kerényi, hogy ez a levelezés „az európai humanizmus történetének a dokumentuma”. S ez valóban így is van. Mint ahogyan igaz az is, hogy a nemzeti szocializmus sötét és véres uralma idején Thomas Mann volt a humanizmus zászlóvivője. *Benedetto Croce*, *Huizinga*, *Ortega y Gasset*, *Ragaz*, az „*Esprit*” köre s mások csak mögötte jöhetnek számba. S ebbe a sorba tartozik Kerényi is, akivel nem egyszer vitattuk volt meg a humanizmus hánykódását és kudarcát meghitt beszélgetéseinkben. Felemelkedtünk és megerősödtünk, amidőn e humanisták írásaiból az emberi méltóság tisztelete s az ember, minden ember, szeretete lángolt elhagyatottságunk sötétségébe. Ámde mennyivel nagyobb és mélyebb volt a foganata a „*Mit brennender Sorge*”-enciklikának vagy *Faulhaber* bíboros mennydörgött tiltakozásának vagy még inkább *Galen* püspök heroikus kiállásának...

E levelekben ugyancsak sok szó esik a humanizmusról és a humanista magatartásról. Igenám, de mi a „humanizmus”, és ha szabad filológiai kifejezéssel élnem, melyik „variáns”-ára gondoljunk? Ha ezt megtudnók, máris körvonalazódnának e humanizmus normatív alapelvei, azaz világnézetének érték-rendszere, a lét és nem-lét problématikájának zsinórmértéke. S megvallom, engem ebben az egyébként remek könyvben elsőbben is ez izgat. Még pedig akként, hogy sokkal jobban foglalkoztatnak Kerényi felfogásának gyökerei, mint Manné. Fájdalom, sem a „Gespräch in Briefen”, sem a közkeletű szakirodalom nem ad erre nézve eligazítást.

Joggal panaszkodik G. Toffanin, a humanizmus érdemes történetírója a *Storia dell'Umanesimo* elején (Napoli, 1933; újabb kiadása már három kötet): „A humanizmus szóval úgy vagyunk, hogy aki tartalmának biztosan megállapított és egyetemesen elfogadott értelmére szert akarna tenni, az feltétlenül eltévedne a bibliográfia sivatagában.” Mindazonáltal nagyjában és egészében azt mondhatjuk, hogy az e fogalom neve alatt járó laza gondolatrendszereket és törekvéseket két csoportba sorolhatjuk. Ezek: 1. Ama renaissance-korabeli tudósok, vagyis humanisták szelleme, eszményképei s tanításai, akik a görög és latin klasszikus irodalom és kultúra újjá születését tekintették az emberi művelődés és nevelés legfontosabb eszközeül. 2. Ama gondolatok, „hitvallások”, cselekedetek valamiféle rendszere, melynek középpontjában az ember van — a természetfelettség teljes kizárásával.

A keresztény kultúra közismerten át meg át van szöve az antik kultúra elemeivel. És csak szórványos jelenség *Tertullianus* vagy *Jeromos* meg a korai eremiták vele szemben való — olykor egyenest konok — állásfoglalása. *Justinus* vizont még Sokratest és Herakleitoszt is kereszténynek tekintette... A pápai trónon pedig legalább négy vagy öt kiváló humanista ült. A XVIII. század derekán kiterelődött nemesveretű „humanitas” (Humatitát, emberség, emberség) *Winckelmann*, *Lessing*, *Schiller*, *Goethe* és *Herder* eszményeiben fogant meg. És ez sok tekintetben a természetjog tételeit tükrözi. A humanizmus fogalmának az idő során felbukkant jelentésváltozásai annyira elágaznak egymástól és magasabb szellemi színvonalon úgy összefolynak, hogy áramlataiból legfeljebb egyetlen egy közös alap elemezhető ki: az *emberszeretet*. Micsoda különbségek vannak például *Werner Jaeger* „harmadik humanizmusa”, egyik-másik német szociálista „új humanizmusa” és *Heidegger* „existenciális humanizmusa” között.

Kerényi akként használja a humanizmus és humanista fogalmát, mint aki tudja, hogy mindenki tisztában van vele, mik jelentésszerű tartalmának a jegyei. Tudatának mélyén azonban alkalmasint ott kóvályog a megismerés, hogy a humanizmus néven ismert mai szellemi irányzat valami széteső, egységbe nem foglalható — absztrakció. „A háború után — írja az 1960-ban megjelent könyv bevezetőjében — újból meg kellene szilárdítani a humanizmus tudományos alapját, — vagy, ami az igazi tudomány területén egyre megy: mozgásba kellene hozni.” Nem gondolnám, hogy a humanizmusnak csak tudományos alapja van. Jóval több annál! És segítségemre jön Thomas Mann is, amikor „religiós empfindener Humanismus” szükségét emlegeti. Sűrűn előfordul a levelekben a „vallás” és a „vallásos” fogalma. Ezeknek olvasásakor olykor majdnem azt éreztem, hogy pogány istenek settenkednek körülöttem: Földéledők az eszmecserében többször *Nietzsche* szelleme is, aki büszkén és örömmel hirdette: „Hajjott az Isten!” Ugyanakkor pedig nyugtalanította s gyötörte őt a vágy, hogy megalapozza a vallásos (das Religiöse) igazi s tiszta tartalmát. Ez szerinte meg is történt, amidőn Dionysos és Krisztus harcában a pogány isten kerekedett felül. Thomas Mann is vergődött a vallás kérdésével, az úgy látszik nem jutott el lényegének megismeréséhez. Az európai szellem jövője dolgában 1933 őszén tartott párizsi kongresszushoz intézett levelében hirdeti: „Kétségtelen, hogy (az ember) egyik része állat, de a másik része más szférába, a szellem szférájába tartozik. A lelkiismerete (tudata?) megtanítja a megkülönböztetésre. Olyan, mint egy „a mieink közül”, ahogyan az Istenség a Genezisben kinyilatkoztatja, tudja, mi a jó s mi a rossz, birtokában van az Abszolútum: Isten... Hogy valóságosan érezzünk, ahhoz nem szükséges, hogy hívők legyünk valamely egyházi pozitív értelemben. Nekem sohasem volt szükségem arra, hogy megszemélyesít-

sem az Azzszolutumot." Ezzel szemben a pozitív kereszténység egyetemesen hiszi s tudományosan alátámasztott meggyőződéssel vallja, hogy igenis van személyes Isten. Különben is W. Schmidt és H. Pinard de la Boullaye — hogy másokat ne említsek — hatalmas etnográfiai, történelmi s lélektani anyagokkal beszedésen bizonyítják, hogy a primitív népek őskultúrájának vallása — a monoteizmus volt. Ez egyáltalán nem hosszú fejlődés végső eredménye, hanem az őskinyilatkoztatás visszhangja. S különösképpen most ötlik eszembe, hogy Kerényi 1948-ban úgy vélekedett írónk előtt: „A Doktor Faustus keresztény regény.” Thomas Mann erre később azt írta neki, hogy ezen „meglepetődött, és az az elégtétel töltötte el, amelyet az igazság szolgáltat.” Nem az örökségtől való elszakadás fájó visszaemlékezése ez?

Kerényi tanulmányainak és munkásságának menetéből megértem, hogy a mitosz és a mitikus gondolkodás minduntalan feltör eszmélkedéseiben. Sok szép poétikus kép és gondolat ölt bennük formát. Persze, ha az ember fiatalabb korában Aristoteles és Aquinói Tamás vezetésével igyekszik a modern bölcsellet ingoványain átvergődni, vajmi kevés érzése van a filozófia mitosza iránt. Amikor pedig már esteledik, szívesen nyúl Platonhoz is és gyönyörűségét leli a szárnyalásában. Akkor meg a modern természettudomány egyik-másik ága vet gátat a valóságtól való elkalandozásának. Az ilyen bölcselkedő reflexiók nyomában önmagától értetően lopódzkodik oda a halál, az emberi élet elmúlásának a gondolata. Így Mann elmélázik: „Úgy látszik, ami tulajdonképpen figyelemre méltó s öröndetes, az a halál.” Kerényi pedig „a halál közelségének a szituációját és a belőle következő magatartást a halállal szemben” jegyzi föl A varázshegy egyik alakjának legrokonszenvesebb humanista vonásaként. Megint Nietzsche kísért: „a halál istenítése”... Mi, hívő keresztények a halálban csak az út végét látjuk, az Úrban való megpihenést köszöntjük. ÉrdekeseK Kerényi szavai: „Előtte a mögöttem sorakozó tapasztalatok ellenére a költők és humanisták szolidaritásának eszménye lebeg, valami fajta 'katolicizmus' (persze pápa s dogmák nélkül)”. Ám miben gyökerezhetne ez az egyetemeség?

Nekünk meggyőződésünk, hogy a *humánus* legteljesebb megvalósulása Krisztus megtestesülése. Ebben a távlatban a mi humanizmusunk szintézise a múltnak, jelennek, jövőnek: *complexio oppositorum*. A kegyelem fényében, a szeretet gyakorlásának felemelő érzelmében, a bűn ellen való szakadatlan harcban egyéni megszentelődésünk zarándokútján. Ez a keresztény humanizmus... És művelésére sok ösztönzést és irányítást kaptunk, noha eltér egyben és másban a felfogásunk, ezektől az el nem hervadó levelektől. (Cavallier József)

PÉLDÁK KÖNYVE 1510. Folyóiratunk ezévi júliusi számában Fekete Antal tollából „Codices Hungarici” címmel ismertetés jelent meg az Akadémiai Kiadó sorozatának V. kötetéről, a Pusztai István gondozásában 1960-ban kiadott, 1474-ből származó Birk-kódexnek nevezett kéziratföredékről.

A *Codices Hungarici* sorozat I. kötete, a *Jókai-kódex* 1942-ben látott napvilágot Pais Dezső előszavával. Ugyanabban az évben még megjelent az *Apor*-, majd két évvel később a *Guarry*-kódex. A béke éveinek sokasodásával az Akadémiai Kiadó gondolhatott arra, hogy a III. kötetnél abamaradt Codices Hungarici sorozatot tovább folytassa. Az V. kötet az 1474-ből származó Birk-kódex, a IV. pedig a 36 évvel későbbi, 1510-ből való *Példák Könyve*, melyet hasonmás és kritikai szövegkiadásban Bognár András és Levárdy Ferenc jegyzeteivel és tanulmányával szintén 1960-ban tett közzé az Akadémiai Kiadó.

A Példák Könyve a Szent Ágoston-féle regulát illusztrálja és általánosan bevezet a szerzetesi életbe. Keletkezése szorosan összefügg a domonkosoknál a 15. század második felében megindult reformmozgalommal, hiszen már az 1468-as római rendi nagykáptalanon felvetődött a margitszigeti apácák fegyelmének a problémája, akik „a primaeva institutione deflexisse”, azaz az eredeti szabálytól eltértek. Ezért vált szükségessé a Szent Ágoston-féle regulák és a domonkos-rendi nővérek részére készített konstitúciók Váci Pál általi lefordítása, melynek fogalmazványa a Birk-kódex, a margitszigeti kódexirodalom elseje.

A Példák Könyve első része elmélkedési anyagot, esetleg ebédloí felolvasásra szánt nevelő történeteket ad elő, a második rész közvetlenül a gyónásra készít elő, majd az Élet és Halál párbeszéde következik a mulandóságról szóló

elmékedéssel, és végül a teljes szövegű haláltánc. A kódexet lehet, hogy maga Váci Pál, a tudós dominikánus miniátor válogatta össze a magyarnyelvű példagyűjteményekből vagy prédikációkból, s azokat a történeteket, melyeket az apácák hibáinak megszüntetésére a leginkább alkalmasnak talált, lemásoltatta három nővérrel, köztük Ráskai Leával, kitől ezen felül még négy kódexet ismerünk: *Domonkos*-, *Cornides-kódex*, *Margit legenda* és *Horváth-kódex*. Ráskai Lea a Péládák Könyvét 1510-ben másolta a kolofon szerint: „Ezt irtak vrnak eztendeveben. Ezer evtzaz tyz eztendeveben. Ezen eztendeveben kezdteek chynalny boltozny az egyházbely sanctuariomot.”

A Péládák Könyvét a szigeti apácák 1526 után magukkal vitték egyéb értékeikkel együtt, s viszontagságos út után a kódex végül is az Egyetemi Könyvtárba került mint egy öt kötetből álló kolligátum negyedik tagja. Volf György *Nyelvemléktárának* nyolcadik kötete elsőként adja a Péládák Könyvét mellékjelek és írásjelek nélkül.

Míg a Codices Hungarici sorozat első köteténél, a Jókai-kódexnél, Pais Dezső leszögezi, hogy „a tartalmat illető, forráskritikai, irodalomtörténeti, nyelvészeti stb., felvilágosításokat nem adnak”, a Birk-kódex és a Péládák Könyvének jelen kiadásában mindezt megkapjuk a párhuzamos latin szöveggel együtt. A Péládák Könyvének a közölt latin szövegek legfőbb lelőhelye Joannes Herolt-nak, a 15. század első felében Bázelen élt ismert hitszónoknak *Promptuarium exemplorum*-a.

A Péládák Könyvből Ráskai Leának másoló munkájára vonatkozóan kapunk értékes felvilágosításokat. Kódexünk méltán igényelhet érdeklődést a 16. századi kulturtörténetünket vizsgáló szakemberek, nyelvünket és vallásos emlékeinket szerető művelt nagyközönségünk részéről. Nagy örömmel vennénk, ha az Akadémiai Kiadó e szépkiallítású sorozat következő köteténél a régi szöveget mai átirásban is nyújtaná, hogy így a szakembereken kívül a laikus érdeklődők számára is hozzáférhető legyen. (Kovács Zoltán)

JEGYZETLAPOK. (Goethe és Petőfi.) Petőfi, tudjuk, nem szerette Goethét. S úgy látszik, keresve sem lehet két ellentétesebb írótipust találni. A fordító mégis sejtett rokonságokra tapint rá olykor.

Vannak Goethének dalai, amelyek végtelen egyszerűségükkel már-már megoldhatatlannak tetsző föladat elé állítják. Hogy lehet ezt a magyarban akár csak megközelítő egyszerűséggel visszaadni? Az pedig, hogy az egyszerűt ne szintén egyszerűvel, a természeteset ne természetessel, a keresetlent ne ugyan csak keresetlennel tolmácsoljuk, az semmiképpen sem illik, mert mindenképpen hamisítás.

A fordító áll a nehézség, egy-egy végtelenül, népdalba illően egyszerű sor, mondat előtt. S egyszerre Petőfire gondol, Petőfitől kér tanácsot, ihletet, egyszerűsít. Úgy adni vissza Goethét, ahogyan Petőfi adta volna vissza. Petőfiül fordítani Goethét...

S a vállalkozás, hála Petőfinek, sikerül.

(Thomas Mann egy mondatához.) A „Doktor Faustus keletkezése”-ben olvasom: „... amikor életemet terveztem, ami számomra mindenkor munkám megtervezését is jelentette...” Valahol itt van az igazi író és a dilettáns, az igazi író és az író-iparos közt a különbség. Az igazi író életterve egyben a munkája terve is; élete alkotásának medrében folyik. Akár közömbös a siker iránt, akár szereti a sikert: nem a sikerért ír, hanem azért, hogy megalkossa és kimondja, aminek — úgy érzi — megalkotására és kimondására küldetett. Vannak író-gyárosok, akik az írást a jó, kényelmes, mutatós élet szolgáltatába állítják: utaznak a sikerre, kiszolgálják az éppen mutatkozó „piaci” igényeket, évről évre megírják az év „legsikeresebb” regényét, az évad „legsikeresebb” darabját, a pénzért, villáért, egybekért. És vannak írók — az igaziak — akik életüket a Mű szolgáltatába állítják. „Életük tervezése mindenkor munkájuk tervezését is jelenti számukra.” (r. gy.)

Felelős kiadó: Saád Béla

Plebános. — Kérése meglehetősen nehéz: adjunk jótanácsot, hogyan fogadtassa el konzervatív izlésű egyházközségi képviselőtestületével a modernebb oltárképet. Egy műalkotás elfogadása alapjában véve érzelmi mozzanat a néző lelkében. Nehéz magyarázatokkal befolyásolni, ha előzőleg nincsen meg a szükséges képzőművészeti kulturáltság és iskolázottság benne. Tervét, hogy előzőleg egy vagy két képviselőtestületi ülésen áttekintést nyújt az egyházművészet történetéből, ismerteti a különféle stílustörekvéseket, csak helyeselni tudjuk, ha rendelkezésére áll a megfelelő képanyag. Nem kivihetetlen a terv, mert sok jó és aránylag olcsó képzőművészeti kiadvány található a könyvpiacra, amelyekben található megfelelő színes reprodukciókat. Alapgondolatnak a következőt ajánljuk magyarázatában. Az egyházművészetnek nem az a feladata, hogy a hívek lelkében élő férfiúi és női szépségeszményt vetítse rá a maga alkotására, hanem hogy jelképeivel gondolatokra, elmélkedésre, elmélyedésre sarkallja a nézőt. Annak a szépségeszménynek, amit a mai hívek nagy tömegükben hordoznak, megvannak a maga veszélyei vallásos vonatkozásban. Minthogy ez a szépségeszmény felszínes és édeskés, a vallási érzést, az áhitatot, melyet szolgálni kíván, felszínessé, édeskessé teszi. Amit a hívek nagy része szépségnek tart, az nem szép, hanem csupán csillogó csecse-becse. Az egyház, illetve annak igazán őszinte művész-világa mindenkor tisztában volt azzal, hogy Isten, Jézus és Mária mennyei szépségét tollal, ecsettel nem lehet másolni. Azt kívánni egy képtől vagy szobortól, hogy „hasonlítson” Jézusra és Máriára, hogy „olyan szép legyen, amilyenek ők lehettek” — együgyűség, naivitás. A szobor és a kép feladata, hogy elindítsa az embert. Az egyházművészeti alkotás nem utánoz, hanem jelképez. Az egyházművészet tele van jelképekkel, szimbólumokkal. A kispolgári „szép képek”, „szép szobrok” tulajdonképpen kisklást, letérést jelentenek a szimbólumok ősi útjáról. A modern egyházművészet viszsztatérés erre a régi útra. Nem édeskés érzelmekkel akar cirógatni, hanem gondolatokra akar sarkallni, a mélyebb valóságokra akar rádöbbszenni. Ezek köré a gondolatok köré építheti fel magyarázatait. Őszintén kívánjuk, sikerüljön elgondolása. De megmondjuk előre, ha sikerül is az egyházközség vezetőségét megnyerni a modern kép pártfogolására, számítson rá, hogy vállalnia kell a szemrehányásokat és az elutasító kifogásokat.

Tanácsalan. — Nehéz, de gyakori probléma, amit levelében ír. Az édesanyának, szülőknak nem tetszik a fiú, aki leányukkal jár. Először megengedik, hogy együtt járjanak, sétáljanak, de aztán rossz véleményeket hallanak a fiúról másoktól is. Megtiltják a kislánynak, hogy a fiúval barátkozzék. A leány látszólag engedelmeskedik. A mamák azonban éberek és gyanakvók. Arra is hajlandók, amit ha más velük tenne meg, nagyon felháborodnának és személyi méltóságuk megtaposásának minősítenék: ellopják leányuk naplóját, megszerzik a fiú leveleit — mert ugyebár a levelezés is folyik tovább titokban, más címen — és elolvassák. A levelekben persze forró vallomások vannak, olyanok, amilyeket annak idején a mamák is kaptak, vagy amilyenekről legalább is ábrándoztak. A mamák ezt elfelejtik, csak egyet látnak maguk előtt: a kislányuk hazudott. Ezen annyira felháborodnak, hogy rendszerint nyílt családi botrány tör ki, pofozásokkal, sértő szavak özőnével, fenyegetőzésekkel bőven megrakva. És utána a mamák tanácsalanul kérdezősködnék rokonoknál, papnál, nevelőknél: mit tegyenek? Kétségtelen, súlyos, izgalmas probléma a szülő, az anya számára, ha látja, hogy rendezetlen életű család, elváltan élő szülők fia közeledik leányukhoz, méginkább ha azt hallják, hogy a fiú éjszakákat mulat át. Ha valóban igaz, amit a fiúról mondanak, természetes és helyes, ha a család ki akarja nyitni a szerelmes kislány szemét. Ám ez a legkényesebb és legnehezebb feladatok közé tartozik és a jó anyák legtöbbször elrontják, elkapkodják tennivalóikat. Ilyenkor tanácsot adni azért nehéz, mert a szülők és a leányuk viszonyában már előzőleg alapvető bajok voltak, mielőtt a rajongva szeretett fiú feltűnt a láthatáron. Ahol olyan könnyedén és egyszerűen tűnteszik magukat a családtagok a mások titkai iránti tisztelet parancsain, ott baj van.

A szülő nem tiszteli gyermeke egyéniségét, a gyermek lélekben szemben áll a szülővel. Az okos mamák nem várják meg, hogy az ilyen helyzet a nyakukba szakadjon, hogy kényszerhelyzetbe kerüljenek. Ezért helyes, ha az anya maga biztosítja a fiú-társaságot leányának, még mielőtt az az ábrándozás olyan stádiumába kerül, amikor egy-egy ilyen magánosan feltűnő lovag varázslatos erővel hat rá. Minél több fiú forduljon meg a leányos háznál, mihelyt a leány serdülni kezd. Ez az az idő, amikor az anya megtanítja leányát, hogy nyílt szemmel, bírálva szemlélje a férfiakat, rávezeti, hogy a többet, a magasabb rendű, a lelkieket is keresse bennük. Persze, vannak rajongó lelki alkatú nők. Ezeknél mindig fennáll a lehetősége, hogy „belebolondulnak” egy férfibe, aki gyakran olyan kétes kiválóságával „imponál” nekik, hogy egész éjszakákat végigmulat. Az ilyen rajongó lelkekben megvan a hajlam, hogy csak akkor ocsúd-nak fel, ha fejjel fálnak mentek. Sajnos, sem az anyai pofon, sem az nem szokott használni, hogy huzamosabban távol vannak a rajongott fiatalembertől. A messzeség megszépít. Végleg elrontott helyzetek azonban ritkán adódnak. Amíg a leánya távol van, imádkozza és elmélkedje, azaz Isten előtt gondolja végig néhányszor az egész esetet. Állapítsa meg, hol, mikor, mit vétett Ön és mit a leánya. Mit hibázott el már előzőleg, mit az eset alatt. Állapítsa meg, mi a célja és mi a legmegfelelőbb út és mód, hogy elérje. Ha nagyon komolyan magába tekint, bizonyára az lesz elmélkedése eredménye: meg kell változtatni magatartását. Legyen türelmesebb, higgadtabb, az erőszak, a tiltás helyett alkalmazza a szeretet és az okosság taktikáját. Ha nem ér el rögtön eredményt, ne veszítse el türelmét, merjen és bírjon várni, amíg a leánya lehiggad és tisztázza önmagában a fiatalemberhez való viszonyát. Ezt a tisztázást segítse elő finom, tapintatos és okos módon.

Egy tiszavidéki. — Kérdéseire, problémáira csak levélben válaszolhatnánk. Ha olvasóink bizalmas jellegű erkölcsi problémákra akarnak feleletet, adják meg címüket.

J. I. Budapest. — Igaza van, a szentmisehallgatás érvényessége ma is sokak problémája. Bizonyos, hogy vasárnapokon és a kötelező ünnepeken egy egész misét kell hallgatni, amint azt az egyház parancsa előírja. Hány percelt lehet késni, mennyivel korábban lehet elmenni és ki mehet el — ezt az erkölcsi könyvekből és cikkekből kell megállapítani. Vannak, akik fegyelmezetlenség-ből jönnek későn, pl. evangéliumra. Ezek *bocsánatos* bűnt követnek el. Az offertóriumig terjedő ún. előmise hozzátartozik ugyan a miséhez, de nem annyira jelentős, mint a főrészek. Ugyanezt kell mondani az áldozás után következő részekről. Ha egyik-másik hívő munkanapon nem tud korábban érkezni, mint offertóriumra, és mihelyt a miséző magához vette a szent vért, máris kénytelen munkája után sietni — az ilyen hajlandók vagyunk minden bűntől mentesnek mondani, sőt a buzgó katolikusok közé sorozni. Más az eset, ha a hívő únja a szentbeszédet és „kimegy egy cigarettára”, sőt némelyik már úgy indul hazulról, hogy körülbelül a szentbeszéd végére érjen a szentmisére. Az ilyen kiszámított eljárásban szintén bocsánatos bűn rejlik. Hasonló az eset, mikor a hívő komoly ok nélkül, esetleg rendszeresen, a pap áldozása után nyomban eltávozik, mint aki eleget tett a vasárnapi misehallgatási kötelezettségének. Itt sem lehet nagyobb bűnt találni, mint a bocsánatos, mert a harmadik főrészen már túl vagyunk. Különbség van azonban kisebb és nagyobb bocsánatos bűn közt. Amit Ön említ a levelében, hogy ti. a misének nemcsak lényeges részei vannak, hanem *mennyiségben* jelentős részei is, ezt ugyan nem vonták vissza, de manapság nem szokás hangsúlyozni, kivált modernebb írásokban. Hiszen ha valaki a lényeges részekben mindig ott van, nem is igen lehet elképzelni, hogyan mulaszthatna olyan nagyot, hogy a misehallgatása érvénytelen legyen.